

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANA BİLİM DALI

JOHNSON MEKTUBU’NUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Dilaray KOYUPINAR

Danışman
Prof. Dr. Haydar EFE

Şubat 2023, ERZİNCAN

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANA BİLİM DALI**

**JOHNSON MEKTUBU'NUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Dilaray KOYUPINAR**

**Danışman
Prof. Dr. Haydar EFE**

Şubat 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Dilaray KOYUPINAR

T.C.

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Johnson Mektubu'nun Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 162 sayfalık kısmına ilişkin 19/01/2023 tarihinde *IThenticate/Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %14'dür.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.15/02/2023

Danışman: Prof. Dr. Haydar EFE

Öğrenci: Dilaray KOYUPINAR

İmza

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK

“JOHNSON MEKTUBU’NUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE ETKİLERİ” başlıklı Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.15/02/2023

Hazırlayan

Dilaray KOYUPINAR

Danışman

Prof. Dr. Haydar EFE

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Haydar EFE danışmanlığında **Dilaray KOYUPINAR** tarafından hazırlanan “**Johnson Mektubu’nun Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi** Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

15/02/2023

JÜRİ

Danışman	: Prof. Dr. Haydar EFE	imza
Üye	: Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA	imza
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Özkan GÖKCAN	imza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /.....

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

“Johnson Mektubu’nun Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri” adlı çalışmada Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini değiştiren Johnson Mektubu ve mektup sonrasında Türk Dış Politikası’nda meydana gelen değişimler incelenmiştir. Bu kapsamda, çalışmamın akademik olarak danışmanlığını üstlenen, hem bilgi birikimiyle hem de tecrübeleriyle desteklerini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Haydar EFE’ye teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her alanında varlıklarıyla bana güç veren annem Nurten ÖZEL’e, babam Hasan ÖZEL’e ve kardeşim Sibel ÖZEL’e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamın tüm süreci boyunca maddi manevi yanımda olarak her türlü desteğini esirgemeyen değerli eşim Murat KOYUPINAR’a teşekkür ederim.

Çalışmamı 6 Şubat 2023 tarihinde ülkemizde meydana gelen depremde hayatını kaybeden vatandaşlarımıza adıyorum.

Çalışmamın Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrine ufakta olsa bir katkı sağlaması ümidiyle...

Dilaray KOYUPINAR, Erzincan, 2023

Johnson Mektubu'nun Türk Dış Politikası Üzerinde Etkileri

Dilaray KOYUPINAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Şubat, 2023

Danışman: Prof. Dr. Haydar EFE

ÖZET

Batılı, çağdaş ve modern bir devlet olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden itibaren dış politikasında Batı yanlısı bir tutum göstererek ABD ve Batılı Devletlerle yakınlaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonrada Batı bloğunu tercih eden Türkiye, özellikle 1950'li yıllarda tam anlamıyla Amerikan yanlısı tutum benimsemiştir. Ancak Kıbrıs Sorunu dolayısıyla İnönü'ye gönderilen Johnson Mektubu sonrasında bu durum değişmeye başlamıştır. Türkiye'de Johnson Mektubu sonrası ABD'ye olan güven sarsılmış ve dış politikada koşulsuz ABD yanlısı tutum terk edilmiş, Türkiye kendine yeni müttefikler arayışına girmiştir. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası ABD'nin Silah Ambargosu'na maruz kalan Türkiye artık tam olarak Amerikan yanlısı görüntüsünü değiştirmeye çalışmıştır. 1965 yılından itibaren hem Ortadoğu Arap ülkeleriyle hem de Sovyetler ile ilişkilerini yeniden tanımlamıştır. Türkiye, Arap-İsrail çatışmasında daha fazla Arap yanlısı politika izlemeye başlamıştır. Bu çalışma, Johnson Mektubu'na kadar Türkiye-ABD ilişkilerini ortaya koyduktan sonra, Johnson Mektubu ile Türkiye-ABD ilişkilerinde ve Türkiye'nin diğer uluslararası sorunlarda değişen politikalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Türkiye-ABD İlişkileri, Kıbrıs Sorunu, Johnson Mektubu, Haşhaş Meselesi, Silah Ambargosu .

The Effects Of The Johnson Letter On Turkish Foreign Policy

Dilaray KOYUPINAR

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, February, 2023

Supervisor: Prof. Dr. Haydar EFE

ABSTRACT

The Republic of Turkey, which was established as a Western, contemporary and modern state, has shown a pro-Western attitude in its foreign policy since the day it was founded and has become closer to the USA and Western States. Turkey, which preferred the Western bloc after the Second World War, adopted a fully pro-American attitude, especially in the 1950s. However, this situation started to change after the Johnson Letter sent to İnönü due to the Cyprus Problem. After the Johnson Letter in Turkey, trust in the USA was shaken and the unconditional pro-US attitude in foreign policy was abandoned, and Turkey began to seek new allies for itself. After the 1974 Cyprus Peace Operation, Turkey, which was exposed to the US arms embargo, has now tried to change its pro-American image. Since 1965, it has redefined its relations with both the Middle East Arab countries and the Soviets. Turkey has started to follow a more pro-Arab policy in the Arab-Israeli conflict. This study, after revealing Turkey-US relations until the Johnson Letter, aims to reveal the changing policies of Turkey in Turkey-US relations and other international problems with the Johnson Letter.

Keywords: Foreign Policy, Turkey-US Relations, Cyprus Problem, Johnson Letter, Poppy Issue, Arms Embargo.

İÇİNDEKİLER

JOHNSON MEKTUBU'NUN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE ETKİLERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA NEDİR ?

1.1. Dış Politika Kavramının Açıklanması.....	7
1.1.1. Dış Politika'ya Yönelik Yaklaşımlar	8
1.1.2. Dış Politikanın Çözümlemesi.....	11
1.2. Dış Politikayı Belirleyen Faktörler.....	12
1.2.1. Güç Kavramı	12
1.2.2. Ulusal Faktörler.....	15
1.2.3. Karar Verme Süreci.....	16
1.3. Devletlerin Dış Politika Tercihleri	16
1.3.1. Tarafsızlık Politikası	16
1.3.2. Yalnızcılık Politikası	17
1.3.3. Bağlantısızlar Hareketi	17
1.3.4. İttifaklar Politikası.....	18
1.3.5. Emperyalizm Politikası	19
1.3.6. Statüko Politikası.....	19

1.3.7. Güç Dengesi	20
1.4. Dış Politika İle İç Politika'nın Etkileşimi	20
1.4.1. Siyasal Yapı ve Dış Politika.....	20
1.4.2. Kamuoyu ve Dış Politika	21
1.5. Dış Politikanın Araç ve Yöntemleri	22
1.5.1. Diplomasi	22
1.5.2. Ekonomik İlişkiler.....	23
1.5.3. Savaşlar	24
1.6. Dış Politikada Kriz Yönetimi	25
1.6.1. Kriz ve Uyuşmazlık.....	25
1.6.2. Kriz Yönetimi.....	25
1.6.3. Dünya'daki Kriz Örnekleri.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KURULUŞU'NDAN 1960'A KADAR TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ

2.1. Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri	28
2.2. İsmet İnönü Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri	34
2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-ABD İlişkileri.....	34
2.2.2. Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye Gelişi	40
2.2.3. Truman Doktrini	41
2.2.4. Marshall Yardımları	45
2.3. Demokrat Parti Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri	47
2.3.1. Ulusal Ortam	47
2.3.2. Kore Savaşı ve NATO'ya Üyelik.....	49
2.3.3. Bağdat Paktı ve Orta Doğu ile İlişkiler	53
2.3.4. Türkiye'ye ABD Üslerinin Kurulması.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHNSON MEKTUBU'NUN TÜRK-ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DEĞİŞİMİ

3.1. Johnson Mektubuna Yol Açan Gelişmeler.....	71
3.1.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkışı.....	71
3.1.2. Johnson Mektubuna Giden Süreç.....	81
3.2. Johnson Mektubu.....	87
3.3. Johnson Mektubu'nun İncelenmesi.....	91
3.4. İsmet İnönü'nün Cevabı	97
3.5. İsmet İnönü'nün Washington Ziyareti.....	100
3.6. Değişen Türk Dış Politikası.....	104
3.6.1. Mektubun Kamuoyunda Oluşturduğu Etkiler ve Türkiye'de Amerikan Karşıtlılığının Artması.....	104
3.6.2. Türkiye'nin ABD'ye Bakışının Değişimi	107
3.6.3. MLF (Çok Taraflı Güç).....	114
3.6.4. Türk-Amerikan İkili Anlaşmalarının Gözden Geçirilmesi	116
3.6.5. Barış Gönüllüleri Sorunu	119
3.7. Afyon (Haşhaş) Sorunu	122
3.8. Kıbrıs Barış Harekâtı ve ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Silah Ambargosu.....	126
3.8.1. Türkiye'nin ABD'nin Ambargosuna Karşı Tepkisi.....	133
3.9. Sovyetler ile Olan İlişkiler.....	138
3.10. Arap-İsrail Çatışmasında Türkiye'nin Arap Yanlısı Politikası	141
SONUÇ	147
KAYNAKÇA.....	155
EKLER	164
ÖZ GEÇMİŞ	184

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: United Nations- Birleşmiş Milletler
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
BBC	: British Broadcasting Corporation-Britanya Yayın Kuruluşu
BBM	: Büyük Millet Meclisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
IMF	: International Monetary Fund- Uluslararası Para Fonu
GATT	: General Agreement on Trade and Tariffs- Ticaret ve Tarifler Genel Anlaşması
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü

GİRİŞ

Johnson Mektubu'nun, Türkiye-ABD ilişkilerinde ve Türkiye dış politikası üzerinde etkilerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada öncelikle Türkiye-ABD ilişkilerinin tarihsel seyri ortaya konulmuştur. Osmanlı döneminde ticarete dayalı başlayan ilişkinin seyri ilerleyen dönemlerde değişmiştir. O dönemde Monroe Doktrini ile kendi içine kapanan ABD ile ilk kriz Ermeni Sorunuyla patlak vermiştir. Daha sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla Osmanlı savaşa girmiş, ABD ise tarafsız kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı bitince dünya siyasetinde dengeler değişmiştir. Birinci Dünya Savaşı, yenilen devletler içinde bulunan Osmanlı'nın sonunu getirmiştir. Savaştan güçlenerek çıkan ABD, 1918 yılında Wilson İlkeleri'ni yayımlamıştır. Wilson İlkelerini gerçekleştirmek isteyen ABD bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir. Fakat Amerikan Kongresi ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini kabul etmeyince ABD, Monroe Doktrinine geri dönmüştür. Osmanlı Devleti yıkılınca Türkler Mustafa Kemal öncülüğünde Milli Mücadele Harekâtını başlatmışlar ve 1923 yılında Cumhuriyeti ilan etmişlerdir. Genç Cumhuriyet, ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olmuştur. 1927'de imzalanan Modus Vivendi, Türkiye ile ABD arasındaki ilk resmi belge olmuştur. 1931 yılında da Türkiye-ABD arasında İkamet Antlaşması imzalanmıştır. Aynı yıl New York-İstanbul arasında uçurulan uçağın pilotları indikten sonra Atatürk tarafından Yalova'da ağırlandı ve bu durum ABD ile Türkiye'nin manevi bağlarını güçlendirmiştir.

1933 yılında ABD'de yapılan seçimlerden sonra Roosevelt iktidara gelmiş, Roosevelt ile Atatürk ilişkileri bir kademe daha ileriye taşımışlardır. Atatürk'ün vefatından sonra 1938'de İsmet İnönü iktidara gelmiştir. İnönü iktidarında İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin de savaşta taraf olması için uzun uğraşlar gösteren ABD ve İngiltere istediklerini elde edememişlerdir. 1946 yılında ABD, Sovyetlerin etkisiyle Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sona erince dünya da yeni bir dönem başlamıştır. ABD ile Sovyetler dünyayı iki kutba bölmüşlerdir. Türkiye, iki kutba bölünen dünya da Batı bloğunu tercih etmiştir.

1946 yılında ABD, Türkiye'nin Washington büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini ABD için özel bir anlama sahip Missouri Zırhlısı ile göndermiştir. Missouri'nin gelişine birçok anlam yüklenmiş ve Türkiye'de büyük sevinçle

karşılanmıştır. Missouri o dönem Sovyetler karşısında yalnız olduğunu düşünen Türkiye'ye büyük mutluluk getirmiştir. ABD bu hareketten sonra Türkiye için itimat edebileceği bir ülke olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na katılmasa da savaştan büyük ölçüde etkilenen Türkiye, Sovyet tehlikesinden dolayı gelirlerini orduya yöneltmiş, bu yüzden ekonomisini toplamakta güçlük çekmiştir. ABD ile gelişen ilişkilerin de etkisiyle aklına ilk olarak ABD'den yardım almak gelmiştir. 1947 yılında Türkiye, Yunanistan ile beraber ABD'den Truman Yardımı almaya başlamıştır. Truman Yardımı, iki kutuplu dünyada Türkiye'nin de tarafını göstermesine sebep olmuştur. ABD, aynı yıllarda İkinci Dünya Savaşı'ndan ağır kayıplarla çıkan Avrupa Ülkelerinin de ekonomisini düzeltmek için Avrupa'ya yatırım yapma fikrini öne sürmüştür. Toplanan konferansta Türkiye'de dış yardıma olan ihtiyacını dile getirmiştir. Marshall Planı olarak adlandırılan bu yardım da Türkiye, Batı bloğuna bağlanmıştır.

1950 yılına gelindiğinde Türkiye'de uzun zamandır planlanan çok partili hayata geçilmiş ve liberal ekonomiyi savunan Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Aslında Demokrat Parti'nin iktidara gelişi bile Türk siyasetinin ABD'ye ne kadar benzemeye başladığını göstermektedir. Bu dönemde Türkiye, küçük ABD olarak ilerlemeye başlamıştır. Demokrat Parti'nin önceliği NATO'ya üye olmak olmuş, bu doğrultuda iktidarlarının ilk zamanlarında patlak veren Kore Savaşı'na ABD istediği için asker göndererek bu yönde adım atmışlardır. 1952 yılında Türkiye'nin NATO üyeliği kabul edilmiştir.

Diğer taraftan Demokrat Parti Hükümeti bu dönem ekonomik yardım konusunda her fırsatta ABD'nin kapısını çalarak ABD ile ilişkilerini üst seviyede tutmaya çalışmıştır. Türkiye'de ABD ve Batılı devletler tarafından Orta Doğu'nun anahtarı olarak görüldüğünden arada stratejik ortaklık oluşmuştur. 1955 yılında ABD ve Batılı Devletlerin etkisiyle Türkiye, Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Türkiye'nin Bağdat Paktı'na girmesi Arap ülkelerince tepkiyle karşılanmıştır. Suriye ile Mısır, Bağdat Paktı'ndan dolayı Türkiye'ye tavrı almışlardır. ABD ise kendi kurdurduğu Bağdat Paktı'na katılmayarak Türkiye'yi yalnız bırakmıştır. Bu sıralar diğer Arap ülkelerine liderlik yapan Mısır, 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıklamıştır. İngiltere ve Fransa sorunu Birleşmiş Milletlere taşımıştır. Ardından İsrail, Mısır'a saldırınca İngiltere ve Fransa her iki ülkeye de kesin uyarı göndermiştir. Mısır bunu kabul etmeyince ise Mısır'a karşı saldırıya geçmişlerdir. Yaşanan gelişmelere sessiz

kalamayan Türkiye İsrail'i tanıyarak küstürdüğü Arap ülkelerinin gönlünü almak için, İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir. Süveyş'teki krizde Sovyetler, Mısır'ı destekleyerek bu bölgedeki devletlerin ilgisini çekmiştir. Bunun üzerine ABD, “*Eisenhower Doktrini*” ni çıkarmıştır. ABD, Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu ülkelerinin komünist ülkelere saldırı gördüğü takdirde, yardım isterlerse silahlı kuvvetlerini kullanacağını dile getirmiştir. Türkiye, ABD Bağdat Paktı'na katılmasa da ekonomik ve askeri açıdan bu doktrini desteklerse ABD açısından öneminin artacağını düşünmüştür. Bu sebeple Eisenhower Doktrinini desteklemiştir.

1950'lerde durmak bilmeyen krizlerde Türkiye, ABD yanlısı tutumunu devam ettirmiştir. 5 Temmuz 1958 yılında Irak'ta darbe yapılmıştır. Yeni kurulan yönetim Batılı Devletler ile işbirliklerinin devam edeceğini söylese de Sovyetler ile de ilişkileri yumuşatmaya başlamıştır. Irak İhtilali'nin kendi ülkelerinde de olmaması için Lübnan Devlet Başkanlığı'nın isteği üzerine ABD tarafından Lübnan'a çıkartma yapmıştır. Lübnan'a yapılan çıkarmada Adana'daki İncirlik havaalanının kullanılmış olması Türkiye'de iç huzursuzluğa sebep olmuş, ABD'ye karşı güveni sarsmıştır. Irak'ta yapılan ihtilal Bağdat Paktı'nı sarsınca ABD pakt üyesi devletlerle özel antlaşmalar yapacağını söylemiştir. Sonrasında pakt, CENTO'ya dönüşmüş ve merkezi Ankara'ya taşınmıştır.

1960'lı yıllarda ABD ile Türkiye arasında NATO Antlaşmasının 3. Maddesi gereğince TBMM onayından geçirilmeden birden fazla ikili antlaşma yapılmıştır. ABD, bu antlaşmalara dayanarak Türkiye'de üsler kurmuştur. Türkiye'de kurulan üslerden İncirlik Üssü sık sık amacı dışında kullanılmakla suçlanmıştır. İlerleyen zamanlarda Amerikan askerlerinin Türkiye'deki varlıkları da sorgulanmaya başlanmıştır. Daha sonra ABD ile yaşanan bir diğer kriz ise U-2 Olayı olmuştur. Sovyetler uzay ve roket teknolojisinde ilerleyince ABD askeri stratejisini değiştirerek Sovyetlerin askeri ve sanayi tesis yerlerini öğrenmek için İncirlik ve Pesaver üslerine uçaklarını yerleştirmiştir. Amerikan U-2 Casus uçağı Sovyetler üzerinde keşif yaparken düşmüş, Sovyetler ile ABD arasındaki ilişkiler gerilmiştir. Sovyetler casus uçağının Türkiye'den hareket etmesinden dolayı Türkiye'yi hedef almaya başlamıştır.

1957'de Sovyetler Sputnik'i uzaya fırlatınca ABD, Sovyetlerin artık uzun menzilli füzeler geliştirdiğini anlamış, olası bir savaş halinde Sovyetlere karşılık

verebilmek için Türkiye gibi coğrafi olarak Sovyetlere yakın bölgelere orta menzilli Jüpiter füzeleri yerleştirmiştir. Bunun karşılığında Sovyetler ise o dönem ABD ile gergin ilişkiler içerisinde olan Küba'ya füze konuşlandırmak istemiştir. ABD durumu öğrenince yeni bir kriz başlamıştır. Sonrasında böyle bir çatışmaya girmek istemeyen her iki devlette gerginliği bitirmek için adım atmışlardır. İki devletin liderleri yaptıkları görüşme sonunda karşılıklı füzelerin kaldırılması konusunda anlaşmışlardır. Fakat füzeleri Sovyetler karşısında kendine bir güvence olarak gören Türkiye bunu kabul etmediğini belirtmiştir. Ancak Türkiye istemese de Nisan 1963 tarihine kadar Türkiye'deki Jüpiter füzeleri tamamen sökülüştür. Yaşanan bu durum Türkiye'yi ağır yaralamış ve Türkiye, ABD tarafından kullanıldığını düşünmüştür.

Tezimizin temel amacını oluşturan Johnson Mektubu'na giden süreç, İngiltere'nin 1878'den beri elinde tuttuğu Kıbrıs Adasından çekilme kararı almasıyla başlamıştır. Kıbrıslı Rumlar adada yaşayan Türklerin haklarını tanımamış ve adada bulunan Türklere zulüm yapmaya devam edince Türk Hava Kuvvetleri, Lefkoşa üzerinde ihtar uçuşları yapmaya başlamıştır. Olaylar bu kadar şiddetlenmesine rağmen ABD ve diğer Avrupa Devletleri bu duruma seyirci kalmışlardır. 21 Aralık 1963 tarihinde Kanlı Noel saldırılarından sonra Türk Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Amerikan Başkanı Johnson'a mektup yazarak Rumların katliamının durdurulması için yardım istemiştir. Ama ABD beklenen desteği vermemiştir. Türk Hükümeti'nin tüm çabalarına rağmen olaylar durmayınca Başbakan İnönü, uyarı amacıyla Türk jetlerini ada üzerinde uçurmuştur. Türkiye'nin adaya müdahalesinden çekinen ABD Başkanı Johnson, İnönü'ye tarihe geçecek bir mektupla karşılık vermiştir. Günümüzde bile hala konuşulan Johnson Mektubu, Türkiye-ABD ilişkilerinde derin yara açmış ve ilişkilerin seyrini değiştirmiştir. Bu çalışmada da ikili ilişkilerin Johnson Mektubu'ndan önceki ve sonraki hali anlatılarak mektubun etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde Johnson mektubuna yol açan gelişmeler ele alınmış, ardından Johnson'ın mektubu incelenmiş, mektubun Türkiye'de oluşturduğu etkiler ve yarattığı sonuçlar üzerinde durulmuştur. ABD Başkanı tarafından gönderilen mektup Türkiye'de büyük tepki görmüştür. Türkiye'de ilk defa ABD'ye bağımlı tek taraflı politikadan vazgeçilmesi gerektiği gündeme gelmiştir. İnönü, Johnson'ın mektubuna ona göre daha naif bir dille cevap vererek kırılganlığı belirtmiştir. Ardından İnönü, Washington'a gitmiş karşılıklı görüşmeler sonrasında ilişkilerde sıkıntı olmadığını dile

getirmişlerdir. İçinde bulunulan şartlar düşünüldüğünde Türkiye yine de ABD'yle müttefik ilişkisini devam ettirmiş ancak dış politika penceresini genişletmiştir.

Artık ülkede başlayan ABD aleyhtarlığı ve Türkiye'nin ABD karşısındaki tutumları ele alınmıştır. ABD için diğer devletlere sırt çevirerek kendini yalnızlaştıran Türkiye bu 1965 yılından itibaren Orta Doğu ve diğer ülkeler ile ilişkilerini normalleştirmeye önem vermiştir. Öncelikli olarak ABD'yi kırmamak için katılmayı kabul ettiği MLF'den çekilerek ardından ABD ile yapılan ikili anlaşmaları düzenleme yoluna gitmiştir. İkili anlaşmalar düzenlenirken ABD tarafından gelişmekte olan ülkelere gönderilen Barış Gönüllüleri meselesi patlak vermiştir. Barış Gönüllüleri yürüttükleri faaliyet ve varlıkları ile Türkiye'de kamuoyunun tepkisini çekmiştir. Nihayetinde Barış Gönüllüleri, Türkiye'den çekilerek bu mesele de kapanmıştır.

Johnson mektubunun sonuçlarının tartışıldığı çalışmanın üçüncü ve son bölümünde Türkiye-ABD ilişkilerinde Afyon Sorunu ve Kıbrıs Meselesi ele alınmıştır. Bu yıllarda ABD'de uyuşturucu yaygınlaşmış ve uyuşturucunun kaynağı olarak Türkiye gösterilmiştir. Bunun üzerine ABD'li yöneticiler Türkiye ile görüşerek haşhaş ekiminin yasaklanmasını talep etmişlerdir. Dönemin Süleyman Demirel hükümeti öncesinde bu talebe olumsuz yanıt vererek çiftçisinin geçim kaynağı olan haşhaş yasaklayamayacağını belirtmiş, kontrollü bir şekilde üretiminin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu sıralar ülke içinde de sıkıntı yaşayan Türkiye'de 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra gelen hükümet haşhaş ekimini yasaklamıştır. Haşhaş ekiminin yasaklanması Türkiye'de tepkiye neden olmuştur. 1973 yılı seçimlerinde iktidara gelmek isteyen her parti için haşhaş yasağının kaldırılması konusu seçim propagandası olmuştur. Ve iktidara gelen Bülent Ecevit Hükümeti haşhaş serbest bırakmıştır. Haşhaşın serbest bırakılmasına en büyük tepki Amerikan Kongresi'nden gelmiştir. Amerika'da bulunan Ermeni ve Rum lobisinin kongre üzerinde oluşturduğu etki sebebiyle Amerikan Kongresi Türkiye'ye yaptırım uygulanması gerektiğini öne sürmeye başlamıştır.

Afyon sorunu devam ederken diğer taraftan da kapanmak bilmeyen Kıbrıs Meselesi vardır. Yunanistan'da meydana gelen darbeden sonra askeri cunta Kıbrıs'a da el atmıştır. Kıbrıs'ta ki Türklere zulüm yapılmış ve ENOSİS'in uygulanması için uğraşmışlardır. 1964 yılında ABD tarafından Kıbrıs'a müdahalesi engellenen Türkiye

bu defa 1974 yılında Kıbrıs'ta yaşanan zulmü durdurmak için kimseye danışmadan Kıbrıs'a harekât düzenlemiştir. Kıbrıs'a yapılan harekât ABD ve Batılı Devletlerin tepkisine sebep olmuştur. ABD, Kıbrıs Harekâtı ve Afyon Sorunu sebebiyle Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamıştır.

Silah ambargosu, artık ilişkilerin içinden çıkılmaz bir hal aldığını göstermektedir. Türkiye silah ambargosundan sonra Arap ülkeleri ve Sovyetler ile yakın ilişkiler kurmaya yoluna gitmiştir. ABD'yle yaşanan sorunlara rağmen ABD'yle ilişkiler kopmamış ancak Türkiye artık ABD'nin küçük bir kopyası olmaktan çıkmıştır.

Son bölümde ayrıca Türkiye'nin Orta Doğu Barış Sürecinde Arap yanlısı politikalar izlemeye başlaması konusu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ POLİTİKA NEDİR ?

1.1. Dış Politika Kavramının Açıklanması

Dış politika, multidisipliner bir alandır. Bundan dolayı açıklanması ve tanımı zordur. Geçmişten günümüze çeşitli akademisyen ve düşünürler tarafından farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Dış politika, bir devletin diğer devlet veya devlet dışı aktörler ile yürüttüğü ilişkilerin tamamı olarak tanımlanabilir. Devletler dış politikasını yürütürken kendi çıkarlarını gözetirler. Dış politika çoğu zaman devlet yöneticilerinin şahsi tutumları ile de şekillenmektedir. Devlet yöneticileri dış politikalarını şekillendirirken devletlerinin geçmişteki tutum ve davranışlarından da faydalanır. Dış politikanın çıkış noktası milli menfaattir. Barışı korumak ve diğer devletler ile iyi ilişkiler kurmak amaçlanır. Bu doğrultuda devletlerin dış politikasını yönlendiren çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler komşular, rejim değişiklikleri, ekonomik menfaatler, kamuoyu olarak ele alınabilir. Özellikle kamuoyu günümüzde giderek artan bir öneme sahiptir. Bir konunun öncelikle kamuoyunda benimsenmesi dışarıda etkili olma olasılığını artırır. Mustafa Kemal Atatürk 1923 yılında “Dış politika bir toplumun iç bünyesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Çünkü iç bünyeye dayanamayan dış politikalar her zaman yenik düşer.” demiştir.¹

Dış Politika çalışmaları ilk dönemlerinde devletin gücü ve güvenliği üzerinde durmuştur. Devletin savaş, çatışma gibi konularda nasıl davranması gerektiği üzerinde çalışmalara öncelik vermiştir. Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde buradaki algı değişmiştir. Soğuk Savaşın bitmesiyle çok uluslu yapılar ortaya çıkmaya başlamış ve küreselleşme ile devletlerin birbirine karşılıklı bağımlılıkları artmıştır. Ekonomik

¹Kamran İnan, *Dış Politika*, İstanbul 1999, 27

ilişkiler dış politika kararlarında daha fazla söz sahibi olmaya başlamıştır.² Günümüzde de devletler öncelikle ekonomi alanında olmak üzere tüm alanlarda karşılıklı bağımlılık içerisindeyler. Önceden topraklarında başka bir ülkenin faaliyet göstermesini kabul etmeyen devletler artık buna izin vermek durumunda kalmaktadırlar.³

Max Weber ile Michael Smith Soğuk Savaş'ın sona ermesinin iki sonuç doğurduğunu belirtmişlerdir. Bunlardan ilki aktör temelinde çeşitlenmedir. Soğuk Savaş döneminde dış politikada tek yetkili aktör devlet görülürken günümüzde devlet dışı aktörler, uluslararası örgütlerde söz sahibidir. Diğer sonuç ise konu çeşitlenmesidir. Soğuk Savaş öncesi iç politika alanında sayılan konularda artık dış politikanın gündemine girmiştir. Yaşanan bu gelişmeler devletlerin güçlerini artık ulus-üstü yapılarla paylaşmak zorunda kaldığını göstermektedir.⁴ Ulus-üstü yapıların güçlenmesi özellikle 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası ise daha fazla öne çıkmıştır. Devletler eskiden dışarıdaki tek tehlike olarak diğer devletleri görmekteydiler. Fakat bu olay sonrası görülmüştür ki artık devletlerin güvenliğini tehdit eden devlet dışı mekanizmalar vardır.

1.1.1. Dış Politika'ya Yönelik Yaklaşımlar

Dış politikada Soğuk Savaş sonrası döneme kadar geleneksel realist bir bakış açısı hâkim olmuştur. Realistlere göre devletler dış politika analizindeki en önemli birimdir.⁵ Realistler, ulusal çıkara odaklanan karar vericilerin rasyonel hareket ettiğini savunurlar.⁶ Ortaya çıkan sonuçlara bakarak ise dış politikayı değerlendirirler. Eğer bekledikleri bir sonuç ortaya çıkar ise dış politika iyidir fakat beklemedikleri bir sonuç çıkar ise dış politika kötü ve başarısızdır. Bu durumdan dolayı dış politika analizi yapan akademisyenler geleneksel anlayışın aksine incelemelerinde karar vericilere odaklanmışlardır.⁷ Realist okul aynı zamanda, uluslararası politikada diğer yaklaşımlarında merkezi olmuştur. Hem realist olmayı yani gerçek dış politika uygulamasına dayanmayı hedeflerken hem de teorik olmayı hedeflerler.⁸

²Cengiz Erişen, *Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar*, Erdoğan M., Dış Politika Analizi, Ankara, 2013, 2-22.

³Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, Beşinci Baskı, İstanbul, 2004, 57.

⁴Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi: Ders Notları: Ders Notları*, Ankara, 2012, 28.

⁵Cengiz Erişen, *Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar*, 2-22.

⁶Ertan Efeğil, Eren Gündoğan, *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi*, İstanbul, 2017, 7-9.

⁷Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi: Ders Notları*, 30.

⁸Muhittin Yenikeçeci, "Dış Politika Analizinde Neo Klasik Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Suriye Politikası", (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 24.

Realist teörinin ana teması egoizm artı anarşı eşittir güç politikası şeklindedir. Realistler insan haklarını göz ardı ederek devleti merkeze almışlardır. Onlara göre devletler doğası gereği bencil ve güç peşinde koşan insanlar tarafından oluştuğu için kaçınılmaz olarak aynı karakteristik özellikleri gösterirler. Dolayısıyla insan egoizmi devlet egoizmini belirler. Devletlerin nihai amacı hayatta kalmaktır.⁹ Bunun için güçlü olmak ve savaşlarda galip gelmek zorundadırlar.

Bir diğer yaklaşım realistlere göre ‘ütopik’ olarak anılan ve bir çok yerde idealizm olarak adlandırılan liberalizm, esasen uluslararası sisteme bakış yönüyle realizmden çok farklı değildir. Fakat liberalizm birey-devlet ilişkisini akılcılık üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Toplumun ulusal düzeydeki özelliklerini düzenlemeye çalışmıştır. Liberalizm, ulusal düzeydeki bu düzenlemelerin uluslararası alana da yansımaları hedefleyerek bu doğrultuda kurulan düzenin devletlerin dış politika davranışlarını belirleyebileceğine dikkat çekmiştir.¹⁰ Teori olarak ‘içten-dışa’ yaklaşımını benimsemişlerdir. Her iki yaklaşımda devletleri normalde çıkarıcı aktörler olarak görmesine rağmen liberalizm daha iyimser yaklaşmaktadır. Liberaller devletlerin iktidarda kalmak için şiddet kullanmaya alıştıklarından dış dünya ile ilişkilerinde de güç kullanımına yönelmelerini doğal karşılamaktadır.¹¹ Liberaller, devletlerin tutkularını sınırlandırmak için uluslararası örgütlere ihtiyaç olduğunu savunur. Eğer iç politikadaki düzen sadece tepeden uygulanabiliyorsa aynı durum dış politikada da yapılabilir. Uluslararası örgütler doğa halindeki ortamda arabulucular olacaktır. Zaten devletlerde sürekli, birbirleriyle çatışmak yerine eğer işbirliği yaparlarsa bunun kendilerinin avantajına olacağını fark edeceklerdir.¹²

Kenneth Neal Waltz’ın 1979 “Uluslararası Politika Teorisi” adlı eserinde Realizmin uluslararası sistemi algılama şeklini eleştirmiştir. Realizmin uluslararası sistemin yegâne parçası olarak devleti görmesini eleştiren Neo-Realizmin öncülerinden alan Kenneth Neal Waltz’a göre ise devletlerin tutum ve hareketlerini belirleyen, birimlerin davranışları değildir. Devletlerin davranışlarını uluslararası sistemin yapısının

⁹ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, çev. Nasuh Uslu- Haluk Özdemir, (İstanbul:Adres Yayınları, Nisan 2016), 89.

¹⁰Lerna K. Yanık, “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12/ Sayı 46 (Eylül 2015), 38.

¹¹Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, .96.

¹²Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 99.

belirlediğini savunmuştur.¹³ Waltz uluslararası sistemin yapısını üç boyutta açıklamaktadır. Birincisi, sistem anarşiktir. Devletler özerk birimler oldukları için çıkarlarına ulaşma konusunda kimseye güvenmezler. İkincisi, devletlerin arasındaki ilişkiler belirsizlik ve şüpheyile nitelenir. Şüpheler beraberinde savaşı getirebilir. Üçüncü olarak, devletlerin tüm kaygısının diğer devletler karşısındaki imajı olduğunu vurgular.¹⁴ Bu gelişmeler devletlerin işbirliği yapmasını engeller. Devletler birbirlerini rakip olarak gördüklerinden birbirleriyle çıkar yarışı halinde olacaklardır.

1970'lerden itibaren uluslararası politika ve dünya siyaseti konusunda eleştirel görüşler ön plana çıkmaya başlamıştır. Immanuel Wallerstein, "Dünya Sistem Teorisi"ni 1974 yılında dile getirmiştir. Dünya sistemi teorisinde gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki ilişkiyi "merkez-çevre-yarı çevre" olarak ele almıştır. Merkezde bulunan gelişmiş ülkeler çevrede bulunan gelişmemiş ülkeleri iş bölümü yoluyla sömürürken, yarı çevre ülkeleri ise arada tampon bölge oluşturmaktadır. Wallerstein'in bahsettiği ilişkide merkez ülke konumunda ABD gibi gelişmiş ülkeler, çevre konumunda Afganistan gibi gelişmemiş ülkeler ve tampon bölgede ise Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler vardır.¹⁵

Waltz'ın Neo Realizm teorisini eleştirerek çalışmalar yapan Alexendar Wendt 1999 yılında yayımladığı 'Uluslararası Politikanın Sosyal Teorisi' kitabıyla uluslararası ilişkiler alanında sosyal yapılandırmasını yapmıştır. Rasyonel teoriler ile post modern teoriler arasında bir ilişki kurmayı amaçlamıştır. Sosyal İnşacılık olarak adlandırılan bu yaklaşımda aktörler ve yapılar arasındaki ilişkiye düşünsel faktörlerin aracılık ettiğini savunulmuştur. Alexander Wendt'in "anarşi, devletler ondan ne anlıyorsa odur" iddiası, devlet davranışlarının neo-realistlerin iddia ettiği gibi uluslararası sistemin yapısı tarafından şekillenmediğini öne sürmüştür. Ona göre devletlerin bazıları anarşiyi tehditkâr bazıları ise özgürlükçü bulabilir.¹⁶ Bu duruma örnek olarak Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetlerin güçlerinin diğer devletler tarafından nasıl algılandıklarına bakılabilir. ABD ile beraber Batı Blok'unda bulunan devletler Sovyetleri sömürgeci ve saldırgan bulurken; Doğu Blok'unda bulunan devletler için ise durum tam tersidir. Sovyetlerin yıkılmasıyla bu durum değişmiştir. Emine Alpay'ın

¹³ Erman Akıllı, *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, (Ankara, Ocak 2016), 2. Basım 19.

¹⁴ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 92.

¹⁵ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 90-100.

¹⁶ Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 105.

kitabında ele aldığı gibi devletlerin yapısı sistemsal olarak devletler sisteminin yapısına bağlıdır. Devlet kimliği, devletlerin davranışlarının arkasında yatan en önemli unsurdur.¹⁷

İnşacı kuramın eleştirisinde ulusal çıkarın arkasındaki güç kavramını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Cynthia Weber, Wendt'in görüşünü eleştirerek devletin uluslararası sistemi inşa edemeyeceğini vurgular. Marksizm ise ulusal çıkardan ziyade toplumda bulunan sınıflardan sadece egemen sınıfların çıkarlara sahip olduğunu savunur. Ayrıca Eleştirel Kuram da bu konuda insanlığın çıkarı üzerinde durmuştur.¹⁸

1.1.2. Dış Politikanın Çözümlemesi

Dış politikanın çözümlemesi yapılırken analiz düzeyi onun hangi derecede ve hangi kavramlarla anlatılacağını belirler. Zaten dış politika analizinin en önemli özelliği çok yönlü olmasıdır. Dış politika sürecinin merkezlerinde bulunan birey, devlet ya da sistemi bu süreçten bağımsız incelemek sağlıklı değildir.¹⁹ Örneğin; Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki dış politikasını bakarken Atatürk'ü incelememek mümkün değilken bir dönemin Çevre Bakanı dış politikayı aynı düzeyde etkilemeyeceğini de bilmek gerekir. Ya da küreselleşme sonucu devletlerin birbirleri ile olan ticari ilişkilerindeki karşılıklı bağımlılık dış politikada etkilidir.²⁰

Birey seviyesinde analizi incelediğimizde önceliğinin bireylerin davranışları, hareketleri olduğunu görebiliriz. Bu analiz liderlere ve karar vericilere odaklanmaktadır. Bu analize göre bireylerin tercihleri dış politika kararlarıdır.²¹ Bireylerin tercihleri içlerinde bulundukları gruplardan ve çevrelerden de etkilenmektedir. Dış politika hususunda bazı bireyler karar alırken içinde bulunduğu ortam ile fikir alışverişi yapmak isterken bazıları ise çevresindekilerin kendisine sadece bilgi vermelerini ister. Bu yüzden liderlerin çevresindeki çalışma arkadaşlarının da bu kararlarda etkisi büyüktür.

22

¹⁷ Emine Alpay, *Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği*, 978-605-281-141-2, Birinci Baskı, İstanbul, 2018, 62.

¹⁸ Efegil, *Dış Politika Analizi: Ders Notları*, 61.

¹⁹ Nurhak Gürel, "Dış Politika Analizi ve Uluslararası ilişkiler Disiplinin Sorunlarına Katkıları Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Politik Araştırma Dergisi*, Cilt 4/Sayı 3, Aralık 2018, 6.

²⁰ Cengiz Erişen, *Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar*, 2-22.

²¹ Efegil, *Dış Politika Analizi: Ders Notları*, s. 33.

²² Cengiz Erişen, *Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar*, 2-22.

Devlet seviyesinde analiz yapılırken konu sadece devlet değil, kurum ve kuruluşlarda etkilidir. Bu gruplar içerisinde kamuoyu, siyasal partiler, etnik gruplar sayılabilir. Devletin içinde bulunan kurumlar kararlarını alırken çevresel faktörleri de dikkate almak zorundadırlar. Toplumların içinde farklı gruplaşmalar vardır. Karar alma mekanizmaları eğer bu gruplardan herhangi birine yakın karar alıp bir diğerini görmezden gelmeye çalışırlarsa bu durum iç politikanın zarar görmesine sebep olabilir.

Sistem düzeyinde analizin küresel seviyede incelenmesi gerekir. Devletler üstü bir etkileşimin dış politikaya yön vereceğinden bahsedilir. Önemli olan devletin uluslararası sistemin içindeki gücüdür. Örneğin terörizm gibi dünya çağında etki yaratabilecek olayların dış politikalara nasıl yön verdiği üzerinde durulmalıdır.²³Ertan Efeğil, sistem düzeyinde üç farklı faktör olduğuna dikkat çekmektedir. Bunları: "Devlet ve devlet-dışı uluslararası aktörler, uluslararası sistemin yapısı ve uluslararası sistemin benimsediği değerler." olarak belirtmiştir.²⁴

1.2. Dış Politikayı Belirleyen Faktörler

1.2.1. Güç Kavramı

Güç kavramı farklı zamanlarda farklı şekillerde yorumlanmıştır. Güç, devletlerin hayatta kalması için temel unsurdur. Güç kavramını en sık kullanan kişilerden biri Morgenthau'dur. Morgenthau gücü politikanın temel amacı olarak görmektedir. Yazarların bir kısmı gücü devletlerin sahip oldukları fiziksel unsurlar olarak tanımlarken bir başka kısmı ise fiziksel şekilden ziyade kullanılabilirliği üzerinde durmuşlardır.²⁵ Güç, sadece A devletinin B devletini herhangi bir şeyi yapmaya zorlamasıyla anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda B devletinin bir şeyi yapmaya devam etmesi ya da yapmamasını sağlaması olarak da yorumlanabilir.²⁶

Heywood gücü kavram olarak "En genel anlamda güç, bir şey yapabilme anlamında olayların sonucunu etkileme yeteneğidir." diye ifade ederek ardından: "Fakat güç, genellikle bir ilişki biçimi olarak düşünülür: yani, diğerlerinin davranışlarını, onların bir tercihi veya diğerleri 'üzerinde güç' olmadan etkileme yeteneğidir.

²³Cengiz Erişen, *Dış Politika Analizi ve Kuramsal Yaklaşımlar*, 2-22.

²⁴Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi: Ders Notları*, 33.

²⁵Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 120.

²⁶Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 122.

Dolayısıyla A'nın, aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi B'ye yaptırdığı durumlarda gücün kullanıldığı söylenebilir. ...” şeklinde tanımlamıştır.²⁷

1.2.1.1. Askeri Güç ve Kapasite

Geçmişe baktığımızda askeri gücün önemi görülmektedir. İyi bir orduya sahip olan devletler hep en güçlü devletler olmasa da uluslararası düzende her zaman söz hakkına sahip olmuştur. Realist düşünürler askeri gücü devletin kapasitesi ile eşit görmüşlerdir. Realistlere göre devletin amacı hayatta kalmaktır bunun için ise güçlü olmak gereklidir. Devletlerin havada, karada ve denizde yeterli bir güce sahip olmaları gereklidir.²⁸ Realistlere göre devletler çıkarları için diğer devletlerle çatışırlar. Bu çatışmanın da bazen askeri güçle yürütüldüğünü belirtirler. Neo-Realistler ise devletlerin ayakta kalabilmeleri için askeri güç elde etmeleri gerektiğini düşünürler. Fakat tüm realistlerinde ortak düşüncesi savaş ve barış arasında ki farkı yaratan unsurun güç olduğudur.²⁹ Askeri gücü oluşturabilmek için ise kuvvetli bir ekonomi gereklidir. Neticede iyi bir askeri güç için askeri mühimmat çok önemlidir.³⁰

1.2.1.2. Ekonomik Güç

Askeri gücü tamamlayan en önemli unsurdur. Ekonomik gücü tamamlayan unsur ise endüstrileşmedir. Büyük ekonomik güçler genellikle sanayileşmesini tamamlayarak kendilerine ekonomik pazar kurmuşlardır. Sanayileşmenin yanında ülkelerin ekonomik istikrar, dış borç seviyesi, enflasyon düzeyi, gayri safi milli hâsıla gibi konularda önemlidir.³¹ Marksist yazarlar ülkelerin dış politikasına etki eden en önemli unsur olarak ekonomik gücü görmektedirler. Ve bu düşüncelerinden hareket ederek savaşı ortadan kaldırmanın yolunu kapitalizmi kaldırmak olarak görürler.³²

Ekonomik faktörler uluslararası alanda önemli bir yere sahiptirler. Devletlerin aralarındaki dış yardım ve ekonomik faktörler devletlerin dış politikalarında etkilidir. Son yıllarda teknolojik faaliyetlerde önemli bir etkiye sahiptir.³³ Gelişmiş ekonomiye sahip devletler teknolojik silahlar üreterek öne geçmektedir. Ekonomik gücü bazı

²⁷Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, s.258.

²⁸Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,130.

²⁹Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*,296.

³⁰Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*,Erdoğan M., Dış Politika Analizi, (87-102), Ankara, 2013.

³¹Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*,87-102.

³²Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 129.

³³Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,361.

devletler ise dış yardım yapma ya da yoksun bırakma şeklinde kullanmaktadırlar. Örneğin SSCB Soğuk Savaş döneminde Doğu Blok'undan bulunan ülkelere ekonomik yardım da yaparak dış politikada birlikte hareket ediyordu.

Askeri güç ile ekonomik güç 'sert güç' olarak tanımlanmaktadır. Sert güç yönlendirme ve tehditler kullanarak başkalarının davranışlarını etkilemektedir. Askeri (sopa) ya da ekonomik (havuç) şeklinde tehditler ve ödüller kullanarak hareket ederler. Fakat son yıllarda sert güç etkisini kaybederek yerini yumuşak güce bırakmaya başlamıştır.³⁴

1.2.1.3. Yumuşak Güç

Yumuşak güç, askeri ve ekonomik güce göre daha soyut bir kavramdır. Diğer devletlere zorla bir politika yaptırmaktansa ikna yoluyla yaptırmayı hedefler. Burada belirli ülkeler ortak bir dış politika oluşturmaya hedefleyerek diğer ülkelerinde bu politikaları kendi istekleriymiş gibi takip etmesini sağlarlar. Örneğin ABD, Soğuk Savaş sonrası yumuşak güç aracılığıyla birçok ülkeye bunu yapmıştır.³⁵

1.2.1.4. Doğal Kaynaklar ve Coğrafya

Doğal kaynaklar ülkelerin dış politikasını belirlemede en önemli faktörlerden biridir. Örneğin Orta Doğu'da bulunan ülkeler bulundukları bölgelerde petrol, doğal madenler olması sebebiyle önemli bir konuma sahiptirler. Petrol her ülkenin ihtiyaç duyduğu bir maden olduğundan dış politikalarını petrol kaynağına göre düzenleyebilirler.³⁶ Mesela Türkiye'nin doğal kaynaklar yüzünden şekillenen dış politikasına baktığımızda petrol, doğalgaz gibi madenleri ithal ettiği için bu madenlere sahip olan ülkeler ile iyi ilişkiler yürütmesi gerektiğini görürüz. Eğer maden ihracatçısı ülke ile iyi anlaşamaz ise ona alternatif başka bir ülke ile ilişkilerini geliştirmesi gerekir. Aksi takdirde bu maden kaynaklarından yoksun kalabilir.

Morgenthau, doğal kaynakları bir devletin diğeri karşısındaki gücünü belirleyen faktör olarak tanımlamıştır. Doğal kaynak derken sadece madenler değil tarım ürünleri

³⁴Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, 262.

³⁵Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*, 87-102.

³⁶Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*, 87-102.

de burada önemlidir. Gıda yönünden kendine yetmeyen ve ithalat yapmak zorunda kalan bir ülke bu ürünleri satmakta olan ülkeye mecburdur.³⁷

Coğrafya açısından baktığımızda bir ülkenin dünya üzerinde nerede olduğu çok önemlidir. Örneğin Türkiye konumu itibariyle Asya ve Avrupa arasında köprü görevi görmektedir. Bundan dolayı dış politikasının şekillenmesinde hem Asya hem de Avrupa ülkelerin etkisi oldukça fazladır. Avrupalı devletler dış politika konusunda kendi aralarında bir Avrupa Ordusu kurma fikrindeyken, Türkiye’de bu oluşum içerisine katılarak ortak bir dış politika oluşturmak istemiştir. Ya da yine konumu sebebiyle önemli boğazlara sahip olduğundan tarih boyunca bu boğazlar konusunda dış politikada etkin olmuştur.

1.2.1.5. Demografik Özellikler

Nüfus konusuna baktığımızda nüfusun büyüklüğü ile güç arasında doğru bir orantı kuramayız. Eğer en fazla nüfusa sahip olan en güçlü devlet olsaydı günümüzde Çin ve Hindistan’ın karşısında diğer devletler duramazdı. Üstelik tarih boyunca da nüfusu fazla olan birçok devletin nüfusu azaltacak politikalar yürüttüğüne de şahit gelemezdik. Fakat burada önemli olan nüfusun eğitim düzeyi, gelir seviyesi, etnik yapı, yaş dağılımıdır. Mesela genç nüfusun fazla olması ülkelerin hem ordusunu hem endüstrisini ayakta tutmaktadır. Yaşlı nüfusun fazla olması gelirin sosyal yardımlara daha fazla gidecek olmasından dolayı ekonomiyi de olumsuz etkileyebilir. Eğitim seviyesi düşük olan bir ülkenin de uluslararası yapıda pek öne çıktıkları görülmemiştir. Ülke içerisinde farklı etnik grupların bulunması da başka ülkelerin iç ilişkilere karışmasına yol açabilir. Örneğin Çin tek bir etnik gruba sahip olduğu için bu konuda sorun yaşamazken, Rusya’nın heterojen bir nüfusa sahip olması diğer ülkeler ile olan ilişkilerini etkilemiştir.³⁸

1.2.2. Ulusal Faktörler

Ülkelerin siyasal faktörleri de dış politikayı etkileyen unsurlardan biridir. Her ülkenin siyasal yapısı farklı olabilir. Ülkedeki herkesin aynı politikayı benimsemesi ile fikir ayrılıklarının olmasının dış politikaya etkileri farklıdır. Ülke içinde oluşan fikir ayrılıkları ülkenin gücünü olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı ülkeler diğer

³⁷Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 127.

³⁸Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*, 87-102.

Ülkelerin iilerine karışarak karıştırmak isteyebilirler. Bundan dolayı ülke içerisinde siyasal katılım ve birlik olması oldukça önemlidir.³⁹ Morgenthau, dış politikanın ne kadar iyi olursa olsun temelinde iyi bir yönetim olmadığı takdirde başarısız olacağını savunmuştur. İyi bir yönetimin elindeki glerle dış politikanın sınırlarını çizmesi gerekir.⁴⁰ Burada ülkelerin siyasal yapıları da önemlidir. Federal bir yapıda olan ülkelerde kararlar alınırken çoğunluk etkilidir. Fakat monarilerde otoriter yönetimlerde bütün kararlar tek bir kişi tarafından alınmaktadır. Bunların dışında ülkedeki yönetim yapısına da dikkat edilmelidir. Yine federal yapıda olduğu gibi koalisyon hükümetlerinin kararları da tek bir hükümetin aldığı kararlara göre daha fazla kişiyi memnun edecektir.

1.2.3. Karar Verme Süreci

Dış politika kararları verilirken bu süreci etkileyen faktörler vardır. Liderlerin kişisel özellikleri, deneyimleri, çevrelerindeki bürokrat ve danışmanlar ba faktörlerdir. Karar verme alternatifler arasında bir tercih yapma yaklaşımıdır.⁴¹ Liderlerin kişisel özelliklerinin dış politikaya olan etkisine bir örnek verirsek: ABD eski başkanı Barack Obama ve sonrasındaki başkanı Donald Trump’a bakabiliriz. Obama başkanlık döneminde daha ılımlı bir politika izlerken Trump ise daha sert yaklamıtır. Ya da geçmişe baktığımızda Adolf Hitler’in karakteristik özelliklerini devletin dış politikasına yansıttığını görebiliriz. Liderler kararlarında yardım alabilir ya da ayrı bir karar verme mekanizması da olabilir.

1.3. Devletlerin Dış Politika Tercihleri

1.3.1. Tarafsızlık Politikası

Tarafsızlık kavram olarak taraf tutmamak, tercih yapmamaktır. Tarafsızlık, bir devletin başka devletlerin aralarında yaşadığı anlamazlıkta kendisini durumun dışında tutmasıdır.⁴² Tarafsızlık çoğu zamanlarda savaş halinde gerçekleşirken bazı zamanlarda

³⁹Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,132.

⁴⁰Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 136.

⁴¹Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 166.

⁴²Faruk Snmezğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, nc Baskı, İstanbul 2000, s.273: Seha L. Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, C.2, 3.b. (Ankara: A. . Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1965), s.531.Ayrıca bkz: GerhardvonGlahn, *LowAmong Nations, An IntroductiontoPublic International Law*(New York: TheMacmillanCompany, 1965), s.619-665; Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyumazlığı ve Milletlerarası Hukuk* (İstanbul: İ. . Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977), s.493-494.

ise savaş dışı dönemi kapsayabilmektedir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasındaki izlediği politika tarafsızlık politikasıdır.⁴³ Tarafsızlık geçici ve devamlı şeklinde olabilir. Yani bir ülke geçici olarak bir savaş halinde tarafsız kalabilir ya da tarafsızlığı dış politika olarak benimseyip devamlı tarafsız kalabilir.

Tarafsızlık meselesi, 1907 yılında yapılan Lahey Konferansı'nda ele alınarak tarafsız devletlerin hak ve sorumlulukları belirlenmiştir. Ancak gerek Milletler Cemiyeti gerekse BM üyeleri böyle bir politika izlemeye özendirici bir eğilimde olmamıştır. Wilson 1917'de yaptığı bir açıklamasında hiçbir devletin dünya güvenliği tehlikeye girdiği bir sırada bu politikanın arkasına sığınamayacağını belirtmiştir. Çünkü dünya barışının devam etmesi gereği böyle bir politikanın sürdürülmesini gereksiz ve imkânsız hale getirmişti. Fakat 1928 yılında yapılan Paris Paketi, taraf olmama veya savaşmama kavramını kullanmıştır. Devletlerin savaş dışı kalabileceği ve bu kararlarının sorgulanamayacağını ele alarak tarafsız kalan devletlerin istedikleri ülkelere yardım yapabilecekleri üzerinde durmuştur.⁴⁴

1.3.2. Yalnızcılık Politikası

Diğer bir politika olan yalnızcılıktır. Yalnızcılık, Uluslararası alanda yaşanan sorunlara katılmadan mümkün olduğunca diğer devletler ile ilişkileri en alt düzeyde tutmayı öngörür.⁴⁵ Yalnızcılık kendini diğer ülkelerden soyutlamaktır. İzolasyonizm ve Monroe Doktrini kavramıyla aynı anlamlara gelmektedir. Bu politikayı izleyen devletler diğer devletler ile ilişki kurmaktan kaçınırlar. Bu politikayı izleyen devletler ekonomik alanda kendi kendine yeterli durumda olmalıdırlar. Aynı zamanda, bu politikanın izlenmesi için coğrafya da oldukça önemlidir. Örneğin, Türkiye kısa süreli bu politikayı uygulamak istese de uzun vadede bu mümkün olmayacaktır. Çünkü çevresinde yaşanan olaylar (Suriye iç Savaşı vb.) bunu engellemektedir.

1.3.3. Bağlantısızlar Hareketi

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya iki kutup olmuştur. Bu iki kutuplu yapı içerisinde bir taraf ABD çevresinde örgütlenirken diğer taraf ise SSCB'nin yanında yer

⁴³Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*,274.

⁴⁴Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,228 : Kurt London, *The Making of ForeignPolicy* (New York: J. B. LippincottCo., 1965), s. 75.

⁴⁵Tayyar Arı,*Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 223.

almıştır. Hiçbir tarafta yer almayarak kendi politikalarını oluşturmaya çalışan devletler “Üçüncü Dünya Ülkeleri” olarak adlandırılmıştır.

Bu ülkeler ekonomik ve askeri açıdan güçsüz oldukları için eğer sisteme dâhil olsalardı sistemdeki hiyerarşinin alt tabalarında yer alacaklardı. Bundan dolayı bu oluşturdıkları hareketle Birleşmiş Milletler Örgütü içinde bile oluşan oy potansiyelleriyle büyük ülkeler tarafından aranır hale gelmişlerdir.⁴⁶ Bağlantısızlar Hareketi, Batı Bloğu tarafından komünist bir hareket olarak görülmüştür. Bunun sebebi eleştiri yaparlarken SSCB’ye kıyasla ABD ve Batı Bloğu ülkelerin üzerine çok gelmeleridir.⁴⁷ Bağlantısızlar Hareketi’nin Tito ve Nasır’ın ölmesiyle, Soğuk Savaş’ın bitmesiyle etkisi azalmaya başlamıştır. Günümüzde hala devam etmektedir.

1.3.4. İttifaklar Politikası

Dış politika konusunda bir diğer önemli konu ise ittifaklardır. İttifaklar çeşitli amaçlar doğrultusunda birden fazla ülkenin bir araya gelerek işbirliği yapmasıdır. Günümüze artık çoğu ülke ilişkilerini ittifaklar ile sürdürmektedir. Aslında ittifak oluşturmaların tarihi çok daha eskilere dayansa da 17.yy itibariyle önem kazanmaya başlamıştır. İttifaklar koalisyon, pakt veya blok olarak da adlandırılmaktadır.⁴⁸ Devletler ortak bir amaç doğrultusunda ve bu amaca tek başlarına ulaşamayacakları durumda ittifak yapmaya yönelirler.⁴⁹ İttifak yapmanın bir diğer nedeni ise devletlerin güç dengesi oluşturmak istemeleridir. Bunu başat güç olmak ya da karşı bir ittifakı dengelemek amacıyla yapmaktadırlar.⁵⁰ Soğuk Savaş döneminde ABD’nin yanında yer alan Batı Bloğu ile SSCB’nin yanında yer alan Doğu Bloğu gücü dengelemeye yönelik yapılan ittifaklardır. Devletler dış tehdit algıladıkları durumlarda da ittifak oluşturmaya yönelebilirler. Bunun en önemli örneği ise Soğuk Savaş döneminde her iki kutupta da yer almak istemeyen ve ayrı bir grup oluşturan Bağlantısızlar Hareketi’dir. Bu hareketin içinde Yugoslavya lideri Tito, en önemli tehdit olarak SSCB’yi olarak görürken, Mısır lideri Nasır ise Batılı ülkeleri görmekteydi.⁵¹

⁴⁶Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*,290.

⁴⁷Tayyar Arı,*Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,243.

⁴⁸Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 307.

⁴⁹Tayyar Arı, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, s.227 : Gönlübol,op.cit., s.80; ayrıca bkz. Robert E. Osgood, “The Nature Of Alliances,” Pfaltzgraffed..., içinde 481.

⁵⁰Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*,278.

⁵¹Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 314.

İttifaklar gerçekleştirilirken üye sayılarının fazla olması ve ortak çıkar çokluğu ittifakları uzun ömürlü kılmaktadır. Avrupa Birliği, NATO gibi ittifakların hala devam etmeleri de bunun örneklerindendir. Fakat savaş zamanı yapılan ittifaklar daha kısa ömürlü olmaktadır. Örneğin Birinci Dünya Savaşı sırasında oluşan ittifaklar kalıcı olamamıştır.

1.3.5. Emperyalizm Politikası

Emperyalizm kavramı, 19. yüzyılın ilk zamanlarında Fransa'da kullanılmıştır. Daha sonrasında İngiltere tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere, emperyalizmi uygulayan ilk ülke olmuştur. Emperyalizm kavramı, sömürgeciliğin bir başka hali olarak yorumlanmıştır. Kendilerini diğer devletlerden üstün gören liderler, kapitalist devletler bu politikayı izlemişlerdir. En popüler örnekleri; lider olarak Hitler, devlet olarak ABD sayılabilir. Morgenthau, emperyalizmi üçe ayırarak açıklamıştır: 1. Askeri Emperyalizm, en zalim yöntemdir. Emperyalist yöntemler ancak savaşla değişebilir.⁵² 2. Ekonomik Emperyalizm, "IMF, Dünya Bankası, GATT, Dünya Ticaret Örgütü, Çok Uluslu Şirketler aracılığıyla ekonomik emperyalizm yapılabilir. Ticari ilişkiler ağı ile sistem içerisinde tutmayı amaçlamaktadır". 3. Kültürel Emperyalizm, ulusun düşüncesini fethetmektir. Kişileri kültürleri yoluyla etkileyerek kontrol altına almayı amaçlar.⁵³

1.3.6. Statüko Politikası

Statüko politikası daha çok savaş sonrası politikadır. Çünkü devletlerin savaştan sonra elde edilen yerler üzerindeki yaklaşımlarını ele alır. Devletler savaş sonrası elde ettikleri yerlerde ittifaklar yaparak eski düzenin korunmasını isterler. Milletler Cemiyeti de bu amaçla kurularak ana sözleşmesinin 10. Maddesinde üyeleri: "Cemiyetin bütün üyelerinin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini dışarıdan gelecek tehditlere karşı korumak bunlara saygı göstermekle yükümlü saymış ve üye devletlerin toprak bütünlüklerine ilişkin statükoyu korumayı temel amaçlarından biri kabul etmiştir....." şeklinde ifade etmiştir.⁵⁴

⁵²Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 271.

⁵³Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 273.

⁵⁴Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 267.

1.3.7. Güç Dengesi

Güç dengesi, uluslararası sistemde eğer bir devlet çok fazla güçlenirse onu dengelemektir. Mesela Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD ile SSCB karşılıklı birbirlerinin güçlerini dengelemektedir. Güç dengesi, farklı kişiler tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Devletler genellikle esas bir dengeden ziyade kendi çıkarına olan durumla ilgilenirler. Devletlerin arzu ettikleri, diğer devletleri etkisiz duruma getirirken kendilerinin özgür hareket edebilecek durumda olmasıdır.⁵⁵

1.4. Dış Politika İle İç Politika'nın Etkileşimi

Dış politika ile iç politika her zaman iç içe olmuştur. Her zaman biri diğerini belirler. Bazen dış etkenler iç politikayı oluştururken bazen de iç etkenler dış politikayı oluşturmuştur. Bunun ölçütü ülkelerin içinde bulundukları ortamlarla alakalıdır.⁵⁶ İnsanlar genel olarak iç politikaya, dış politikaya olandan daha fazla ilgi duyarlar. Çünkü iç politikada meydana gelecek bir durum kendilerini doğrudan etkilerken, dış politikada yaşanan değişimi fark etmekte zorlanırlar.⁵⁷ Bu aşamada öncelikli olarak içerideki sosyal ve siyasi istikrarı sağlamak çok önemlidir. Çünkü uluslararası yapıda birbirlerine rakip olan devletler karşısındaki devletleri etkisiz hale getirmek için iç işlerine müdahalede bulunarak iç düzenini bozmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'de bu gibi müdahalelere maruz kalmıştır.⁵⁸

1.4.1. Siyasal Yapı ve Dış Politika

Bir devlette yürütme gücünü elinde bulunduran kişiler veya kurumlar o ülkede dış politikaya ilişkin kararların alınmasında en yetkili merciidir.⁵⁹ Yetkili mercii olan hükümetler iç politikada iktidarda kalmayı kendilerine hedef olarak belirlerken dış politikada ise uluslararası sistemde ki devletin varlığıyla ilgilenirler. Hükümet sisteminin şeklide karar alınırken önemlidir. Örneğin parlamenter sistemde koalisyon hükümetlerinde karar alınması uzun sürerken, başkanlık sisteminde kararlar çok daha hızlı alınmaktadır. Bu aşamada ülkenin siyasal sistemi de oldukça önemlidir. Demokrasi ile yönetilen ülkelerin halklarıyla iletişimi daha kuvvetli olduğu için birlik daha kolay

⁵⁵Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi*, 253.

⁵⁶V. K. Bilgiç, "İç Politika-Dış Politika Etkileşimi", içinde *21.Yüzyılda Türk Dış Politikası*, edt., İdris Bal, (Ankara: Alfa Yayınları, 2006.) 111-123.

⁵⁷Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 588.

⁵⁸Kamran İnan, *Dış Politika*, s. 33.

⁵⁹Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 581.

sağlanmaktadır. Fakat otokratik ülkelerde kararı tek bir kişi verdiği için bu durum ülke içi anlaşmazlıklara yol açabilir.⁶⁰ Bu sebeple hükümetler kararlar alırken toplumsal yapıyı ve kamuoyunu dikkate almalıdırlar.

Marksist anlayışa göre de dış politika, iç politikanın bir uzantısıdır. Marksist düşünürler devletin dış politikada toplumun egemen gruplarının çıkarlarını temsil etmeye çalıştığını ve bunu toplumdaki diğer üyelere sanki tüm devletin çıkarıymış gibi gösterdiklerini savunurlar.⁶¹ Politika oluşturulurken toplumun her kesiminin düşünceleri dikkate alınmalıdır. Aksi durumda her hükümetin politik düşüncesi farklı olabileceğinden iktidar değiştikçe ülkenin de dış politikası değişecektir.

Atatürk, 1923 yılında yaptığı bir konuşmada dış politikanın sağlam bir iç bünye ile yakından alakalı olduğunu dile getirmiştir. Dış siyasetin toplumun iç bünyesiyle ilgili olması gerektiğine dikkat çekerek iç bünye ne kadar sağlamla dış siyasetinde o derece sağlam ve dayanaklı olacağını söylemiştir. Aynı dönemdeki bir başka beyanında Atatürk, yine en önemli unsurun iç bünye olduğunu getirmiştir. Dış politika da yapılacak siyaset iç politikaya dayanmak zorundadır. Ayrıca millî egemenlik konusunun dış politikanın da temeli olacağını şu sözlerle ifade etmiştir: “Arzumuz dışarıda bağımsızlık, içeride kayıtsız ve şartsız millî egemenliği korumaktan ibarettir.”⁶²

1.4.2. Kamuoyu ve Dış Politika

Kamuoyu kavramı açıklamasında Duygu Sezer kamuoyunu; “...Kamu oyu, kamu yaşantısı ile ilgili olan tartışmalı bir sorun karşısında, bu sorunla ilgilenen kişiler grubunun veya gruplarının taşıdıkları kanaatlerin anlatımıdır. Bu anlatımlar hem çoğunluk ve hem de azınlık kanaatlerini içine alır.” şeklinde ifade etmiştir.⁶³ David Truman kamuoyunu, “... belli bir durum içinde bulunan kişilerle bu durum hakkında karar veren kişiler arasındaki temastır.” şeklinde açıklamıştır.⁶⁴ Kamuoyu, toplumda

⁶⁰Cengiz Erişen, *Devletin Dış Politika Yapımı*, 87-102.

⁶¹Faruk Sönmezoğlu, s.578: Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika, İlkeler, Kavramlar, Kurumlar* (Ankara: A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978), 247.

⁶²Mustafa Talas, “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün “Yurtta Barış Dünyada Barış” Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, (2004), 339-354: Atatürkçülük, Birinci Kitap, Genel Kurmay Başkanlığı Yay., İstanbul, 1988, 155.

⁶³Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972), 5.

⁶⁴Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, s. 1: David G. Smith’den naklen: “Pragmatism and the Group Theory of Politics”, *American Political Science Review*, 58 : 3 (Sempeter, 1965), 602.

bulunan sorunlara ilişkin çeşitli kanaatlerin nüfus içerisindeki dağılımıdır.⁶⁵ Demokratik toplumlarda karar alıcıya yetkiyi verende gerektiğinde yetkiyi alanda kamuoyudur. Karar alıcılar eğer halkın istemediği bir politika uygularlarsa karşılığını da alırlar. Bu durum karar alıcının hayatını bazı durumlarda zorlaştırabilir. Eğer karar alıcı halkın istemediği bir politika uygularsa tepkiyle karşılaşır. Demokratik olmayan ülkelerde ise kamuoyunun etkisinin ne derece olacağı karar verene bağlıdır. İsterse hiç dikkate de almayabilir.⁶⁶ Fakat bir mesele ile ilgili kamuoyunun desteğinin alınması dışarıda etkili olma olanağını artırır.⁶⁷

Genel anlamıyla yöneten ile yönetilen arasındaki bağı sağlayan kamuoyunu oluşturan araçlar: medya, sivil toplum kuruluşları, siyasal partiler olarak belirtilebilir. Sivil toplum kuruluşları gönüllü hizmetlerde bulunan yapılardır. Yurttaşlık bilinci geliştğinde hem devletler ile yurttaşlar arasındaki ilişkiler düzenlenir hem de demokrasi yerine oturmuş olur.⁶⁸ Sivil toplum kuruluşları ise birey ile devlet arasındaki köprü olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda sivil toplum, siyasal toplumun karşıtı olarak da sayılabildiğinden birinin alanının genişlemesi diğerinin alanını daraltabilir.⁶⁹

1.5. Dış Politikanın Araç ve Yöntemleri

Devletler dış politika tercihlerini gerçekleştirmek için bir takım araç ve yöntemlere ihtiyaç duyarlar. Bu araç ve yöntemlerin çeşitleri artırılabilir. Fakat en yoğun kullanılanlar diplomasi, ekonomik ilişkiler ile savaşlardır.

1.5.1. Diplomasi

Diplomasi, çatışmaları önleyerek barışı korumak için uygulanan bir siyasi yöntemdir. Diplomasi kavramı genelde bir ülkenin dışişleri bakanlığı veya büyükelçiler aracılığıyla yürütülen karşılıklı görüş ve anlaşmalardan oluşmaktadır.⁷⁰

Diplomasi aracılığıyla devletler belli bir durumdaki görüşlerini diğer devletin karar vericilerine iletmektedir.⁷¹ Günümüzde diplomasi zorunlu hale gelmiştir.

⁶⁵Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, 17.

⁶⁶Cengiz Erişen, *Kamuoyunun Dış Politika Üretim Sürecine Etkisi*, Erdoğan M., Dış Politika Analizi, (66-83), Ankara, 2013.

⁶⁷Kamran İnan, *Dış Politika*, 23.

⁶⁸M.Halis Özer, “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7/ S.26, Güz 2008, 86-97.

⁶⁹Atilla Yayla, *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Beşinci Baskı, Ankara, Aralık 2011, 176.

⁷⁰Elvin Abdurrahmanlı ve Egemen Bağış, “Diplomasi Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut Olan Diplomasi Türleri”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, Cilt 3 Sayı 1, 140-160.

Ülkemizde de baktığımızda çeşitli ülkelerin konsolosluklarını görmekteyiz. Diplomasi artık gelişmekte olan bir araçtır.

1.5.2. Ekonomik İlişkiler

Ülkelerin ekonomik kapasitesi yükseldikçe dışarıya olan bağımlılıkları azalmaktadır. Bundan dolayı ekonomi, dış politikanın temel amaçlarından da biridir. Zamanla uluslararası ilişkilerin gelişmesiyle karşılıklı mali ilişkilerde gelişmiştir. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin artması karşılıklı bağımlılıkları da arttırmıştır.⁷²

Dış politikada ekonomik baskılar çok önemlidir. Devletler birbirlerine ekonomik ilişkiler sebebiyle yaptırımlar uygulayabilmektedir. Bu yaptırımların en çok yapılanları içinde boykot, ambargo sayılabilir. 1931 yılında Japonya Mançurya'yı işgal edince Çin, bu ülkenin mallarına karşı boykot uygulamıştır.⁷³ Ambargo ise, örneğin ABD dünyada en çok ambargo uygulayan devlet olup 1974 Kıbrıs Barış Harekâtından sonra Türkiye'ye karşı askeri malzeme ambargosu uygulamıştır. ABD 1991 Körfez Krizi'nde de Irak'a ekonomik ambargo uygulamıştır. Abluka, Faruk Sönmezoğlu ambargoyu: “....belirli bir yönde etkilenmek istenen hedef ülkenin tümünün veya belirli bir bölümünün dış ile olan bağlantısını kısmen veya tamamen denetim altına alınması, sınırlandırılması veya kesilmesidir.” olarak tanımlanmıştır.⁷⁴

Dış politikada ekonomik ilişkiler sebebiyle olan yaptırımlar dışında bir diğer önemli konu ise dış yardımlardır. Zengin ülkeler dış yardım ile fakir ülkelerin dış politikalarında söz sahibi olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar dış yardımlar genellikle savaş zamanlarında yapılmıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrası bu durum değişmeye başlamıştır. 1942 yılında İngiltere ile ABD Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalamıştır. ABD'nin etkisiyle 1944 yılında savaşın etkilerini azaltmak için Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur.⁷⁵ Avrupa'da da ekonomik birliğin oluşturulması yolunda ilk adım 1951'de Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulması olmuştur.⁷⁶ Dış yardımlar ve ekonomik birlikler bu tarihten itibaren artarak ilerlemiştir.

⁷¹ Osman Metin Öztürk, *Dış Politikada Kriz Yönetimi*, Birinci Baskı, Ankara, 2004, 16.

⁷² Tayyar Arı, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 355.

⁷³ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 373.

⁷⁴ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 375.

⁷⁵ Zafer Z. Başak, “Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970”, *Ankara Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, C 16, 1977, 35.

⁷⁶ F. P. Eşsiz, *AB'de Ekonomik-Parasal Birlik ve AB Ekonomi Politikası*, Dinç C. , (edt.), Avrupa Birliği Kurumlar ve Politikalar, (361-384), Ankara, 2020.

Dış yardımın etkisiyle siyasal alanda da başarı kazanan ABD ve Batı ülkelerini gören SSCB ile Doğu Bloğu ülkeler 1954 yılı itibariyle ekonomik yardım yapmaya başlamışlardır.⁷⁷ Belirli diplomatik ve siyasi amaçlarla yapılan yardımlar günümüzde de hala devam etmektedir.

1.5.3. Savaşlar

Devletlerin isteklerini yerine getirmede kullandıkları bir diğer araç ise savaştır. Savaş, devletlerin ilişkilerini silahlı çatışmalar ile sürdürmesidir. Devletler geçmişte de günümüzde de güçlerini arttırmak, hâkimiyet kurmak ya da güvenliklerini sağlamak için şiddete başvurmaktadırlar. Dünyada bunun en büyük örnekleri Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'dır. Savaşların dış politika konusunda ne kadar başarılı oldukları ise tartışma konusudur. Çünkü her savaşın getirisi olduğu gibi kaybettirdikleri de vardır.⁷⁸ Nitekim Birinci ve İkinci Dünya Savaşları da bunu açıkça göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında kullanılan nükleer silahlar savaşların kimyasını değiştirmiştir. Nükleer silahların doğurduğu sonuçlar uluslararası politikada caydırıcı etki yapmaya başlamıştır.⁷⁹ Soğuk Savaş döneminde iki karşıt taraf olan ABD ve SSCB'nin karşılıklı silahlı saldırıya geçmemelerinin de sebebi budur. Her ikisi de nükleer silahlara sahip olduğundan bunu göze alamamışlardır. Teknolojinin gelişmesiyle de devletler arasında silahlanma yarışları başlamıştır. Her devlet kendini güvende hissetmek için silahlarını güçlendirirken, bu durum bir diğer devlet için tehlike arz etmeye başlamıştır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB ihtiyacından çok daha fazla silaha sahip olmuşlardır. ABD ve SSCB birbirleriyle nükleer silahlarını arttırma yarışına girmişlerdir. 1991 yılına gelindiğinde SSCB'nin dağılması ile diğer ülkelerde nükleer silah edinmeye başlamışlardır. Daha sonra nükleer caydırıcılık konusu gündeme gelmeye başlamıştır. 1991 ve 1993 yıllarında yapılan, START I ve START II antlaşmalarıyla ABD ve Rusya'nın silah sayılarını azaltması kararlaştırılmıştır.⁸⁰

⁷⁷Zafer Z. Başak, "Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970", 39.

⁷⁸Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 387.

⁷⁹Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 403.

⁸⁰Tayyar Arı, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 570.

1.6. Dış Politikada Kriz Yönetimi

1.6.1. Kriz ve Uyuşmazlık

Kriz, ülkeler arasında görülen buhran anlamına gelmektedir. Uyuşmazlık ise iki farklı grubun anlaşmazlığa düşmesidir.⁸¹ Devletlerin aralarında yaşadıkları uyuşmazlıklar krize dönüşebilmektedir. Kriz türleri uluslararası yapıda çeşitlendirilebilir. Petrol krizi, ekonomik kriz veya günümüzde yaşadığımız sağlık krizi şeklinde olabilmektedir. Kriz eğer iyi yönetilemez ise savaşlara dönüşebilmektedir. Krizlerin şekline göre devreye aracı ülkeler ya da uluslararası örgütler girebilmektedir.

1.6.2. Kriz Yönetimi

Küreselleşme ile birlikte kriz ve güvenlik kavramları da değişmiştir. Özellikle 11 Eylül'den sonra devletlerin güvenlik algıları büyük ölçüde değişmiştir. 11 Eylül sonrası güvenlik olgusu artık devlet merkezli dikkate alınmamaya başlamıştır. Uluslararası sisteme devlet merkezli olmayan yapılar da dâhil olmaya başlamıştır. Bu durum devletlerin güvenlik tehditlerini çeşitlendirmiş ve devletleri daha çok tedbir almaya yöneltmiştir. Kriz öncesi tedbir almak, krize hazırlıksız yakalanmaktan daha iyidir. Günümüzde de kriz ve güvenlik kavramları devletlerin en çok dikkat ettiği yapılardandır. Öyle ki her örgüt ve mekanizmanın kriz yönetimi ekipleri vardır.

1.6.3. Dünya'daki Kriz Örnekleri

Küba'da Fidel Castro önderliğinde solcu gerillalar 1956 yılında ayaklanarak 1959 yılında Batista yönetimini devirmiştir. Küba'da yönetimin komünistlere geçmesinden rahatsız olan ABD, Domuzlar Körfezi çıkarmasıyla yönetimi devirmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. ABD'nin bu düşmanca tutumları Küba yönetimini SSCB'ye yaklaştırmıştır. ABD ile SSCB'nin arasında yaşanan gerilimin şiddetli olarak devam ettiği bu dönemde, Küba yönetimi de olası ABD müdahalesine karşı SSCB'den silah almaktaydı. O sıralar ABD'nin SSCB'ye komşu olan Türkiye'ye Jüpiter füzelerini yerleştirmesi üzerine SSCB'de Küba'ya füze yerleştirmek istemekteydi. Füze konusunda anlaşılan Küba ve SSCB, 1962 yılında altyapı çalışmalarına başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan ABD'de ABD Ulusal Güvenlik Konseyi Yürütme Kurulu, Kennedy başkanlığında toplanmıştır. ABD'nin bu konuda sert bit tavrı göstermesi

⁸¹Osman Metin Öztürk,*Dış Politikada Kriz Yönetimi*, 20: Türkçe Sözlük, Cilt 2, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1998, s.2296.

gerginliği zirveye çıkarmıştır. Bunun zerine SSCB lideri gerginliği daha fazla srdrmemek için Kennedy’e mektup göndermiştir. SSCB lideri Hruşov Türkiye’deki füzelerin sökülmesi karşılığında Türkiye’ye saldırmama sözü vererek, Küba’daki füzelerinde skleceğini ve ABD’nin de Küba’ya saldırmama sözü vermesini istediğini ilan etmiştir. Türkiye, füzelerin sklmesini istemese de SSCB ile büyük bir savaşı göze alamayan ABD aralarında gizli bir anlaşma yapmıştır. Anlaşma uyarınca füzeler sklmştir.⁸² Yaşanan bu Küba Krizi, Soğuk Savaş Dönemi’nde gerginliğin en zirve yaptığı ve savaşa en yakın olunan dönemdir. Fakat her iki ülke lideri tarafından da bu kriz iyi yönetilmiş ve savaş olmadan sonuçlanmıştır. Bu kriz sonrası ABD’nin uluslararası politikada prestiji artmıştır.⁸³

1950’li yıllarda Kıbrıs için Türkiye ve Yunanistan arasında gerilimler başlamıştır. İngiltere’nin de etkisiyle Zürih ve Londra Antlaşması’nda belirtilen bağımsız, iki uluslu bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Uluslararası alanda da tek bir hukuki kimliği olan devlet BM’ye de ye olmuştur. Fakat bu durum uzun sürmemiştir. Rumlar tarafından adada yaşayan Türklere zulümler başlamıştır. Türkler devlet kurumlarından alınmıştır. 1963 yılında anayasa Kıbrıslı Rumlar tarafından feshedilmiştir. Bu durum Kıbrıs Türk tarihine “Kanlı Noel” olarak geçmiştir. Türkiye yaşanan zulümlere sessiz kalmayıp Türk savaş uçakları ile bölgede ki Rumları korkutmaya çalışmışlardır. Bunun zerine İngiltere başkanlığında BM Barış Gücü askerleri adaya gelerek, adaya harita üzerinde “Yeşil Hat” denilen çizgi çekilmiştir. Buna rağmen durmayan Makarios nderliğinde Rumlar kanlı zulümlerine devam etmişlerdir. Türkiye ise bu durumu 1964 yılında BM’ye taşıyarak tüm dünyaya duyurmuştur.⁸⁴ Yaşanan olaylar sonrasında Türkiye, Kıbrıs’a girme kararı almıştır. Bu kararın üzerine o zamana kadar duruma tarafsız kalan ABD, olası bir savaşın kendi çıkarlarını tehlikeye sokacağını düşündüğünden duruma müdahale etmiştir. 5 Haziran 1964’te ABD başkanı Johnson tarafından yazılan mektup, Türkiye başbakanı İsmet İnönü’ye iletilmiştir. Mektupta olası bir müdahale durumunda Türkiye’nin NATO imknlarından faydalanamayacağı ve NATO’nun Türkiye’yi savunmayacağı belirtilmiştir. Bu mektup Türkiye ile ABD ilişkileri açısından bir kriz olmuştur. Çok sert

⁸² ağrı Erhan, “Yumuşama”, *İçinde Siyasi Tarih II*, ed. İlber Ortaylı, Eskişehir, 2013. 118-143

⁸³ ztrk, *Dış Politikada Kriz Yönetimi*, 91

⁸⁴ şükrü Mucuk, “Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu”, (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2013), 28

bir üslupla yazılan mektup, Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratmıştır. Türkiye, tek başına gücü yeterli olmadığı için operasyon gerçekleştirememiştir. O zamana kadar dış politika her daim ABD'ye destek veren Türkiye aslında yalnız olduğunu görmüştür. Bu mektuptan sonra Türkiye dış politikasında büyük değişiklikler yaparak diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin ABD ile yaşadığı bu kriz tezin ilerleyen bölümünde detaylı ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN KURULUŞU’NDAN 1960’A KADAR TÜRKİYE- ABD İLİŞKİLERİ

2.1.Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri

Amerikalılarla Türklerin ilişkileri ilk olarak ticari amaçlı başlamıştır. ABD bağımsızlığını yeni kazanan bir devlet olarak uluslararası sistemde yerini almaya başlarken Osmanlı ise son zamanlarını yaşamaktaydı. Akdeniz’deki ticarete yerini almak isteyen ABD, Osmanlı’ya karşı ilk adımı atan taraf olmuştur. 1827 yılında Navarin’de İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından Osmanlı gemisinin yakılması, Rusya’ya karşı yenik düşen Osmanlı’yı müttefik arayışına sokmuştur.⁸⁵ O tarihe kadar gayri resmi olarak ilerleyen ilişkilerin resmiyete dökülmesi de 1830 Osmanlı-ABD arasında imzalanan ticaret anlaşmasıyla olmuştur.⁸⁶ Yapılan anlaşma ile Osmanlı Devleti, ABD’ye ‘en çok gözetilen ulus’ ifadesinde bulunmuştur.⁸⁷ ABD’nin bu dönemde siyasal ilişkiler kurmamasının sebebi ise yayımladığı Monroe Doktrini çerçevesinde kendini dış dünyaya kapatmasıdır.⁸⁸ Zaten bu dönemde baskın olan ABD dış politikası; tarafsızlık, yayılma ve ticari çıkarlar üzerineydi.⁸⁹

ABD ile ilişkilerin ilk gerginleşmesi ise Ermeni sorunları olmuştur. ABD’ye ilk elçi olarak giden Ahmed Rüstem Bey, orada yoğun Osmanlı karalama politikalarıyla

⁸⁵ Çağdaş Güven, “Bölgesel Çatışmalar İçinde Kıbrıs ve Johnson Mektubu’nun Türk Dış Politikasındaki Yeri”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Beykent Üniversitesi, 2009), 31.

⁸⁶ Erdal Açıkse, Ebru Gür, “Türkiye İle ABD Arasında yapılan 1927 Tarihli Modus Vivendi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 180, Haziran 2009, 101-128.

⁸⁷ E.Çağrı; *Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi*, İ. Bal (edt.), 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (139-150), Ankara, 2006.

⁸⁸ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, S.38, Temmuz 1997, 631-647.

⁸⁹ İsmail Türk, “Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)”, (Yüksek Lisans Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi, 2006), 80.

karşılaşmıştır. Karşılaştığı olaylar üzerine tavrı ve eleştirilerini esirgemeyen Rüstem Bey, hem ABD Başkanı Wilson hem de diğer Amerikan devlet adamlarının dikkatini çekmiştir. Koyduğu tepkiler neticesinde ABD’de ‘istenmeyen adam’ ilan edilerek oradan ayrılmıştır.⁹⁰

Bu zamanlar ilişkilerin gerginleşmesinin ardından Birinci Dünya Savaşı’nın da başlamasının etkisiyle, Osmanlı yönünü savaşa çevirmiş ve Almanya’nın yanında savaşa girmiştir. 2 Nisan 1917 tarihine gelindiğinde ise ABD-Almanya arasında yaşanan olaylar doğrultusunda ABD, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmiştir. ABD savaşa girdikten sonra Osmanlı, Almanya tarafından ABD’ye savaş ilan etmeye zorlanmıştır. Yaşanan hadiseler iki devlet arasındaki diplomatik münasebetlerin kesilmesine yol açmıştır.⁹¹

Birinci Dünya Savaşı, büyük bir yıkımla sonuçlanmış ve dünya üzerindeki dengelerin değişmesine sebep olmuştur. Yenilen devletlerle ağır şartlar içeren anlaşmalar imzalanmıştır. Özellikle Osmanlı ile imzalanan anlaşma ise paylaşım şeklindedir. Bunun üzerine dönemin Amerikan Başkanı Woodrow Wilson, bu duruma müdahale ederek 8 Ocak 1918 tarihinde 14 maddelik barış ilkelerini açıklamıştır.⁹² Bu ilkelerden özellikle 12. Maddesi Osmanlı ile ilgilidir. Şöyle ki : “Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türk kesimlerine güvenli bir egemenlik tanınmalı, Türk yönetimindeki öbür uluslara da her türlü kuşkudan uzak yaşam güvenliğiyle özerk gelişmeleri için tam bir özgürlük sağlanmalıdır. Ayrıca Çanakkale Boğazı uluslararası güvencelerle gemilerin özgürce geçişine ve uluslararası ticarete sürekli açık tutulmalıdır.”şeklindedir. Bu ilke Osmanlı içerisindeki bazı gruplar tarafından bir umut olarak görülmüştür. Fakat Baskın Oran’ın da dediği gibi: “Bilimde ‘neye’ bakıldığından çok, ‘nereden’ yani kimin açısından bakıldığı...” önemlidir.⁹³ Maddede ‘öbür uluslar’ ifadesi aslında Türk halkı için bir umut vaat etmekten ziyade devletin parçalanmasını kabul etmekteydi.

⁹⁰ Şenol Kantarcı, “Türk Dış Politikasında Büyük Güçler”, içinde *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası*, edt. Şenol Kantarcı, Ankara 2020. 465-518

⁹¹ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII/S.38, Temmuz 1997, 631-647.

⁹² Nejdett Bilgi, “Wilson Prensipleri’nin Taşrada Küçük Bir Yansıması: Vilson Gazetesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:33/ S.33/1, 2018, 1-19.

⁹³ Baskın Oran, “Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar”, Cilt:1, 15. Baskı, 2009, 11.

Wilson ilkelerini gerçekleştirmek umuduyla ABD 1919 yılında Paris Barış Konferansı'na katılarak, Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna da öncülük etmiştir. Fakat Wilson'un buradaki çabalarına rağmen Amerikan Kongresi ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğini onaylamamıştır. Bunun üzerine ABD, Monroe Doktrini'ne geri dönmüştür.⁹⁴ Konferansta yapılan gizli bir anlaşma ile Yunan ordusunun Anadolu'ya çıkmasında etkili olan ABD, kendi ilkeleriyle ters düşmüştür.⁹⁵ Wilson aynı zamanda konferansta ilk kez manda kavramını ortaya atmıştır. Manda yönetimi konusunda İstanbul, boğazlar ve Ermeni meselelerinin ABD'ye verilmek istenmiştir. ABD ise bu konuda rapor hazırlamak üzere iki heyetin Türk topraklarına gönderilmesine karar vermiştir. Heyetlerden biri King-Crane Komisyonu iken diğeri ise General Harboud'dur. Her iki komisyonda raporlarında tek bir Amerikan mandasını tavsiye etmişlerdir.⁹⁶

O dönemde Anadolu da Mustafa Kemal önderliğinde milli mücadele hareketleri de başlamıştır. Fakat Wilson'un 12. maddesini umut olarak gören bazı gruplar Wilson Prensipleri Cemiyeti, adı altında toplanarak kurtuluşu Amerikan mandası olmakta görmüşlerdir. Cemiyetin öncü isimlerinden Halide Edip Adıvar Sivas Kongresi zamanında Atatürk'ü ikna etmek için çaba sarf etmiştir.⁹⁷ Atatürk, Nutuk'ta Halide Edip Adıvar'dan gelen mektubu paylaşarak mevcut durumu göstermektedir. Adıvar, mektubunda Amerikan mandasını geçici olarak gördüklerini söyleyip bu sebeple mevcut durumda en zararsızının Amerikan mandası olduğunu dile getirmiştir.⁹⁸ Fakat Atatürk, Anadolu'da yapılan kongrelerde manda ve himayeciliğin kabul edilmeyeceğini kesin bir dille belirtmiştir.⁹⁹

Yapılan kongreler sonunda Misak-ı Milli yayımlanarak Türk Dış Politikası'nın da yeni yol haritası belirlenmiştir. Misak-ı Milliden kısa bir zaman geçtikten sonra ise

⁹⁴ Hüseyin Bağcı, Kemal Yakut, Murat Erdoğan, *Türk Dış Politikası I*, (Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayını No:2693, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1659) , 15.

⁹⁵ Erdal Açıkses vd., "Türkiye İle ABD Arasında yapılan 1927 Tarihli Modus Vivendi", 111.

⁹⁶ Şenol Kantarcı, "Türk Dış Politikasında Büyük Güçler", 482.

⁹⁷ Mehmet Şahingöz-Vahdet Keleşyılmaz, "Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, S. 35, Temmuz, 1996, 357-378.

⁹⁸ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, ed. Ali Berktaş, (İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Başak Mat., Ocak 2019), 64.

⁹⁹ Şenol Kantarcı, "Türk Dış Politikasında Büyük Güçler", 483.

Atatürk, Ankara’da kurucu bir meclisin açılmasının zorunluluğundan bahsetmiştir. Meclis ‘*Büyük Millet Meclisi*’ adıyla 23 Nisan 1920’de bir araya gelmiştir.¹⁰⁰

Milli Mücadele döneminden başarıyla çıkan Büyük Millet Meclisi, Lozan’da 1922’de toplanan barış konferansına davet edilmiştir. Büyük Millet Meclisi’ni, İstanbul Hükümeti ile beraber konferansa davet eden İtilaf devletleri görüş ayrılığından faydalanmak istemişlerdir. Fakat bunun farkında olan Büyük Millet Meclisi, konferansa gitmeden önce saltanatı kaldırarak, 1 Kasım 1922’de İstanbul Hükümeti’ni fiilen sonlandırmışlardır. Lozan’da Büyük Millet Meclisi İsmet İnönü önderliğindeki heyet tarafından temsil edilmiştir. Lozan Anlaşmasıyla Misak-ı Milli İtilaf Devletleri tarafından resmen tanınmış ve Türkiye’nin günümüzdeki sınırları çizilmiştir.

Konferansa Osmanlı ile savaş halinde olmadığı için gözlemci olarak katılan ABD çıkarlarını diğer devletler aracılığıyla yaptırmıştır. ABD’nin tarafsız görünümünden dolayı İsmet İnönü konferans süresince bu ülkeyi yanına çekmeye çalışmıştır.¹⁰¹ Lozan Anlaşması henüz tamamlanmamışken 10 Nisan 1923 tarihinde Büyük Millet Meclisi ile Ottoman American Development Company arasında demiryolu ve maden işletmeciliğine dair Chester Projesi imzalanmıştır. Kimi kaynaklara göre Chester Projesi ile Türkiye Lozan’da siyasi destek beklemiştir. Fakat istediği desteği alamayınca, projenin şartlarının da yerine getirilememesi sebebiyle proje feshedilmiştir.¹⁰²

Lozan Anlaşması, Ağustos 1923 tarihinde imzalandıktan sonra -gözlemci sıfatıyla katıldığı için tarafsız sayılan ABD yalnız kalmamak adına Türkiye ile ayrı bir anlaşma imzalamıştır. Türkiye adına İsmet İnönü’nün taraf olduğu anlaşmada ABD’yi Joseph Grew temsil etmiştir. 6 Ağustos 1923 tarihinde ‘Dostluk ve Ticaret Anlaşması’ ve ‘İade-i Mücrimin Anlaşması’ imzalanmıştır.¹⁰³ Bu sıralar Lozan Anlaşması’nda fiilen tanınan BMM’ de 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet’i ilan etmiştir. Fakat bu anlaşma, ABD’deki Ermeni lobilerinin tepkisini çekmiş, kamuoyunun baskısı altında olan Amerikan Kongresi tarafından onaylanmamıştır. Bu anlaşmanın 18 Ocak 1927’de reddedilmesinin ardından ABD diplomatik çevreleri çıkarlarını korumak için

¹⁰⁰ Hüseyin Bağcı vd., “*Türk Dış Politikası I*”, 33.

¹⁰¹ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri” s. 638.

¹⁰² Nuran Kılavuz, “Chester Demir Yolu Projesi”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt:1/ S. 1, 2012, s.1035-1045.

¹⁰³ ErdalAçıkses vd., “Türkiye İle ABD Arasında yapılan 1927 Tarihli Modus Vivendi”, 113.

Türkiye'ye gelen Yüksek Komiser Amiral Mark L. Bristol aracılığıyla Türkiye ile tekrar ilişkilerini geliştirmeye çalışmışlardır.¹⁰⁴

17 Şubat 1927 günü Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras ile Amiral Bristol arasında imzalanan Modus Vivendi¹⁰⁵, aynı zamanda yeni Türk Devleti ile ABD arasında ilk resmi belge olmuştur. Anlaşma neticesinde karşılıklı elçiler tayin edilmiştir. ABD'nin büyükelçisi Joseph Grew 12 Ekimde güven mektubunu sunmuştur. Grew o dönemle ilgili hatıralarında Atatürk'ten etkilendiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶

1925'te Sovyetler ile imzalanan anlaşmanın süresi dolduğu için 2 yıl uzatma kararının alınması ABD'yi rahatsız etmiştir. Fakat bunun için herhangi bir girişimde bulunmamıştır.¹⁰⁷ 1929 yılı ekonomik buhranında yaşanması sebebiyle ülkeler daha çok ekonomi üzerine yoğunlaşmışlardır.

1931 yılına gelindiğinde Türkiye-ABD arasında İkamet Anlaşması imzalanmıştır. Yine aynı yıl New York'tan havalanan 'Cape Cod' isimli uçak İstanbul, Yeşilköy'e iniş yapmıştır. Dünya rekorunu kırarak 49 saat 8 dakika havada kalmışlardır. Bu New York-İstanbul arasında da yapılan ilk uçuştur. Pilotlar inişlerinden sonra Atatürk tarafından Yalova'da ağırlandırlardır. Atatürk pilotlara: "Şüphe etmem ki siz, medeniyetini hayranlıkla takip ettiğimiz yenedünyanın büyük diyarı ile eski dünya kıtalarının mültekasında bulunan yeni Türkiye'yi böyle vasıtasız birleştirirken Amerikalıların ve Türklerin kalplerini de birbirine daha ziyade yaklaştırdınız." ifadelerini kullanmıştır.¹⁰⁸ Sonrasında Atatürk, dönemin ABD Başkanı Hoover'a telgraf göndererek yaşadığı memnuniyeti dile getirmiş ve şu sözlere yer vermiştir: "Asil ve muhterem şahsiyetiniz aracılığı ile bu büyük kahramanları yetiştiren şanlı ulusunuzu kutlamak benim için büyük bir zevktir."¹⁰⁹ Atatürk'ün telgrafına Hoover'da Amerikalı

¹⁰⁴ Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 76.

¹⁰⁵ Modus Vivendi: Farklı fikir ve kültürlere sahip toplumların birlikte yaşamalarına imkân veren bir düzenlemedir.

¹⁰⁶ Türk, "Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)", 130.

¹⁰⁷ Fahir Armaoğlu, "Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)",641.

¹⁰⁸ Yunus Nadi, "Gazi Hz. Amerikalı kahraman tayyarecileri dün bir saatten fazla huzurlarında alıkoydular", *Cumhuriyet Gazetesi*, 2 Ağustos, 1931, (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2020), 6.

¹⁰⁹ Ahmet Özgiray, "Atatürk ile ABD Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 15/ S. 43, Mart, 1999, 66.

pilotların Türkiye’de gördükleri ilgiyi memnuniyetle karşıladığını belirtmiştir.¹¹⁰ Ardından bir süre ilişkiler durağan seyretmiştir.

1933 yılında ABD’de Demokrat Parti ile Franklin D. Roosevelt iktidara gelmiştir. Roosevelt’in iktidara gelişi Türkiye-ABD ilişkilerini daha ileri bir seviyeye taşımıştır. Atatürk, mart ayında ABD’de zelzele yaşanması ve nisanda ise Akron adlı yolcu zeplinin düşmesi üzerine Roosevelt’e Türk milleti adına üzüntüsünü içeren mesajlar göndermiştir. Atatürk’ün gönderdiği mesajda ABD için ‘dost ve büyük millet’ ifadelerini kullanması Türklerin o dönemde ABD’ye olan yaklaşımını da göstermektedir. Roosevelt ise cevabında ‘en kıymetlişinasane’ şeklinde karşılık vermiştir.¹¹¹ Cumhuriyet’in 10.yılında da Roosevelt ile Atatürk arasında iyi niyetler içeren mektuplaşmalar olmuştur. Bu dönem Türk-Amerikan ilişkilerinin o zamana kadar ki zirve yaptığı dönemdir.¹¹²

1937 yılında bir akşam Atatürk ve devrimleri hakkında bir film izleyen Roosevelt, bu filmten çok etkilenerek Atatürk’e mektup yazmıştır. Mektupta Atatürk’ün kısa zamanda elde ettiği başarılarından etkilendiğini belirten Roosevelt, bir gün bir araya gelme umudunu da belirtmiştir. Atatürk ise verdiği cevapta ABD’ye olan hayranlığını dile getirmiştir. İki liderinde mektuplarının sonlarında ‘Vefakârınız’ diye hitap etmeleri dikkat çekmiştir. Bu mektuplar, Roosevelt’in izniyle 10 Temmuz 1937 yılında Times Gazetesi’nde yayımlanmıştır.¹¹³ Atatürk ve Roosevelt yaşamları boyunca bir araya gelememişlerdir. 1938’de Atatürk’ün ölümü üzerine Roosevelt’in cenazeye katılmaması ise Türkler için bir burukluk olarak kalmıştır.¹¹⁴

Türkiye, Atatürk döneminde bağımsızlığını yeni kazanan bir devlet olarak dış politikasını güvenliğini sağlamaya yönelik kurmuştur. Barışa yönelik oluşumların içerisinde yer alarak da düşüncelerini uluslararası platformlarda göstermiştir. 1932 yılında Milletler Cemiyeti, 1934 Balkan Paktı ve 1937’de ise Sadabat Paktı’na üyelik gerçekleştirerek hem batıda hem doğuda kendini korumaya almıştır. Ayrıca, 1936 yılında yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile de boğazlar üzerindeki egemenlik

¹¹⁰ Joseph Grew, “Atatürk ve İnönü Amerikanın İlk Türkiye Büyükelçisi John Grew’in Anıları”, çev. Muzaffer Aşkın, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, 1966), 125.

¹¹¹ Hüseyin Bağcı vd., “*Türk Dış Politikası I*”, 86.

¹¹² Şükrü Mucuk, “Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu”, 5.

¹¹³ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)”, 645.

¹¹⁴ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)”, 647.

haklarını elde etmiştir. Atatürk, dış politikada realist bir tutum sergileyerek devletin varlığını risk etmekten kaçınmıştır. Yeni kurulan devletin keyfi bir siyaset izleyemeyeceğini savunmuştur. Türkiye'nin siyasetinin bağımsız yaşamak olduğunu vurgulamıştır.¹¹⁵

2.2.İsmet İnönü Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri

Atatürk' ün vefatının ardından 11 Kasım 1938'de olağanüstü toplanan meclis İsmet İnönü'yü cumhurbaşkanı seçmiştir. İnönü göreve geldikten sonra ilk önce İçişleri ve Dışişleri Bakanları'nı değiştirmiştir.¹¹⁶ 27 Ocak 1939'da da başbakanlığa Refik Saydam'ın gelmesiyle ülkenin kalkınmasına yönelik planlar yapmaya başlamıştır. Fakat İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle yönünü dış politikaya çevirmek zorunda kalmıştır.¹¹⁷

2.2.1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-ABD İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan ağır antlaşmalar İtalya'nın istediklerini elde edememesi, Avrupa'daki güç dengelerinin değişmesi,¹¹⁸ faşist yönetimlerin iktidara gelmesi gibi sebepler dünyayı yeni bir savaşa sürüklemiştir. Almanya, İtalya ve Japonya Birinci Dünya Savaşı'nın ardından saldırgan davranışlar sergilemeye başlamışlardır. Bu davranışlara dünyada barışı korumak için oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin de gücü yetmemiş, durduramamıştır.¹¹⁹

1933 yılında Hitler, Almanya'da yönetimi ele almış ve dış politikada 'tek devlet tek millet' ilkesi doğrultusunda bir 'hayat sahası' oluşturmaya çalışmıştır.¹²⁰ Türkiye ilk zamanlar Hitler'in davranışlarını normal karşılamış kendisi de savaş sonu Sevr gibi ağır bir antlaşmaya tabi tutulduğu için üzerinde durmamıştır. O dönem Türkiye Almanya'dan ziyade yeni kurulan bir cumhuriyetin temellerini oturtmaya çalışmaktaydı. Fakat Türkiye için esas önemli olan İtalya'da liderliği alan Mussolini'nin

¹¹⁵Ali Ayata, Gökberk Yücel, *Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Anlayışı*, 1. Basım, Ankara, 2015, 83: (Kocatürk: 1999: 366).

¹¹⁶Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt 1, 1. Baskı, İstanbul, 1996, 145.

¹¹⁷Mustafa Yahya Metintaş, Mehmet Kayıran, "Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2008, 155-184.

¹¹⁸Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 21. Baskı, Nisan 2012, 14.

¹¹⁹Yüksel Yentürk, "II. Dünya Savaşı Dönemi'nde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", (Yüksek Lisans Tezi: İstanbul Gelişim Üniversitesi, 2016), 32.

¹²⁰Vedat Kanat, "II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Türk Dış Politikası (1938-1950)", *Türk Dış Politikası*, ed. Hasan Acar, Ankara, 2020,(29-52).

politikasını Doğu Akdeniz üzerine çevirmesi olmuştur. Bu durumdan tedirginlik duyan Türkiye bu andan itibaren İtalya'yı dengeleyebilmek için İngiltere ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmıştır.¹²¹

15 Mart 1933 Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgalinden sonra 28 Mart'ta Hitler'in Polonya ile olan Saldırmazlık Paktı'na son vermesi Avrupa'da endişelere sebep olmuştur. Almanya'nın saldırgan tutumundan rahatsız olan İngiltere ve Fransa 31 Mart'ta Polonya'ya güvence vermişlerdir.¹²² Ardından İtalya 8 Nisan'da Arnavutluk'u işgal etmiştir. Bu işgalden kaygılanan devletlerden biri de Türkiye olmuştur. Bu olaydan sonra İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya 13 Nisan'da güvence vermiştir. Aynı güvencenin Türkiye için de verilebileceğini teklif eden devletlere karşı Türkiye bunun iki taraflı olmasını istemiştir. Bunun sonucunda Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında müzakereler başlamıştır.¹²³ Türk-İngiliz Deklarasyonu 12 Mayıs 1939'da ilan edilmiştir.¹²⁴ Yapılan görüşmelerle bu anlaşmaya Fransa'nın da katılması gündemdeyken Türkiye, Fransa ile yaşanan Hatay Sorununu çözmeden anlaşma yapmak istememiştir. Avrupa'da yaşanan kargaşanın da etkisiyle Fransa, Hatay'ın 23 Haziran'da Türkiye'ye verilmesini kabul edince aynı gün Türk-Fransız Anlaşması da yayımlanmıştır.¹²⁵

Türkiye İngiltere ve Fransa ile ittifak yaptıktan sonra bu görüşmelerin Sovyetler ile olan ilişkisine de olumlu yansıtacağını düşünmüştür.¹²⁶ İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaklara Sovyetleri de dâhil ederek kendini güvence altına almak istemiştir. Fakat Sovyetler, Türkiye ile görüşmeler devam ederken aniden 23 Ağustos 1939 tarihinde Almanya ile anlaşma yapınca bu durum hayal kırıklığı yaratmıştır. Sovyetlerden umduğunu bulamayan Türkiye 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile Üçlü İttifak Antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmadan rahatsız olan Sovyetler ise buna tepki olarak Türkiye'ye yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durdurmuştur.¹²⁷

¹²¹ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul, 2006, 41.

¹²² İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, İstanbul, 1993, 52.

¹²³ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 7. Baskı, Ankara, 1989, 138.

¹²⁴ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 250.

¹²⁵ İsmail Soysal, *Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, 53.

¹²⁶ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 246.

¹²⁷ Hüseyin Bağcı vd., *"Türk Dış Politikası I"*, 108.

1 Eylül 1939 tarihinde Almanya, Polonya'ya saldırınca İkinci Dünya Savaşı'nı resmen başlatmıştır. Savaşın başlamasının ardından 3 Eylül 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa'da Almanya'ya savaş ilan etmiştir.¹²⁸

Türkiye ise dünya savaşı başlarken barışı korumak için uğraşmıştır. Atatürk'ün 'Yurtta sulh cihanda sulh!' ilkesinden hareket eden İnönü Türkiye'yi savaş dışı tutma konusunda yoğun çaba sarf etmiştir. Yalnız Türkiye stratejik konumundan dolayı savaş boyunca güvenlik kaygısı yaşamıştır ve her iki grupta Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak için çabalamıştır.¹²⁹ Bundan dolayı savaşa katılmasa da savaşın etkilerini en derinden hissetmiştir.

1940 yılında İtalya'nın savaşa girmesiyle İngiltere ve Fransa, Üçlü İttifak Antlaşmasını öne sürerek Türkiye'yi de savaşa sokmak istemişlerdir. O sırada işgal altında olan Fransa yıkıldığından savaşa girmek çok riskli olurdu. Dolayısıyla Türkiye ise tarihe 'Sovyet Çekincesi' olarak geçen Üçlü İttifak Antlaşmasının Sovyetlerle ilgili olan maddesini öne sürerek savaş dışı kalma durumunu korumuştur.¹³⁰

Almanya ile Sovyetler 1940 yılının sonlarına doğru fikir ayrılıklarına düşünce Hitler Rusya'ya karşı Barbarossa Harekâtını planlamaya başlamıştır.¹³¹ Öncesinde Balkanlara giren Hitler Bulgaristan'ı bloğuna kattıktan sonra Türkiye sınırına dayanmıştır. Sovyetlere gitmeden güneyini garanti altına almak için 4 Mart'ta İnönü'ye mektup göndermiştir. Mektupta Türkiye ile ilgili güzel ifadelerde bulunarak Türkiye'ye saldırmayacağını dile getirmiştir. Karşılıklı mesajlardan sonra 18 Haziran'da da Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır.¹³² Bu sıralarda Türkiye'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasından endişelenen Sovyetlerde Türkiye ile Saldırmazlık Antlaşması imzalamıştır.¹³³ Türkiye Almanya'nın sınıra kadar gelmesiyle büyük endişe duymuştur. Hitler her ne kadar Türkiye'ye saldırmayacağını belirtse de bu tam güven vermemiştir. Dolayısıyla Türkiye savaşın her iki bloğuyla da anlaşma imzalasada da ancak Almanlar Sovyetlere saldırdıktan sonra biraz olsun korkularından arınmıştır.

¹²⁸ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 261.

¹²⁹ Tuğba Eyertaş, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1945)", (Yüksek Lisans Tezi: Kırıkkale Üniversitesi, 2019), 271.

¹³⁰ Hüseyin Bağcı vd., *"Türk Dış Politikası I"*, 109.

¹³¹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 151.

¹³² Tuğba Eyertaş, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası (1939-1945)", 200.

¹³³ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, 56.

O sıra da İkinci Dünya Savaşı devam ederken tarafsız kalan ABD ise 1940 yılında İngiltere ve Fransa'ya yaptığı silah yardımlarıyla tarafını belli etmekteydi. Aynı zamanda o dönem Japonya ile de sıkıntı yaşamakta olan ABD, Japonya'nın Pasifikte imparatorluk kurmayı amaçlaması ve izlediği yayılmacı politikalardan rahatsızlık duyuyordu. Daha sonra Japonya 8 Aralık 1941'de Pearl Harbour'a saldırdıktan sonra ABD ve İngiltere'ye savaş ilan etmiştir. Bundan dolayı ABD'de artık savaşa resmen dâhil olmuştur.¹³⁴

ABD savaşa dâhil olduktan sonra Müttefikler sık sık savaşın seyrine yönelik konferanslar düzenlemişlerdir. Yapılan Casablanca Konferansı'nda Stalin, Rusya'nın yükünü azaltmak için farklı bir çözüm önerisi getirmiştir. Stalin'e göre Türkiye'de savaşa katılırsa Rusya'nın yükü azalacaktır. Ocak 1942'de ki bu görüşmelerde ABD ve İngiltere'de Sovyetler ile hemfikir olmuşlardır. Bu konuda Türkiye ile görüşme görevi Churchill'e düşmüştür. Churchill 30 Ocak 1942'de Adana'ya İnönü ile görüşmek için gelmiştir.¹³⁵ Churchill ile İnönü'nün görüşmesinde Churchill, Türkiye'nin 1943 yılı bitmeden kendi yanlarında savaşa dâhil olmasını istediklerini dile getirmiştir. Türkiye bu görüşmede Sovyetlerden dolayı çekincelerini ve savaş için malzemelerinin yeterli olmadığını belirtmiştir. Churchill ise bu konuda ABD ile birlikte gerekli yardımı yapacağını sözünü vermiştir.¹³⁶ Churchill, ayrıca bu görüşmede Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı korunabilmesinin en emniyetli yolunun kendi yanlarında savaşa katılmak olduğunu da dile getirmiştir.¹³⁷

12-24 Ağustos 1943'te İtalya yenildikten sonra Quebec Konferansı toplanmıştır. Konferansta yeni cephenin Fransa'da açılması üzerinde durulmuştur. Churchill ise bu cephenin Fransa yerine Türkiye'de açılmasını istemiştir. Fakat ısrarlarına rağmen ABD'yi bu konuda ikna edememiştir. Bu konferansları sırasıyla Ekim Moskova Konferansı, 5-6 Kasım Kahire Konferansı ve Tahran Konferansları takip etmiştir. Yapılan diğer konferanslardaki ortak düşünce de Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine

¹³⁴ Yüksel Yentürk, "II. Dünya Savaşı Dönemi'nde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", 57.

¹³⁵ Faruk Sözmemoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 7.

¹³⁶ Hüseyin Bağcı vd., *"Türk Dış Politikası I"*, 113.

¹³⁷ Mücahit Özçelik, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1/S. 29, 2019, 253-269.

olmuştur. Türkiye ise her defasında haklı gerekçelerini sunarak savaş dışı halini korumuştur.¹³⁸

Aralık 1943 yılında Kahire’de ikinci bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansa Roosevelt, Churchill ve İnönü katılmıştır. Burada da yine Türkiye’nin savaşa girmesi konusunda ısrarlı tutumlar sergileyen Churchill, istediğini elde edememiştir. İnönü, talep ettikleri askeri yardımlar gelmeden savaşa giremeyeceklerini ısrarla belirtmiştir. Churchill ise İnönü’ye savaşa girmediği takdirde savaş sonrası oluşan düzende yalnız kalacağını ifade etmiştir.¹³⁹ Yoğun ısrarlar karşısında savaşa katılmayı kabul eden İnönü gerekli malzemelerin tamamlanması şartını koşmuştur. 1944 yılının ilk aylarında İngiliz askeri yetkililer ile ihtiyaçlar konusunda görüşmeler yapılmış ama fikir birliği sağlanamamıştır.¹⁴⁰

Fikir birliğinin sağlanamaması üzerine müttefik devletler 1 Nisan’da Türkiye’ye yapılan yardımları durdurmuştur. Peşine İngiltere ve ABD, Türkiye’ye bir nota vermiştir. İngiltere ve ABD bu notada Türkiye’den Almanya’ya yapılan krom ihracatını durdurulması konusunda sert bir tavırla uyarı yapmışlardır.¹⁴¹

5 Haziran 1944 yılında gelindiğinde bazı Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi sebebiyle Türkiye ile İngiltere arasında yeni bir kriz doğmuştur. Bu kriz sebebiyle Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu istifa etmiş ve mecliste son günlerde yapılan politikaların desteklenmediği belirtilmiştir.¹⁴² Müttefik devletlerle arası bozulan Türkiye, Ağustos 1944’te Almanya ile olan siyasal ve ekonomik ilişkilerine son vermek zorunda kalmıştır.¹⁴³

1945’te Yalta Konferansı ABD, İngiltere ve Sovyetler (Büyük Üçlü) tarafından toplanmıştır. Konferansta Almanya’ya 1 Mart 1945 tarihinden önce savaş açmış olan tüm devletlerin savaş sonrası kurulması planlanan Birleşmiş Milletler örgütüne kabul edileceği kararlaştırılmıştır. Türkiye de bunun üzerine 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya’ya savaş ilan ettiğini duyurmuş ve ardından Birleşmiş Milletlere de katılmaya

¹³⁸ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*,58.

¹³⁹ Vedat Kanat, “II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Türk Dış Politikası (1938-1950)”,41.

¹⁴⁰ FarukSönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 9.

¹⁴¹ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*,59.

¹⁴² Mehmet Gönübol vd.,*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*,181.

¹⁴³ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*,59.

hak kazanmıştır.¹⁴⁴ Konferans toplandığı sırada Almanya yenilmek üzere ve savaş bitmeye yakındı. Türkiye'nin savaş ilanı aslında sadece kâğıt üzerinde kalmıştır.

Almanya teslim olduktan sonra da Berlin'de Postdam Konferansı toplanmıştır. Konferansta Almanya'nın çöküşü ve savaşın sonuçları üzerinde durulurken Stalin'in girişiyile Montreux Boğazlar Rejiminin de değişmesine karar verilmiştir. ABD, İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye ile ayrı ayrı görüşmeleri kararlaştırılmıştır. Bu vesileyle ABD'de ilk defa boğazlar meselesinde söz sahibi olmuştur.¹⁴⁵ Postam Konferansı'nda boğazlar meselesinin çözümlenmesini uman Türkiye ise konferans sonrası hayal kırıklığı yaşamıştır. ¹⁴⁶ Diğer yandan 2 Eylül 1945 tarihinde ABD tarafından Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan bombalardan sonra Japonya-ABD arasında ateşkes imzalanarak İkinci Dünya Savaşı sona ermiştir.¹⁴⁷

1946 yılına gelindiğinde ABD, Sovyetlerinde etkisiyle boğazlar konusunda şimdiye kadar takındığı tavrını değiştirerek Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bunun sebebi Postdam'ın ardından yapılan bir başka konferansta Sovyetlerle İran'dan askerlerini çekmesi konusunda anlaşmaya varıp sonrasında bu söz Sovyetler tarafından tutulmayınca ABD'nin de Sovyetlerle işbirliği umudu tükendiği içindir.¹⁴⁸ ABD Başkanı Truman Ocak 1946'da ABD Dışişleri Bakanına hazırladığı bir muhtıradaki "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'Dur!' demezsek yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: Kaç tümeniniz var?"¹⁴⁹ ifadelerini kullanarak Sovyetlerle ilgili oluşan görüşlerini de ortaya koymuştur.

Savaş sonrası Sovyetlerin açgözlü siyaset izlemesi ve İngiltere'nin uluslararası arenada konumunu ABD'ye devretmesi dünyayı iki kutuplu bir yapıya götürmüştür.¹⁵⁰ Hem kuruluşu itibariyle hem de Monroe Doktrini sebebiyle o zamana kadar tarih

¹⁴⁴ Yüksel Yentürk, "II. Dünya Savaşı Dönemi'nde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", 64.

¹⁴⁵ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, s. 61.

¹⁴⁶ İlker Cender, *The Times Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası*, (Yüksek Lisans Tezi: Samsun Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2013), 106 : *The Times*, "Turkey Disappointed", 06 Ağustos 1945, s.3.

¹⁴⁷ Yüksel Yentürk, "II. Dünya Savaşı Dönemi'nde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti", 57.

¹⁴⁸ Vedat Kanat, "II. Dünya Savaşı Dönemi ve Sonrasında Türk Dış Politikası (1938-1950)", 46: K.Gürün, *Türk-sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.302-303.

¹⁴⁹ Mehmet Gönülöbol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 201.

¹⁵⁰ Kıymet Kocatürk, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Üzerindeki Baskılar", (Yüksek Lisans Tezi: Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, 2019), 15.

sahnesinde pek gözükmeyen ABD artık varlığını tüm dünyaya göstermeye başlamıştır. Üstelik Avrupa Devletleri'nin de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşadıkları sıkıntılar ABD'ye fırsat doğurmuştur.

Dünya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Soğuk Savaş Dönemi'ne girmiştir. Bu dönem ABD ve Sovyetlerin karşılıklı güç gösterilerine sahne olmuştur. ABD ve Sovyetler kadar güçlü olamayan diğer devletler de bu iki süper gücün etraflarında toplanmışlardır.

2.2.2. Missouri Zırhlısı'nın Türkiye'ye Gelişi

1944 yılında Türkiye'nin Washington büyükelçisi Münir Ertegün ABD'de vefat etmişti. Savaş dolayısıyla Türkiye'ye getirilemeyen Ertegün'ün cenazesinin nakli savaş bittikten sonra gündeme gelmiştir. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı 25 Ocak 1946'da cenazenin geleneklere uygun olarak bir savaş gemisiyle Türkiye'ye gönderilmesi önerisini Truman'a sunarak onaylatır.¹⁵¹ ABD, cenazeyi gönderme kararını bir ay öncesinde Türkiye'ye bildirir.¹⁵²

6 Mart 1946 tarihinde cenazenin Missouri zırhlısıyla gönderilmesine karar verilmiştir. Vefat eden diplomatların cenazeleri savaş gemileriyle gönderilirdi. Bu bir çeşit nezaket kuralı sayılmaktaydı. Fakat Missouri'nin ABD donanmasındaki en büyük savaş gemilerinden biri olması büyük yankı uyandırmıştır. Ayrıca geminin yola çıktığı gün ABD'nin Sovyetlere İran'dan çekilmesi için bir nota vermesi de bu hareketin Sovyetlere karşı yapıldığını göstermektedir.¹⁵³ Bu geminin diğer bir anlamı da İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Japonların yenilgiyi ve teslimiyeti kabul ettiklerine dair anlaşmanın imzalandığı yer olmasıdır.¹⁵⁴ ABD, savaşı Japonya'ya atom bombaları atarak bitirmişti. Dolayısıyla Missouri'nin gelişine birçok anlam yüklenebilirdi.

5 Nisan sabahı İstanbul'a ulaşan gemi Türkiye'de yoğun ilgiyle karşılanmıştır. Öyle ki Cumhuriyet Gazetesi 6 Nisan 1946'da "Missouri Büyük İlgi ve Sevgiyle Karşılandı" başlığının altına "Filonun gelişi Türk-Amerikan dostluğunun parlak bir

¹⁵¹ Cüneyt Akalın, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0/ S. 3, 2003, s. 4; ForrestalDiaries, s. 546, Cuniholm, The US, NorthernTierandtheOrigins of theColdWar, Histoire la laGuerreFroide.

¹⁵² Metin İlhan, "Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması (1958-1974)", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 25, S. 2, 2015, s. 255-280.

¹⁵³ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, S. 21, 2009, 377-397.

¹⁵⁴ Metin İlhan, "Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması (1958-1974)", 255-280.

ifadesi oldu” şeklinde ilk sayfasında yer vermiştir. Aynı gün gazetede Abidin Daver, “Muhakkaktır ki Amerikan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı beslediği dostluğu ve memleketimize verdiği ehemmiyeti göstermek istemiştir. Bu büyük dostluk tezahürünün yüksek kıymeti Türk milleti tarafından gayet iyi anlaşılmış, takdir ve şükranla karşılanmıştır.” ifadelerini kullanmıştır.¹⁵⁵ Missouri zırhlısı için özel bir karşılama töreni hazırlanmıştır. Misafirler ertesi gün İnönü tarafından kabul edilmiştir. İnönü burada Amerikan donanmasının, Türkiye’ye olan yakınlığından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. İnönü’nün davranışı o dönem Türkiye’de ABD’ye duyulan güveni özetlemektedir.¹⁵⁶

Türkiye’de kaldıkları süre boyunca basın tarafından da ilgiyle takip edilen misafirler giderken de Türk basınında geniş yer tutmuştur. İnönü’nün damadı olan Metin Toker’ 10 Nisan 1946’da Missouri’ni giderken yazısında “İki kardeş milletin, yeryüzünde ebedi barışı kurmaktan başka gayesi olmayan donanmalarına mensup gemiler, bir gelin alayı halinde Marmara’nın berrak suları üzerinde yavaş yavaş uzaklaşıyorlar. Yolunuz açık olsun dostlarımız.” sözleriyle uğurlamıştır.¹⁵⁷

Gerçekten de Missouri o dönem Sovyetler karşısında yalnız olduğunu hisseden Türkiye için büyük mutluluk getirmiştir. Türkiye artık Sovyetlere karşı ABD’nin yanında olduğunu hissetmiştir. ABD bu hareketten sonra Türk kamuoyunda da büyük destek toplamıştır. Bu tarihten sonra Türk-Amerikan ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Artık Türkler için ABD sığınacak güvenli bir liman konumunu almıştır.

2.2.3. Truman Doktrini

İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye gıda ve hammadde ihracatından yüksek gelir elde etmişti. Dolayısıyla savaş bitince Türkiye’nin gelirlerinde bir azalma olmuştur.¹⁵⁸ Savaş boyunca ordusunu hazır tutan Türkiye, savaş sonrasında da Sovyet tehlikesi yüzünden mevcut düzenini bozamamıştır. Ekonomisini geliştirmek istese de ordunun masraflarından dolayı buna yönelememiştir. Hem gelirlerinde azalma meydana gelmesi

¹⁵⁵ Cumhuriyet Gazetesi, “Missouri Büyük İlgi ve Sevgiyle Karşılandı”, 6 Nisan 1946 (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2020).

¹⁵⁶ Milliyet Gazetesi, “ABD Zırhlısının Tarihi Ziyareti”, 5 Nisan 2020 (Erişim Tarihi 25.12.2020), <https://www.milliyet.com.tr/gundem/abd-zirhlisinin-tarihi-ziyareti-6181493>

¹⁵⁷ Cumhuriyet Gazetesi, “Milli Şef’in Başkan Truman’a Mesajı”, 10 Nisan 1946, (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2020).

¹⁵⁸ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 37.

hem de sürekli orduyu beslemek zorunda kalmak Türkiye ekonomisine büyük zarar vermiştir. Bu şartlar altında ise tek çıkar yol dış yardım aramak olmuştur.¹⁵⁹

Missouri zırlısının Türkiye'ye gelişinden sonra ABD 7 Mayıs 1946'da Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu gereğince Türkiye'ye verdiği borçları belli bir nakit karşılığında silerek, o zamana kadar verilen malzemelerinde Türkiye'nin mülkiyetine geçirilmesini kabul etmiştir. Bu durum Türkiye'yi ABD'ye daha da yakınlaştırmıştır. Eylül 1946'da Türkiye, 'İhracat ve İthalat Bankası'na 500 milyon USD yardım talebinde bulunmuştur. Fakat ABD sadece 25 milyon USD verebileceğini söylediğinde hayal kırıklığı yaşamıştır.¹⁶⁰

İngiltere 21 Şubat 1947 tarihinde ABD'ye iki nota iletmiştir. Bu notaların ilkinde Yunanistan'ın içinde bulunduğu durum ve komünizm tehlikesi; ikincisinde Sovyet baskısı altında olan Türkiye'yi ele almıştır. Bu iki ülkeye o zamana kadar yapmakta olduğu askeri ve ekonomik yardımı 31 Mart itibarıyla yapamayacağını belirterek Orta Doğu sorumluluğunu ABD'ye devretmek istemiştir.¹⁶¹ İngiltere savaş sonrası ekonomik olarak zorluk yaşamıştır. Yaşadığı zorluklar onu dünyadaki konumunu ABD'ye devretmek zorunda bırakmıştır.

İngiltere'nin talebinden sonra ABD Başkanı Truman 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'nde Sovyet yayılmacılığına karşı batı ülkelerin güvenliğinin sağlanmasında önemli bir yerde duran Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik yardım yapılmasını, dile getirmiştir.¹⁶²

Truman konuşmasında Kongre'den 3 istekte bulunmuştur: 1)Türkiye ve Yunanistan'a yardım amaçlı 400 milyon \$ bütçe, 2)Yunanistan ve Türkiye'ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi, 3) Seçilecek Türk ve Yunan personelin ABD'de eğitilmesi. Truman ayrıca Türkiye'nin iç durumunun Yunanistan'dan daha iyi olduğunu da belirtmiştir.¹⁶³ "Truman'a göre bu yardım, BM'de görüşülüp onayı

¹⁵⁹ Mehmet Gönülbol vd.,*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*,211.

¹⁶⁰ Ömer Oğuzhan Dosti, "Yabancı ve Türk Basınında Missouri'nin İstanbul Ziyareti ve Yankıları", (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016), 49.

¹⁶¹ Bahattin Akıl, "Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk Basınındaki Yansımaları", (Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2020), s. 3-4: ForeignRelation of the United States, 1947, 32-37.

¹⁶² Cemil Koçak, *Rejim Krizi Türkiye'de iki Partili Siyasi sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, (İstanbul: Cilt 3, Birinci Baskı, 2013), 470.

¹⁶³ Mahmut Aslan, "Bir Siyasinin Evrakı Metrukesi", (27.12.2020), <http://hayyamaslan.blogspot.com/2015/01/truman-doktrini-ve-uygulanmasi.html>

beklenemeyecek kadar acildi. Dolayısıyla o sırada bu yardımı dünyada ABD'den başka yapabilecek bir devlet yoktur.”¹⁶⁴

Kongrede Yunanistan ve Türkiye'nin otokratik rejimlerle yönetildiğini düşünen bazı üyeler gereksiz olarak gördükleri bu para çıkışına karşı çıktılar. Bazıları ise Yunanistan'a yapılan yardımı haklı bulup Türkiye'ye karşı çıktılar. Onlara göre Yunanistan savaştan çıktığı için bu yardıma muhtaçtı. Fakat Türkiye'nin 245 milyon \$ altın ve döviz rezervi olduğundan bunu hak etmiyordu. Bu gibi sebeplerden dolayı kongrenin talebi doğrultusunda yardımın amacına uygun kullanılması için denetleme yapılmasına ve haber alıp vermede basın kuruluşlarının özgür olacağına yönelik madde eklenmiştir.¹⁶⁵

Bu yardım Türkiye'de büyük coşkuyla karşılanmıştır. İsmet İnönü bununla ilgili yayınladığı bir mesajda yardımın ABD ile Türkiye arasında ki dostluğun bir hali olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin içine düşmüş olduğu ekonomik buhran içinde ferahlatıcı bir etkisi olacağını söylemiştir.¹⁶⁶

22 Mayıs 1947 tarihinde Truman Yardımı başlamıştır. Yardımın 300 milyon USD gibi büyük bir kısmının Yunanistan'a kalan 100 milyon USD' Türkiye'ye olacak şekilde ayarlanmıştır.¹⁶⁷

12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında yapılacak olan yardımla ilgili anlaşma imzalanmıştır.¹⁶⁸ 100 milyon USD olan yardım Türkiye'ye savaş artığı olarak gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan kalan malzemeler gönderilmiştir. Dolayısıyla bu durum Türkiye'ye zorluk yaratmıştır. Bu malzemelerin yedek ve onarım kısmı bütçeye ilave yük olmuştur. Üstelik özellikle 4. maddesinden dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri'ni dışa bağımlı hale getirmiştir. Bu durum özellikle Kıbrıs olayları zamanı Johnson Mektubu'nda patlak vermiştir.¹⁶⁹ Mesele ayrıca Johnson Mektubu kısmında detaylı ele alınmıştır.

¹⁶⁴ N. Selcen Korkmazcan, “Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 43.

¹⁶⁵ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 531.

¹⁶⁶ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 216.

¹⁶⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, s. 258.

¹⁶⁸ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 216.

¹⁶⁹ Levent Kalyon, “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, S. 11, 2010, 19.

Madde 4 aşığıda belirtilmektedir:

“Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükümeti tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malumatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaattar olan Türkiye ve Birleşik Devletler Hükümetleri, bedelmusavere, bu uğurda diğerk Hükümetin lüzumlu addedebileceğı tedbirleri, karşılıklı olarak alacaklardır. Türkiye Hükümetleri, Birleşik Devletler Hükümetinin muvafakati olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malumatın mülkiyet veya zilyetliğini devretmeyeceğı gibi, aynı muvafakat olmadan Türkiye Hükümetinin subay, memur veya ajan sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malumatın bu sıfatı olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddeler ve bu malumatın verdirdikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.”¹⁷⁰

Yardımdan sonra Türkiye’de ki haberler ve köşe yazıları yardımın yararlarını anlatan yazılar ile dolmaya başlamıştır. Yardım, Türkiye’ye yapılacak bir saldırının ABD’ye yapılmış sayılacağı şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla Türkiye’de Sovyet tehlikesinden kurtulmuş olmanın sevinci oluşmuştur.¹⁷¹

Türkiye ve Yunanistan’a yapılan yardım 1948 yılında Dış Yardım Kapsamı yasasında değerlendirilerek sürekli hale gelmiştir.¹⁷² Truman Doktrini hem ABD hem Türkiye için dış politikalarında büyük değişikliğe sebep olmuştur. ABD, Truman Doktrini ile Sovyetlere karşı resmen örgütlenme olduğunu göstermiş ve Soğuk Savaş artık daha net hissedilmiştir. Monroe Doktrini ile nasıl yalnızcılık politikasını ilan ettiyse, Truman Doktrini ile de artık aktif bir dış politika izleyeceğini belli etmiştir.

Türkiye açısından bakıldığında ise İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kendini yalnız hissederken yapılan yardımlarla sadece askeri olarak değil psikolojik olarak da kendini güvende hissetmiştir. İki kutuplu dünyada Türkiye artık Sovyetlerin karşısında Batı Bloğunda yer bulmuştur. Fakat yönünü tamamıyla batıya çevirirken, o güne kadar arası iyi olan Arap Devletleri’ne de sırt çevirmiştir. Kendini Batılı devletlerden sayarken

¹⁷⁰ N. Selcen Korkmazcan, “Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, Ek-III a*.

¹⁷¹ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 535.

¹⁷² Mahmut Akkor, “II. Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrininin Ortaya Çıkışı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, S. 2, 2017, (1-17).

dış politikasında da ABD'nin izlediği politikaları benimsemiş onun gibi hareket etmiştir.¹⁷³

2.2.4. Marshall Yardımları

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ağır kayıplar Avrupa ülkelerinde büyük iktisadi ve sosyal sıkıntılar doğurmuştur. Polonya, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk Sovyetlerin etkisi altına girerek Batı'dan kopmaya başlamıştır. Avrupalı seçmenler komünist partilere yönelmeye başlamıştır. Yaşanan durumlardan rahatsızlık duyan ABD, Avrupa'nın ekonomisinin güçlendirilerek pazarının bir an önce canlanması gerektiğine inanmıştır. Avrupa pazarının çökmesi ABD ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. ABD'nin elinde pazara yatırılmayı bekleyen büyük miktarda sermaye birikmiştir.¹⁷⁴

Dolayısı ile harekete geçen ABD Dışişleri Bakanı G. Marshall günümüzde kendi ismiyle anılan planla ilgili ilk girişimini 5 Haziran 1947 tarihinde Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada dillendirmiştir. Marshall bu konuşmada Avrupa ülkelerini sorumluluk almaya davet etmiştir. Bu konuşmanın ardından İngiltere ve Fransa bütün Avrupa'ya 4 Temmuz 1947'de durumu müzakere etmek için davetiye göndermiştir. Önerileri kabul eden 16 Avrupa Devleti 12 Temmuz 1947'de Paris'te bir araya gelmişlerdir.¹⁷⁵ Konferans için toplanan Avusturya, Danimarka, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek için Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı'nı (CEEC) kurmuşlardır.¹⁷⁶ Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı her devletin ne kadar yardıma ihtiyacı olduğunun ortaya çıkması için ABD'ye gönderilecek genel bir rapor hazırlamakla görevlendirilmiştir.¹⁷⁷

Türkiye konferansta 615 milyon \$ dış yardıma ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Amerikalı uzmanlar ilk zaman Türkiye'ye iktisadi yardım yapılması fikrini kabul

¹⁷³ Recep Kılıç, "Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türk Basınına yansımaları (1947-1951)", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015), 57.

¹⁷⁴ İsmail Ay, "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 62, S. 1, 2012, (147-172).

¹⁷⁵ Bahattin Akıl, "Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk Basınındaki Yansımaları", 27.

¹⁷⁶ Erhan Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, S. 01, 1996, s. 280; Charles L. Mee, *The Marshall Plan: The Launching of Pax Americana*, New York, SimonandSchuster, 1984, s0. 91-92.

¹⁷⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, s. 260.

etmemişlerdi. Onlara göre Marshall Planı, ekonomik kalkınma programından ziyade savaştan yıkık olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlanmış bir plandı. Uzmanların bu davranışı Türkiye'de geniş tepkilere sebep olmuştur. ABD'nin bugün iktisadi olarak yaptığı gibi ileride de Türkiye'yi siyasi açıdan yalnız bırakabileceği endişesi doğmuştur. O sıralar iç siyasetinde de çok partili hayata geçmek için çalışmalar yapan Türk Hükümeti, yeni muhalefet partisi tarafından Türkiye'nin plana dâhil edilmemesi konusunda suçlanmışlardır. Muhalefet partisi plana dâhil edilememenin sebebini Türk Hükümeti'nin ABD'yi yanlış yönlendirmeleri yüzünden olduğunu düşünmüştür.¹⁷⁸ Yaşanan baskılar karşısında zor durumda kalan Türk Hükümeti bunun üzerine ABD'ye başvurarak yardım konusunda ısrarını sürdürmüştür.¹⁷⁹

ABD, Türkiye'nin plana dâhil olabilmesi için kalkınma planında değişiklikler yapılmasını talep etmiştir. Türkiye ise plandan yararlanmak için bu istekleri kabul etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰

Marshall Planı yardımlarının dağıtımı için ABD, Ekonomik İşbirliği İdaresi'ni (ECA) kurmuştur. Kamu kurumu niteliği taşımayan bu kuruluş özel sektörle yakın ilişkiler kurmuştur. Bunun sebebi ise ABD'nin Avrupa pazarında doğrudan bulunabilmesi içindi.¹⁸¹ Amerikan Kongresi planı finanse edebilmek için 3 Nisan 1948'de Ekonomik İşbirliği Kanunu'nu çıkarmıştır. Yardım alacak ülkeler ile bu doğrultuda anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile de 4 Temmuz 1948'de Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır.¹⁸²Yapılan antlaşmanın maddeleri EK1'de yer almaktadır.

Marshall Planı ile Türkiye, Türk ekonomisinin kendi kendine yeterlilik kabiliyeti kazanacağına inandırılmıştır. Fakat bu durum ekonomiyi dışa bağımlı yapmanın başlangıcıdır.¹⁸³ Türkiye Marshall planına dâhil olduktan sonra ekonomik ve siyasi yapısını ABD doğrultusunda değiştirerek dış ticarete liberalleşmiştir. Dönemin

¹⁷⁸Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 41.

¹⁷⁹Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 221.

¹⁸⁰ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, s. 540.

¹⁸¹ Erhan Çağrı, "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı", 283.

¹⁸² Yavuz Güler, *Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı*, (Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, 2009), 174.

¹⁸³Yavuz Güler, *Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı*, 193.

başbakanı Recep Peker de zaten Türkiye'nin liberal dünya ticaret sistemine katıldığını açıklamıştır.¹⁸⁴

Plan, konulan şartlar sebebiyle ilerleyen yıllarda ABD'ye diğer ülkelere müdahale etme fırsatı vermiştir. Plan sonrasında Batı, ABD'ye borçlanarak ekonomik olarak bu ülkeye bağlanmıştır.¹⁸⁵ Türkiye, Cumhuriyet tarihi boyunca iç politikasına müdahale ettirmeme anlayışını terk ederek Marshall Planı ile ABD'nin müdahalelerine izin vermiştir.¹⁸⁶ Marshall Planı dâhilinde yapılan yardımlar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

2.3. Demokrat Parti Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri

2.3.1. Ulusal Ortam

14 Mayıs 1950 seçimleri ile Türkiye'de çok partili hayata resmen geçilmiştir. 1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, 27 yıllık iktidara son vererek 1960 Darbesi'ne kadar hüküm sürmüştür. Bu yıllar Türkiye'nin iç politikasında köklü değişikliklere sebep olmuş, liberal ekonomiye geçişle toplumsal yapıda da değişiklikler meydana gelmiştir. Şehirli ve köylü ayrımı belirginleşmesinin yanında bir de şehirlerde işçi sınıfı da ortaya çıkmıştır.¹⁸⁷ Dış politikasında ise ülkeyi tam bir Amerikan havası sarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından oluşan Soğuk Savaş Dönemi'nde tarafsız kalamayacağını düşünerek bloklaşma eğiliminde, Sovyetlerden gelen yoğun siyasal baskılarında etkisiyle ABD'nin yanında yer almıştır. Menderes Hükümeti bu ortamda Batı Bloğu ve ABD'nin yanında yer alarak ülkenin çıkarlarını daha iyi koruyacaklarını düşünmüşlerdir.¹⁸⁸

Bu dönemde Türkiye hem Amerikan yardımlarından daha fazla faydalanmak hem de dış siyasette yalnız kalmamak için NATO'ya girmek istemiştir. Yeni cumhurbaşkanı Celal Bayar devletin önemli meseleleri hakkında görüşürken İnönü'ye

¹⁸⁴İrem Yücel, *Marshall Planı'nın Türkiye'ye Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018) s. 65: TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:8, Cilt:1, Toplantı:0. 14.08.1946, 46.

¹⁸⁵ Ulaş Altun, *Marshall Yardımı ve Türkiye*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007) 50: Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası Cilt VI, 3 B. İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s. 305-306.*

¹⁸⁶ İrem Yücel, *Marshall Planı'nın Türkiye'ye Etkisi*, 73.

¹⁸⁷ Kürşat Kılıç, *1945-1960 Yılları Arasında Türkiye'de ABD İmgesi (Amerikalılaştıran Türkiye)*, (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017), 140.

¹⁸⁸ Hüseyin Bağcı vd., *"Türk Dış Politikası I"*, 132.

NATO'ya niçin girmedikleri sorduğunda İnönü: "Aldılar da biz mi girmedik? Bunca gayret ettik almadılar." cevabını vermiştir. Bu konuşmadan sonra yeni yönetim önceliğini NATO'ya üyeliğe vererek bu yönde çabalar sarf etmiştir.¹⁸⁹

NATO'ya girdikten sonra Orta Doğu'nun savunulmasında etkin rol oynayacağı düşüncesiyle Türkiye, Orta Doğu devletlerinin ortasına atılmıştır. Bağdat Paketi'nin kurulma sürecinde bazı Orta Doğulu devletlerin tepkisini çekmiş, bazılarını ise yanına almıştır. Pakt kurulduğunda Türkiye liderliği elinde tutarken, İngiltere'nin de bu pakta dâhil olmasıyla liderliği ona devretmiştir. Diğer taraftan da ABD'nin etkisiyle komünizm tehdidine karşı Sovyetlerle arası bozulan Yugoslavya'yı yanına çekmek için Balkanlarda bir pakt oluşturma yoluna gitmiştir. Bu amaçla Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın oluşturduğu Balkan Paketi, Türkiye'nin dış politikasında bir körlüğe yol açmıştır. Türkiye bu dönemde kendisi için stratejik bir öneme sahip olan Kıbrıs'ta yaşanan olayları bu yüzden önemsememiştir. Sovyetlerin politikasında yumuşamaya gitmeleri Balkan Paketi'nin da ömrünü kısaltmıştır.¹⁹⁰

Demokrat Parti aynı zamanda ekonomi konusuna da ağırlık vermiştir. Menderes iktidara geldiğinde sağlam bir ekonomik kalkınma hamlesini bir an önce gerçekleştirmek için çaba sarf etmiştir.¹⁹¹ Türkiye 1953 yılında buğday üretiminde dünya dördüncüsü olmuştur. Daha sonra Seyhan Barajı için IMF'den 40 milyon borç istenmiş, fakat Amerikan Başkanı Truman'ın etkisiyle 25 milyon kadarı alınabilmektedir. Yabancı Sermayeyi Teşvik için kanun çıkarılarak, piyasa yabancılara açılmıştır. Her türlü ekonomik yardım için ABD'nin kapısı çalınmış ve alınan borçlar Türk ekonomisini ileride sıkıntıya sokmuştur.¹⁹²

Yıl 1954'e gelince Menderes, ekonomik yardım istemek için ABD'ye ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında Sovyetlere ağır eleştiriler yapmış, konu yardıma gelince de 300 milyon USD ek kredi talebinde bulunmuştur. Fakat bu kredi talebi ABD tarafından reddedilmiştir. Çünkü ABD'ye göre Türkiye yatırım konusunda çok hızlı gitmiştir. Türkiye'nin yatırım açığı büyümüş, enflasyon artmış, IMF'ye borç ödemeleri

¹⁸⁹ 32. Gün Arşivi, "Demirkırat Belgeseli", 3. Bölüm, (Erişim Tarihi 13.12.2021)
<https://www.youtube.com/watch?v=wm8dOfQQ3Ns&t=548s>

¹⁹⁰ Halil Emre Deniz, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)*, 85.

¹⁹¹ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınları 80, Birinci Basım, Eylül 1996, 74.

¹⁹² 32. Gün Arşivi, "Demirkırat Belgeseli", 4. Bölüm,
https://www.youtube.com/watch?v=_kVCHHBruSE , (Erişim Tarihi 13.12.2021).

gecikmeye başlamıştır. Görüşme sonunda Amerikalılar Menderes'e 30 milyon USD hibe etmişlerdir. ABD'den ülkesine kızgın dönen Menderes öfkelerini içeriye yansıtmıştır. Baskıcı bir rejim başlamış, gazeteciler tutuklanmıştır. İnönü ile ilişkiler iyice gerilmiştir. Bu dönemde ordu İnönü'ye çok fazla bağlı olduğundan askeriyede artık içten içe kaynamaya başlamıştır.¹⁹³

2.3.2. Kore Savaşı ve NATO'ya Üyelik

Sovyetlerle olan ilişkiler biraz yumuşayınca 1960 yılı içinde Moskova'ya gidilmesi konusunda planlar yapılmıştır. Bu ziyaret bir Türk başbakanının Sovyetlere yapacağı ilk ziyaret olacaktı. Bu ziyaretle köklü bir değişiklik hedeflenmese de en azından Sovyetlerle ilişkilerin yumuşaması düşünülmüştür.¹⁹⁴ Ancak, 27 Mayıs 1960 yılında Milli Birlik Komitesi, tarihimizde derin bir yara bırakan darbe gerçekleştirmiş, Menderes Hükümeti'ni indirerek idama mahkûm edilmişlerdir.

1947 yılında Sovyetler 'Kominform'u¹⁹⁵ kurmuştur. Sovyet yöneticilerin Kominform'un başlıca amacının Batılı Devletler ile mücadele ederek onları yok etmek olduğunu dile getirmiştir. Sovyetlerin bu tavrı Batılı devletleri endişelendirmiştir.¹⁹⁶

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllarda barış ve güvenliğin korunması Birleşmiş Milletlere verilmişti. Fakat Sovyetler ile diğer büyük devletler arasında anlaşmazlıklar yaşanınca Güvenlik Konseyi yapılan vetolarla işleyemez duruma gelmiştir. Yaşanan durumlar karşısında Batılı devletler kendi güvenliklerini sağlamak için kendi aralarında teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. 17 Mart 1948 tarihinde İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında 'Brüksel Anlaşması' imzalanmıştır. Bu anlaşmayla devletler olası bir saldırıya karşı güçlerini birleştirmeyi taahhüt etmişlerdir. Ancak bu anlaşma içinde ABD olmadığı için eksik kalmıştır. Çünkü o yıllarda başat iki güç vardır. Bu durumda Sovyetler eğer bir saldırıda bulunacak olursa Avrupalı devletlerin ABD olmadan karşı durulabilmesi çok zordur.¹⁹⁷ Bu gelişmelerin

¹⁹³ 32. Gün Arşivi, "Demirkırat Belgeseli", 5. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=gaCnPr9o4T4>, (Erişim Tarihi 13.12.2021)

¹⁹⁴ Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 86.

¹⁹⁵ Kominform: 5 Ekim 1947 tarihinde Marshall Planı'na karşı yapılmış bir girişimdir. SSCB, Polonya, Bulgaristan, Çekoslovakya, Romanya, Macaristan, Yugoslavya, Fransa ve İtalya'nın komünist partileri bir araya gelerek kurmuşlardır. Detaylı bilgi için bkz: http://tarih34.com/kominform-ve-comecon_h764.html (Erişim Tarihi 17.05.2021).

¹⁹⁶ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 223.

¹⁹⁷ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 224.

ardından ABD ve Avrupalı devletler 4 Nisan 1949 tarihinde Kuzey Atlantik Anlaşması (NATO)¹⁹⁸ imzalamışlardır.

1949 yılına kadar Batı Avrupa'nın savunulması için herhangi bir örgütlenmeye katılmayan ABD ilk defa böyle bir örgütlenme içinde yer almıştır. Ardından da 6 Ekim 1949'da Karşılıklı Savunma Yardım Kanunu çıkarılarak Sovyetlere karşı Avrupa'nın ekonomik açıdan da kalkınmasına destek olmuştur.¹⁹⁹ Bu oluşum kendini o tarihe kadar uluslararası arenada yalnız hisseden ve Sovyetlere karşı ABD'ye sığınmaya çalışan Türkiye'nin de ilgisini çekmiştir.

Marshall Yardımı sebebiyle ABD ile yakın ilişkilerde bulunan Türkiye, yine de Sovyet endişelerinden bir türlü kurtulamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan kalan yalnızlık korkusunu, Batı Avrupa ve Kuzey ABD ülkelerinden oluşan güvenlik çemberinin içine dâhil olarak bertaraf etmek istemiştir. Türk yöneticiler 1949 yılında Avrupa Konseyi'nin kurucu üyelerinden oldukları için NATO'ya katılmayı da kendilerine verilmesi gereken bir hak olarak görmüşlerdir.²⁰⁰ Türk yöneticiler eğer bu örgütün dışında kalırlarsa kendilerine verilen Amerikan yardımlarının azalacağını düşünmüşlerdir. Kimi Türk aydınlar 1946 yılında başlayan çok partili hayata geçiş çalışmalarının başarıyla devam edebilmesi için demokratik Avrupalı devletlerle yakın ilişkiler kurmayı şart olarak görmüşlerdir. Onlara göre siyasal ve ekonomik liberalizmin benimsenmesi gereklidir. Ve bunun için Batı'nın tüm kurumlarında yer alması gereklidir. Dolayısıyla bu zamanlarda 'Amerikan Tarzı Yaşam' Türkiye'de etkisini göstermeye başlamıştır.²⁰¹

Türkiye CHP döneminde NATO'ya üyelik için çaba göstermeye başlamıştır. NATO üyeliği hem CHP hem DP için milli bir mesele olarak değerlendirilmiştir.²⁰²

¹⁹⁸ NATO, 4 Nisan 1949'da on iki Batılı devlet arasında imzalanmıştır. Bu devletler: Belçika, ABD, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç ve Portekiz'dir. NATO'nun anlaşma metninde yer alan maddeye göre taraflardan birine yönelecek bir saldırı durumunda diğer üye devletler ona yardım edecektir. Bknz: A. Haluk Ülman, "Nato ve Türkiye", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 1967, Cilt 22, Sayı 04, 143.

¹⁹⁹ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*,. 42.

²⁰⁰ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 543.

²⁰¹ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 544.

²⁰² İbrahim Bozkurt, "Türk Kamuoyunda ABD İmgesi (1945-1980)", (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2008), 114.

NATO oluştuktan sonra en kısa zamanda Türkiye'nin de davet edileceğini düşünen CHP Hükümeti hayal kırıklığına uğramıştır.²⁰³

Batılı devletler Kuzey Atlantik Antlaşmasının yanında bir de savaş sonrası kaybettikleri önemi kazanabilmek için kendi aralarında Brüksel Antlaşmasını imzalamışlardır. Brüksel Antlaşmasını imzalayan İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg daha sonrasında aralarına Danimarka, İrlanda, Norveç, İtalya ve İsveç'i de alarak 1949 yılında Avrupa Konseyi'ni kuran anlaşmayı imzalamışlardır. Bu birliğe daha sonra 8 Ağustos 1949'da Yunanistan ve İzlanda ile beraber Türkiye de davet edilmiştir.²⁰⁴

Türkiye Avrupa Konseyi'ne katılsa da Sovyetlerden doğan endişeleri bitmemiştir. 1949 yılından itibaren NATO'ya katılabilmek için uğraşmıştır. Uğraşları olumlu sonuç vermeyince 'Akdeniz Paketi' tasarısını sunmuştur. Bu tasarıya göre Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Fransa arasında imzalanacak olan Akdeniz Paketi'ne İngiltere ve ABD'nin de katılmasını talep etmiştir. Ancak İngiltere ve ABD bunu kabul etmemiştir.²⁰⁵

Akdeniz Paketi tasarısı da olmayınca Türkiye tekrar tüm dikkatini NATO'ya yönlendirmiştir. Bu sıralarda Türkiye'de yönetime 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti gelmiştir. Demokrat Parti iktidara geldikten çok kısa bir zaman sonra Kore Savaşı çıkmıştır. Avrupa Konseyi, Kuzey Kore'den Güney Kore'ye yapılan saldırıyı barış bozan bir davranış olarak saymıştır. 27 Haziran 1950 tarihinde Birleşmiş Milletler, üyelerini bu bölgedeki sorunu çözmek için yardımda bulunmaya çağırmıştır. Türkiye de bu karara uyarak Kore'ye 4500 kişiden oluşan bir kuvvet göndermiştir.²⁰⁶

Türkiye, Kore'ye kuvveti gönderdikten sonra 11 Ağustos 1950 tarihinde NATO'ya alınmak için ikinci kez başvuru yapmıştır. Ancak yapılan başvuru kabul görmemiştir. NATO talebi geri çevrilen Türkiye, 1951 yılı başlarında ABD'nin 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakına katılmasını istemiştir. Ancak ABD bu teklifi de çeşitli bahanelerle reddetmiştir.²⁰⁷

²⁰³ İbrahim Bozkurt, "Türk Kamuoyunda ABD İmgesi (1945-1980)", 125.

²⁰⁴ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 226.

²⁰⁵ Haluk Ülman, "Nato ve Türkiye", 149.

²⁰⁶ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 228.

²⁰⁷ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 229.

1948 yılında Kominform'dan atılan Yugoslavya giderek bir Sovyet hedefi haline gelmeye başlamıştır. Yugoslavya'yı korumak isteyen ABD ise NATO'nun güney kanadını güçlendirmeyi planlamıştır. NATO'nun güney kanadının ve güney Avrupa'nın güçlendirilmesi için ise Yunanistan ve Türkiye'ye ihtiyaç vardır. Ayrıca Türkiye'nin Orta Doğu petrollerine yakınlığı ve Türk birliklerinin Kore'de gösterdikleri tavır da, ABD'nin Türkiye'nin NATO'ya katılması konusundaki tavrını değiştirmiştir. Amerikan kamuoyunda giderek Türkiye'nin Sovyetler karşısında yalnız kalmaması yönünde algı oluşmaya başlamıştır.²⁰⁸

Dolayısıyla, ABD müttefiklerine 15 Mayıs 1951 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dâhil olmasını önermiştir. ABD bu teklifi yapmadan önce de Sovyetlere karşı Türkiye'den üs talep etmiş, ancak Türkiye, NATO üyeliği gerçekleşmeden bunu kabul etmeyeceğini söylemiştir. Dolayısıyla hem değişen dünya koşulları hem de ABD'nin üs talepleri ve diğer istekleri onu bu öneriye itmiştir.²⁰⁹ ABD'nin girişimleriyle NATO üyesi devletler Türkiye ve Yunanistan'ın bu oluşuma katılmasını kabul etmiştir. 1952 yılında Türkiye, NATO'ya üye olarak 18 Şubat 1952 tarihinde de TBMM'de NATO üyeliği resmen kabul etmiştir.²¹⁰

Bu yıllarda Türkiye, ABD ile yakın ilişkiler kurmayı partiler üstü bir politika olarak görmüştür. İç politikada rakip olan CHP ve DP, ABD'yle ve NATO ile ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Öyle ki Türkiye'nin NATO üyeliği TBMM'de 404 kabul oyuna karşı 0 ret, 1 çekimser oy almıştır. DP Hükümeti, Türkiye ABD'nin dış politika amaçlarından bağımsız bir politikaya sahip olamazmış gibi hareket etmiştir. DP Hükümeti, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, askeri, kültürel açıdan sıkı bir şekilde ABD'ye bağlanması için çaba göstermiştir. Türkiye, 1955 yılında Bandung'da "Bağılantısızlar Hareketini" oluşturmaya çalışan devletler tarafından toplanan konferansa davet edilmiş, bu konferansta bağılantısızlığı kötüleyerek adeta Batı sözcülüğü yapmıştır.²¹¹

Türkiye NATO'ya girdikten sonra askeri yapılanmasında Amerikalıları görevlendirmeye başlamış, teçhizatını neredeyse sadece Amerikan silahlarıyla

²⁰⁸ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 549.

²⁰⁹ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 548.

²¹⁰ Ayşe Erkmen, "Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM'de Kabulü", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, Cilt 17, Sayı 2, 20 Ekim 2020, 1044.

²¹¹ Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ocak 2016, 81.

donatmıştır. İstemeyerek de olsa artık ABD'ye bağımlı hale gelmiştir. Türkiye ve ABD aralarındaki askeri ilişkileri NATO çerçevesinde düzenlemek amacıyla sayısı belirsiz ikili anlaşmalar imzalamışlardır. Türkiye bunların zararını ilerleyen yıllarda hem ikili anlaşmalar sorunuyla hem de ABD'nin askeri ambargosuyla ödeyecektir.²¹²

2.3.3.Bağdat Paktı ve Orta Doğu ile İlişkiler

ABD ile Sovyetleri çekişmeleri Yakın ve Orta Doğu'nun da önemini arttırmıştır. Sebebi ise bu bölgelerde var olan petrol kaynaklarının Batı dünyası için hayati bir önem taşımasıdır. Bu dönemde yaşanan bu gelişmeler de Yakın ve Orta Doğu'yu birbirine bağlayan Türkiye'nin önemini daha da arttırmıştır. Türkiye tercihini Batı'ya yakınlaşmaktan yana kullanırken Sovyetlerde Soğuk Savaş'ın başlamasıyla davranışlarını değiştirmeye başlamıştır. Sovyetler, İsrail'i kuruluşunda desteklerken daha sonrasında Arap ülkelerine yakınlaşmak için tutum değiştirmiş, 1950'lerin başlarında İsrail ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiştir.²¹³ Sovyetlerin yönünü Araplara çevirmesi ABD ve Batılı devletleri de harekete geçirmiştir

2.2.3.1. Bağdat Paktı

İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetlerin Ortadoğu'ya yayılmaması için İngiltere 1947 yılından başlayarak harekete geçmiştir. İlerleyen yıllarda sorunu İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye beraber ele almışlardır. Bu birliğe daha sonra İran, Pakistan ve başta Mısır olmak üzere diğer Arap Devletlerinin de katılması öngörülmüştür. Ancak 1948'de Filistin'de İsrail Devleti ortaya çıkınca Arap Devletleri asıl tehlikenin o olduğunu düşünerek yönünü oraya çevirmişlerdir. ABD, İsrail'in kuruluşunu desteklediği için ve diğer mandater devletler olan İngiltere ile Fransa'da geçmişte yaptıklarından dolayı Arap Devletleri'nin güvenini kaybetmişlerdir. Zaten Mısır'da İngiliz kuvvetleri Süveyş'ten geri çekilmedikçe İngiltere ile bir işbirliği kurmak istememiştir. Türkiye 1950 yılında Müslüman ülkeler arasında İsrail'i tanıyan ilk devlet olunca Araplar için Türkiye'de artık tepkiyle karşılanmaya başlamıştır. Türkiye, 1951 yılında NATO'ya katılması kesinleşince İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye, Ortadoğu'nun savunulması işine çare olarak Mısır'ın öncülüğünde olmak üzere Arap ülkelerinin katılacağı bir Ortadoğu Komutanlığı (Middle East Command)

²¹² Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 77.

²¹³ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 95.

kurulmasını önermiştir. Fakat bu talep Mısır tarafından reddedilmiştir. Daha sonra esnetilerek Ortadoğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organization-MEDO) olarak sunulsa da bu öneri de kabul görmemiştir.²¹⁴

ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles İngiltere'nin desteğini alarak Sovyetlere karşı Orta Doğu ülkelerini örgütlemek için 'Kuzey Kuşağı' isimli projeyi hayata geçirmek için²¹⁵ 11 Mayıs 1953 ile 28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Mısır, İran, Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, İsrail, Yunanistan ve Libya'yı ziyaret etmiştir. 26-27 Mayıs günlerinde Menderes'in davetiyle de Türkiye'ye gelmiştir. Dulles, Türkiye'deki görüşmelerinde Orta Doğu'da kurulması planlanan yeni savunma sisteminin temel taşının Türkiye olması ve Arapların yabancılaştırılmaması konusu üzerinde durmuştur. ABD, 1953 yılında Eisenhower'ın iktidara gelince Orta Doğu planlarını değiştirmiştir. ABD artık Orta Doğu da karar verme yetkisini ele almaya başlamıştır. Eisenhower yönetiminin planları değiştirmesindeki bazı sebepler şunlardır: 1) Araplar öncelikli tehdit olarak İsrail'i görmektedir. 2) Araplar, emperyalist olarak gördükleri İngiltere ve Fransa'ya güvenmemektedirler. 3) Arapların temel hedefleri ekonomik kalkınmadır. Dolayısıyla bunun için Sovyetlere yakın politikalar izlemeleri gerektiğini düşünmektedirler. 4) İngiltere ile Mısır arasında sorunlar devam ettiği için Arapların lideri olan Mısır sorunu çözmeden Araplar, İngiltere ile işbirliği yapmamayı öngörmüşlerdir.²¹⁶

Dulles, yaptığı gezideki izlenimlerle Orta Doğu'da kaynağını bölge halklarından alan bölgesel bir savunma teşkilatı kurulmasını öngörmüştür. Türkiye'de kurulacak bu yeni teşkilatın temel taşı olmuştur. Zaten Türkiye'de bu konuda ABD ile aynı düşünceleri paylaştığından sıra bu teşkilata katılacak devletleri bulmaya gelmiştir. Bu konuda adım atan ilk devlet Pakistan olmuştur. Pakistan, Sovyet tehlikesinden değil ama Hindistan ile yaşadığı sorunlar sebebiyle kendisini Batılı devletlere bağlamak istemiştir. ABD'nin 1953 Pakistan ziyareti sonrası 22 Şubat 1954'de Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, ABD'den askeri yardım talebinde bulunmuştur. ABD, Pakistan'ın yardım talebini kabul ederek bunun için bölgesel bir savunma paktına

²¹⁴ İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paktı", *Belleten*, Sayı. 212'den ayrı basım, Nisan 1991, 179-228.

²¹⁵ Mehmet Korkud Aydın, "Türkiye ve Bağdat Paktı", *International Journal of Social Science Research*, Yıl 2020, Cilt 9, Sayı 2, 135-153.

²¹⁶ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 620.

katılmasını şart koymuştur. ABD ile Pakistan arasında Mayıs 1954’de yardım anlaşması imzalanmıştır.²¹⁷

Bir süre sonra Orta Doğu’daki Sovyet tehlikesine karşı 18 Şubat 1954’de Türk-Pakistan Ortak bildirisi yayımlanarak 2 Nisan’da da bir antlaşma imzalanmıştır.²¹⁸ 2 Nisan’da Karaici’de imzalanan Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile Türkiye, ABD’den daha fazla yardım almayı ummuştur.²¹⁹

Orta Doğu liderliğini düşünen Menderes, Pakistan ile olan işbirliğini bölgeye yaymak adına bir pakt oluşması için geziye çıkmıştır. Menderes ilk olarak Bağdat’ta Irak ile görüş birliğine varmıştır. Ardından Suriye’ye geçen Menderes burada yoğun bir protestoyla karşılaşmıştır. Suriye’de bir gün kalıp Lübnan’ın başkenti Beyrut’a geçmiştir. Lübnan o yıllarda Suriye ve Mısır’ın böyle bir pakta tamamen karşı olmasından dolayı bu fikri düşüneceğini söylemiştir. 1955 yılının Ocak ayında Arap Birliği Ortak Güvenlik Paktı toplanmış ve Türkiye’nin oluşturmayı amaçladığı pakt, Mısır tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiştir.²²⁰

Yaşanan tüm eleştirilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihine gelindiğinde Bağdat’ta Irak ile Türkiye arasında Bağdat Paktı imzalanmıştır.²²¹ Bağdat Paktı imzalandıktan sonra Suriye ile Mısır, Irak’ın içinde olmadığı yeni bir anlaşma yapılmasını kararlaştırılmıştır. 6 Mart’ta Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan ortak bir bildiri yayımlayarak bir antlaşma yaptıklarını ve bu antlaşmayı yapan devletlerin Bağdat Paktı’na katılmayacaklarını açıklamışlardır. Türkiye bu antlaşma karşısında Suriye’ye çok sert bir tepki vermiştir. Suriye ise Bağdat Paktı’na karşı olmadığını ama ‘İsrail yanlısı görünümü’ nedeniyle bu pakta katılmayacağını açıklamıştır. Türkiye ile Suriye’nin ilişkilerinin gerginleşmesi ABD’yi rahatsız etmiştir. ABD, Türkiye’ye Arapları Bağdat Paktı’ndan uzaklaştırmaması gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur. Türkiye bu olaylardan sonra girişimlerini yumuşatmaya başlayarak Bağdat Paktı’na katılması daha olası olan Ürdün’e yakınlaşmıştır. 3-4 Kasım 1955 tarihlerinde dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ürdün’e ziyarette bulunmuştur.

²¹⁷ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 252.

²¹⁸ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, 68.

²¹⁹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 99.

²²⁰ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 100.

²²¹ İsmail Soysal, *Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*, 69.

Ürdün'ün İsrail tehdidinden çekindiğini bilen Türkiye eğer Bağdat Pakta katılırsa Filistin sorununda Ürdün'ün yanında olacağını söylemiştir.²²²

Aslında Ürdün dışında hiçbir Arap devletin Pakta hemen katılacağı düşünülmemiştir. Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye kendi aralarında muhalif bir kamp örgütlemeye çalıştıklarından söz konusu bile olamazlardı. Mısır ve Suriye 2 Mart 1955'te ortak bir Arap savunma ve ekonomik işbirliği paktı kurmakta anlaştıklarını açıklamışlardır. Suudi Arabistan 6 Mart'ta bu pakta dâhil olurken Lübnan tarafsız kalmıştır.²²³

Türkiye ile Irak arasında yapılan İşbirliği Antlaşması en çok İngiltere'nin çıkarına olmuştur. İngiltere, Süveyş Kanalı bölgesindeki üslerini korumak istemektedir. 1956 yılında İngiltere'nin Irak ile yaptığı antlaşma son bulacaktır. Bu antlaşma son bulduğunda İngiltere, Irak'ta bulunan üslerini çekmek zorunda kalacağından bu bölgeden çıkmamak için bir adım atması gerekmekte idi. O yüzden Türkiye ile Irak arasındaki antlaşma İngiltere için çok önemli bir hale gelmiştir. İngiliz Başbakanı Eden, Mart ayı başında Bağdat'a ziyarette bulunarak Irak Devlet adamlarıyla görüşmeler yapmıştır. Başbakan Eden, Bağdat dönüşü 20 Mart'ta yaptığı konuşmada İngiltere'nin Türkiye ile Irak arasındaki Pakta katılacağını söylemiştir.²²⁴ İngiltere uzun uğraşlar sonrası nihayet 4 Nisan 1955 tarihinde Bağdat Pakti'na resmen katıldığını açıklamıştır. İngiltere bu pakta katılımıyla paktın liderliğini de ele geçirmiştir. Bağdat Pakti, Ürdün'ünde buna katılması sağlanırsa Orta Doğu'daki İngiliz nüfusunun devamını mümkün kılacaktır. İngiltere'nin katılımından sonra 16 Nisan'da Sovyet Dışişleri Bakanlığı uzun bir bildiri yayınlarak bu birliği şiddetle kınamıştır. Eğer Orta Doğu'da baskı ve tehlikeler devam ederse meselenin Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na taşınacağını ileri sürmüştür.²²⁵

ABD'ye gelince, Sovyetlere karşı Orta Doğu'da "Kuzey Kuşağı" kurulması tasarısını ilk sunan devlet olmasına rağmen bu pakta katılmadı. Bunun sebebi olarak Arap ülkelerini tedirgin etmek istememesi gösterilmiştir. Aynı zamanda Dulles, Orta Doğu'da İngiltere, Fransa gibi eski sömürgeci devletlere karşı soğuk bir tutum

²²² Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 625.

²²³ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Pakti: İngiltere ile Amerika'nın Orta Doğu Savunma Politikaları 1950-1959*, (Türkçesi: Nur Nirven), Vakıfbank Kültür Yayınları, 1 Basım, Mayıs 2019, 202.

²²⁴ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 263.

²²⁵ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 264.

sergilemiştir. Truman yönetimine göre Araplara karşı oldukça anlayışlı bir tavır takınmıştır. Kendi kurdurduğu pakta katılmamasının sebepleri arasında bunlar gösterilebilir. Ancak ABD 1957’de Eisenhower Doktrini ile daha Orta Doğu’ya karşı daha fazla yükümlülük ele alacaktır.²²⁶

Bağdat Paktı bu sebepler dolayısıyla siyasal amaçlarına ulaşamamıştır: 1) Batının ve Orta Doğunun savunmasını kolaylaştıramadığından askeri olarak önemli bir savunma gücü oluşturamamıştır. 2) Araplar arasında kutuplaşmalara yol açmıştır. 3)İsrail bu paktı kendisine yönelik tehdit olarak algıladığından politikasını sertleştirmiştir.²²⁷

2.2.3.2. Süveyş Krizi

Mısır, 26 Temmuz 1956 tarihinde Süveyş Kanalı’nı millileştirdiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İngiltere, ABD ve Fransa 16 Ağustos da kanaldan en fazla yararlanan ülkeleri Londra’da toplamışlardır. 21 devlet ile beraber Türkiye’de bu konferansa katılmıştır. Konferans, ABD’nin Dışişleri Bakanı Dulles tarafından sunulan plan üzerine yürütülmüştür. Plana göre Süveyş Kanalı, Mısır’ında içinde olacağı ama hiçbir devletin hâkim olmayacağı bir uluslararası kuruluşla yönetilecektir. Konferansta Mısır’ı destekleyen Sovyetler, Dulles’in planına ‘sömürgeci bir nitelik’ taşıdığı için karşı çıkmıştır.²²⁸

Türkiye konferans boyunca Batılı devletler ile beraber hareket etmiştir. Konferansta kurulan Beşli Komite, Dulles planını kabul ettirebilmek için Mısır ile görüşmelere başlamıştır. Kahire Görüşmeleri adı verilen bu görüşmelerde sonuç alınamayınca 19-21 Eylül 1956’da ikinci kez Londra Konferansı toplanmıştır. Konferans sonunda alınan kararlar doğrultusunda ‘Süveyş Kanalı’nı Kullananlar Birliği’ adı altında bir kuruluş oluşturulmuştur. Türkiye, Batılı Devletler ile birlikte bu birliğe katılan ilk devletlerden biri olmuştur. İkinci Konferanstan sonra İngiltere ve Fransa konuyu Birleşmiş Milletlere götürmüş, Birleşmiş Milletler konuya çözüm getirmeyince saldırgan görünmemek için İsrail ile gizli bir olan yapmışlardır. Bu plana göre İsrail, Mısır’a saldırarak, saldırıyı durdurmak için de İngiltere ve Fransa kanala müdahalede edecektir. 26 Ekim 1956’da İsrail güçleri Mısır’a saldırarak savaşı

²²⁶ İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, 179-228.

²²⁷ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 626.

²²⁸ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 627.

başlatmıştır. İngiltere ve Fransa'da durumdan faydalanarak hem Mısır'a hem de İsrail'e ültimatı göndermiştir. İsrail'in kabul ettiği bu uyarıyı Mısır kabul etmeyince İngiliz ve Fransız güçleri Mısır'a karşı saldırıda bulunmuşlardır. Bu saldırı uluslararası alanda büyük tepki görmüştür. Hem ABD hem Sovyetler de bu iki ülkeyi kınadıklarını söylemişlerdir. Baskılar üzerine Fransa ile İngiltere'de 3 Aralık'ta Mısır'dan çekileceklerini açıklamışlardır.²²⁹

Yaşanan gelişmeler sonrasında Türkiye'de sessiz kalmamıştır. İsrail'de bulunan büyükelçisini geri çekerek Arap ülkelerinin gönlünü almaya çalışmıştır. Büyükelçinin yerine kısa bir süre sonra onun yerine bakan bir diplomat atamıştır. Bir yandan hem İsrail ile olan ilişkilerini tamamen koparmayarak İsrail ve yandaşı Batı ülkelerini küstürmemiş diğer yandan da Arap ülkelere karşı adım atmıştır. Türkiye bu dönem bu kriz sırasında izlediği politikayla ABD'nin konuya ilişkin tutumuna benzer tavır takınmıştır.²³⁰

Aslında Türkiye'nin tanıdığı İsrail 1947'de hudutları belirlenmiş olan İsrail'dir. Sonraki tarihlerde İsrail'im işgal ederek kendisine kattığı bölgeleri Türkiye tanımamıştır. 1956 Savaşında Türkiye, İsrail'den başka NATO içerisindeki müttefikleri olan Fransa ve aynı zamanda Bağdat Paktı üyesi de olan İngiltere'nin karşısında tutum almıştır. Ancak Türkiye'nin İsrail'i tanımış olmasına Arap Devletleri, Müslüman dayanışmasına uymadığı şeklinde yorumlamışlardır.²³¹

2.2.3.3. Eisenhower Doktrini ve Türkiye

Süveyş Bunalımında Sovyetler, Mısır'ı destekleyerek onun yanında savaşacak gönüllüler yollamış ve bu bölgedeki prestijini yükseltmiştir. Bu durum ABD'nin "Eisenhower Doktrini"ni öne çıkarmasına öncülük etmiştir. ABD bu doktrin ile Orta Doğu ülkelerinin bağımsızlıklarını korumaya ve ekonomik durumlarını geliştirmeye hazır hale gelmiştir. Bu ülkeler, komünist ülkelere gelecek bir saldırıya karşı yardım isterlerse ABD imzalanan anlaşma çerçevesinde söz konusu ülkelerin korunması için silahlı kuvvetlerini kullanmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Bu ülkelere bu amaç doğrultusunda 1957 bütçesinden 200 milyon dolar ayrılmıştır. Bu söz konusu ülkeler

²²⁹ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 628.

²³⁰ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 107.

²³¹ Sabit Duman, *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)*, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, Eylül 1990), 345.

içinde hangilerinin olacağı ABD yönetiminin bölgeye gönderdiği özel temsilci J. Richards'ın uğradığı ülkelerden belli olmuştur. Bu ülkeler; Libya, Türkiye, Lübnan, İran, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Yemen, Habeşistan, Sudan, Yunanistan, İsrail, Tunus ve Fas olarak belirlenmiştir. NATO güvencesi altında olan Türkiye ve Yunanistan'ın buraya dâhil edilmesinin sebebi bölge devletleri oldukları için danışma amacıyladır.²³²

Dönemin ABD Başkanı Eisenhower daha sonra kendi adıyla anılacak olan bu doktrin için, 5 Ocak 1957 tarihinde Amerikan Kongresi'ne özel bir mesaj yollamıştır. Bu mesajda Orta Doğu ülkelerinin özgürlüklerini korumalarına yardım edebilmek adına hem bu ülkelerle anlaşma yapmak hem de bu ülkelerin ekonomik güçlerini arttırmalarına yardım edebilmek için kendisine yetki verilmesini istemiştir. Bu yetkiyle ABD hükümeti ile Orta Doğu, askeri olarak yardım ve işbirliği programları hazırlamak, Orta Doğu için 200 milyon dolarlık bir bütçe ayırıp, diğer taraftan komünist tehlikesinde bulunan ülkelerin yardım talep etmeleri halinde gerektiğinde Amerikan silahlı kuvvetlerinin kullanılabileceğini ele alan 3 maddelik bildiri yayımlamıştır.²³³

ABD'nin 1957 yılı itibariyle Orta Doğu'da giriştiği politikaları ABD'nin “sınırlı savaş” anlayışı ile bağdaştırmak gerekir. 1957 Eisenhower Doktrini, Türkiye'ye yapılan ekonomik yardımın artırılması, ilerleyen yıllarda ortaya çıkacak olan Lübnan sorununda Lübnan'a yapılan askeri çıkarma, Türk topraklarına Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi ve Türkiye, İran ve Pakistan ile 1959 tarihli ikili anlaşmaları hep bu “sınırlı savaş” anlayışının sonucudur.²³⁴

Türkiye, Eisenhower Doktrini'ni Sovyetlere karşı bir davranış olmaktan ziyade Orta Doğu bölgesinin içinde bulunduğu siyasal istikrarsızlığa bir çare olarak görmüştür. ²³⁵ Türkiye bu doktrin ile ABD'nin Bağdat Paktı'na girmese bile ekonomik ve askeri bakımlardan pakıt daha çok desteklemesinin ABD açısından Türkiye'nin önemini de arttıracakını düşünmüştür. Bu gibi sebepler dolayısıyla doktrin Türk yöneticiler doktrini sonuna kadar desteklemişlerdir.²³⁶

²³² İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, 179-228.

²³³ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 288.

²³⁴ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 1. Baskı, Ankara, Mart 2016, 206.

²³⁵ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 209.

²³⁶ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 210.

Richards yaptığı ziyaretler sırasında yaptığı konuşmada : “Doktrini kabul eden memleketlerin uluslararası komünizmle mücadelede bize iltihaktan gayri hiçbir mesuliyetleri olmayacaktır. Fakat her yardım programında olduğu gibi bunun da birtakım kaideleri bulunması tabiidir.” sözlerini dile getirmiştir. Richards bir Orta Doğu Devleti olarak İsrail’in de bu programdan faydalanabileceğini söylemiştir. Bir Orta Doğu Devleti yardım istediği takdirde ABD’nin yalnız silah ve malzeme vererek değil, silahlı kuvvetleri ile de yardım yapacağını belirtmiştir. Eisenhower Doktrini’nin Orta Doğu’da ilk ve tek uygulanması 1958 Irak İhtilali’nden sonra patlak veren Lübnan ve Ürdün olayları sırasında görülmüştür.²³⁷

2.2.3.4. Suriye Krizi

Suriye, 1957-1958 döneminde Sovyetler ile yakınlaşmıştır. Bu durum Türkiye için bir güvenlik endişesi oluşturmuştur. Zaten kuzeyde bulunan bir Sovyet saldırı riski vardı şimdi bir de güneyden de Sovyetlerin kuşatması Türkiye’yi baskı altında bırakmıştır. Bu yüzden Türkiye, Suriye sınırına asker yığmaya başlamıştır. Suriye de bunun sonucunda Türkiye’nin tavrını eleştirerek düşmanca girişimlerde bulunduğunu ifade etmiştir. İlk zamanlar ABD bu durumu Türkiye’nin abarttığını düşünürken Suriye içinde yaşanan bazı gelişmeler ABD’yi da endişeye sevk etmiştir. ABD’de 1957 yılında Suriye tarafından gelebilecek olası bir saldırıya karşı Irak, Lübnan ve Ürdün’e askeri yardımlarını arttırmıştır. ABD, Türkiye ile Suriye arasında yaşanan sorunda devreye girince Sovyetler de harekete geçirmiştir. Eylül ayı içerisinde Mısır, destek olarak Suriye’ye asker göndermiş, ABD’de bu girişim karşısında Menderes’e olası çatışma halinde Türkiye’nin yanında olacağını bildirmiştir. Gerilimin iyice artmasıyla Sovyetlerde sessiz kalmayarak Türkiye’nin Suriye’ye saldırıda bulunması durumunda Sovyetlerin böyle bir duruma göz yummayacağını belirtmiştir. Olaylar şiddetlenince Amerikan Başkanı ve İngiltere Başkanı bir saldırı durumunda NATO anlaşması gereğince Sovyetlere karşılık vereceklerini ilan etmişlerdir.²³⁸ Menderes, 24 Eylül 1957 tarihinde Suriye durumuyla ilgili Suriye’nin başka ülkelerin silah deposu haline getirilmeye çalışıldığını iddia etmiştir.²³⁹

²³⁷ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 290.

²³⁸ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikası-I*, “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası”, 145.

²³⁹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 292.

Menderes ayrıca 16-19 Aralık 1957 tarihlerinde Paris'te toplanan NATO Konseyi'nde yaptığı bir konuşma ile Suriye endişesini dile getirerek gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Bu konuşma duyulduktan sonra Suriye, Türkiye'ye 21 Aralık 1957 tarihinde bir nota göndermiştir. Türkiye bu notaya karşılık 20 Ocak 1958'de gönderdiği cevapta yayılan komünist tehlikesiyle ilgili endişelerini belirtmiş, olaylarla ilgili Suriye'yi direkt olmasa da dolaylı olarak yumuşak bir dille uyarmıştır. Yaşanan gerginlik 1958 yılının başlarından itibaren yumuşamaya başlamıştır. Özellikle Mısır ve Suriye arasında bir birlik kurulacağı fikri Türkiye'yi memnun etmiş Suriye'nin, Sovyetlerden ziyade Mısır ile yakınlaşmasını olumlu karşılamıştır. Türkiye 11 Mart 1958 tarihinde kurulmuş olan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanımış ve böylece yaşanan gerginlik sonlanmıştır.²⁴⁰

Ortadoğu bu yıllarda bir sürü uluslararası bunalımın içinde yuvarlanmıştır. Bu bunalımlar sırasında Türkiye, ABD ile olan ilişkilerini daha da güçlendirmeye yönelik politikalar izlerken ABD, Orta Doğu'daki çıkarlarına uyduğu ölçüde Türkiye ile beraber hareket etmiştir. Türkiye'nin Arap devletleri ile ilişkilerinin bozulduğu yerlerde ABD, Türkiye'yi frenlemeye çalışmıştır.²⁴¹

2.2.3.5. Irak İhtilali, Lübnan ve Ürdün Olayları

5 Temmuz 1958 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Adnan Menderes Bağdat Paketi'nin İstanbul'da gerçekleştireceği bir toplantı için Irak lideri Kral Faysal'ı beklerken Irak'ta darbe yapıldığı haberini almışlardır. Irak o sıralarda Türkiye'nin Orta Doğu'daki en önemli destekçilerinden olduğu için yaşanan bu darbe girişimi Menderes Hükümeti'ni de oldukça endişelendirmiştir. Menderes bu darbe girişiminde o kadar etkilenmiştir ki Ürdün kralı ile beraber Irak'a operasyon gerçekleştirmeyi düşünmüşlerdir. Fakat yeni yönetim ABD ve İngiltere tarafından hemen tanınınca operasyon fikri askıda kalmıştır.²⁴²

²⁴⁰ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 299-300.

²⁴¹ Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, 212.

²⁴² Demirkırat Belgeseli, 6. Bölüm, <https://www.youtube.com/watch?v=2Pgic6lTqZY> (Erişim Tarihi 27.11.2021).

Irak'ta yaşanan ihtilal Türkiye'de iki farklı etki yapmıştır. İlki iktidar çevresinin etkisidir. İktidar çevresi Irak'ta yapılan darbenin esas hedefinin Bağdat Paktı olduğunu düşünmüştür. Onlara göre bu hareket Orta Doğu'da barış unsuru olan Bağdat Paktı'na vurulmak istenen bir darbedir. Dönemin Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu durumu: “Bize göre yeni bir Irak Hükümeti bahis mevzuu değildir. Bugünkü günde Irak-Ürdün Federasyonunun reisi Kral Hüseyin'dir ve meşru hükümeti de Kral Hüseyin'in idaresi altındaki hükümettir.” sözleriyle ifade etmiştir. İktidarın bu tepkisine karşı muhalefet tarafı da bu ihtilali istibdat ve baskıya karşı yapılan bir direniş olarak yorumlamışlardır. Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel İdare Kurulu 4 Ağustos 1958'de yayımladığı bildiride “... Irak'ta istibdat ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya başvuranların hareketlerini şekavet diye vasıflandırmak... basiret ve teenni ile kabili telif değildir.” demektedir. Onlara göre Türkiye eğer yeni Irak yönetimine karşı dikkatli davranmazsa Irak rejimi ya Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne katılacak ya da Sovyetlere dayanarak Batı'ya karşı cephe alacaktır.²⁴³ Durum muhalefetin öngördüğü gibi olmuştur. Irak'ta monarşiye yapılan darbe aslında 1960 yılında Türkiye'de yapılacak askeri müdahalenin de habercisi olmuştur.

Irak-Ürdün Federasyon anlaşması gereğince Irak'taki darbe sonrası Ürdün Kralı Birliğin Kralı haline gelebilirdi. Bu sebep dolayısıyla Zorlu konuşmasında federasyon reisi olarak Kral Hüseyin'i gördüklerini söylemiştir. Ancak yaşanan gelişmeler Türk Hükümeti'nin öngördüğü gibi olmadığından bir süre sonra Türkiye yeni yönetimi tanımıştır.²⁴⁴

Darbe sonrası kurulan yeni yönetim lideri General Abdülkerim Kasım, ihtilalin Batı'ya yönelik olmadığını ve her iki devletin de menfaatleri örtüştüğü sürece Irak'ın Batılı devletler ile işbirliklerinin devam edeceğini dile getirmiştir. İhtilal sonrası Sovyetler ile uzun süre kopuk olan ilişkiler yeniden kurulmuş ve 19 Temmuz 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti ile karşılıklı bir savunma antlaşması imzalanmıştır.²⁴⁵

²⁴³ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 302.

²⁴⁴ Kamuran Gürün, “Dış İlişkiler ve Türk Politikası”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, Sayı 531, Ankara, Yıl 1983, 360.

²⁴⁵ Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 113.

Türkiye, Irak'taki rejim durumu sağlamlaştıkça bu rejim karşısındaki tavrını yumuşatarak neticede 3 Temmuz 1958'de yeni Irak Hükümeti'ni tanımıştır.²⁴⁶

Irak ihtilali yaşandıktan sonra 15 Temmuz 1958 günü Lübnan'a Amerikan deniz piyadeleri çıkarılmaya başlanmıştır. Ardından 17-18 Temmuz'da da İngiliz kuvvetleri Ürdün'e çıkarma yapmıştır. Eisenhower yaptığı açıklamada Irak İhtilali durumunun kendi memleketinde de yaşanmasından çekinen Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun tarafından yapılan çağrı üzerine bu çıkarmanın yapıldığını dile getirmiştir. Ürdün'deki İngiliz çıkarması ise Ürdün kralı Hüseyin'in 16 Temmuz'da yardım istemesiyle olmuştur. Kral Hüseyin bu çıkarmanın Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 31'nci maddesi uyarınca tamamen meşru ve geçici bir tedbir niteliğinde olduğunu söylemiştir.²⁴⁷

Ürdün'e yapılan müdahale Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Ürdün'de var olan hükümete karşı gizli bir düzenleme ortaya çıkarıldığını ve Ürdün Hükümetinin bağımsızlık ve birliğinin tehlikeye düştüğünü, bu sebeple İngiltere'nin kralın isteğiyle müdahalede bulunduğunu belirtmiştir.²⁴⁸

Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun'ın yardım istemesinin bir diğer sebebi 1958 seçimlerinden sonra ülkesinde karışıklıklar yaşanması olmuştur. Yarı Müslüman yarı Hristiyan olan halkın büyük bir kısmı Nasır taraftarı olarak ikiye bölünmüştür. Eisenhower Doktrinine karşı ayaklanan ve gösteriler yapan halk karşısında Chamoun çareyi Türkiye ve ABD'den yardım istemekte bulmuştur.²⁴⁹ Chamoun'ın yardım talebi Irak darbesinden önce olmasına rağmen ABD ilk zamanlar "bekle ve gör" politikası uygulayarak çıkarma yapmamıştır. Ancak Irak'ta darbe olduktan sonra ABD aynı durumun diğer tüm Arap devletlerinin başına gelmemesi için deniz piyadelerini Lübnan'a çıkarmıştır. Ayrıca Batı Avrupa'dan Hava Saldırı Grubu Adana'ya getirilmiş, İngiliz paraşütçü birlikleri de Amman'a indirilmiştir. Buradaki amaç yalnızca

²⁴⁶ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 303.

²⁴⁷ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 303.

²⁴⁸ Sayim Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Temmuz 2007, 262.

²⁴⁹ Hasan Yılmaz, "Adnan Menderes Dönemi Türkiye Orta Doğu İlişkileri", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı, 2.yıl 2016, 203-231.

Lübnan'daki olayları denetim altına almak değil gerekirse Irak'a müdahale edebilme olanaklarını da elde tutmaktır.²⁵⁰

Lübnan'a yapılan çıkarma sırasında Adana'da ki İncirlik havaalanının kullanılmış olması hem Türkiye'de iç huzursuzluğa sebep olmuş hem de ABD ile olan ilişkileri sarsmıştır. Türk muhalefet partisi CHP, İncirlik Hava Üssünün kullanılışı hakkında mecliste bir genel görüşme açılmasını istemiştir. Fakat daha sonra bu talepler çeşitli sebeplerle meclis görüşmesi açılmadan sona ermiş fakat İnönü bu durumun peşini bırakmamıştır. İnönü Akis dergisine verdiği bir demeçte ABD'nin Adana'ya gelen Askeri uçakları ve silahlı kuvvetleriyle ilgili şu sözleri kullanmıştır: “Herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir açık olan bu nokta hükümet beyanatının eksik ve kifayetsiz olduğuna dair sadece bir delildir... Öğrenmek istediğimiz şudur: Amerikan birlikleri Adana'ya bizim hükümetimizin talebi ile mi gelmişlerdir, yoksa kendileri mi bizim hükümetimizden müsaade talep etmişlerdir?”²⁵¹

Lübnan Cumhurbaşkanı Kamil Şemun'un görev süresi bitince taraflar Genelkurmay Başkanı Faud Şahap'ın cumhurbaşkanı olmasına karar vermiş, 17 Ağustos 1958 günü Lübnan Parlamentosu kendi cumhurbaşkanını ilan ederek 23 Eylül'de Fuat Şahap'ı göreve başlatmıştır. Yeni hükümet tarafsız bir politika yürüttüğünü belirtince Araplar ve Batılılar tarafından da durum kabul edilmiştir.²⁵²

2.2.3.6. Bağdat Paktı'nın CENTO'ya Dönüşümü

Irak'ta yaşanan ihtilalden sonra Bağdat Paktı sarsılmış ve pakt üyesi devletlerin Amerikan desteğine olan ihtiyacı artmıştır. Darbe sonrası Irak Batılı devletler ile ilişkilerinde herhangi bir değişim olmayacağını açıklamasına rağmen pakta karşı mesafeleri durmuştur. Bu durumdan dolayı pakt üyesi devletler pakta ABD'yi de dâhil etmek istemişlerdir. 29 Temmuz'da Londra'da Sonuç Bildirisi yayımlanmasıyla beraber yayımlanan (Ek belge IV) bildirgede paktın her zaman daha güçlü olarak yaşatılacağı belirtilmiş, ABD'nin önemli bir önerisinin kabul edildiği açıklanmıştır. Bu öneriye göre, ABD Bağdat Paktı'na dâhil olmamış ama Bağdat Paktının 1. Maddesinde öngörüldüğü üzere ABD paktın üç bölge devletiyle “özel anlaşmalar” (special agreements) yapacağını söylemiştir. Aslında, Türkiye gibi NATO üyesi olan bir devlet için bu

²⁵⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, 310.

²⁵¹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 305.

²⁵² Sayim Türkman, *ABD, Orta Doğu ve Türkiye*, 260.

anlaşma farklı bir yenilik getirmemiştir. Çünkü anlaşmaya göre ABD bu ülkelere askeri ve ekonomik yardımda bulunacak bu ülkelerden herhangi biri saldırıya uğradığında ona yardım edecektir. Türkiye zaten NATO ile bu tanınan haklara sahip olduğundan içi boş bir anlaşma imzalamıştır. Zaten bu gibi ABD ile imzalanan birçok ikili anlaşmalar ileride sorun yaşanmasına sebep olacaktır.²⁵³

5 Mart 1959 günü ABD ile yapılması öngörülen anlaşmalar Ankara’da imzalanmıştır. Irak beklendiği gibi hem bu anlaşmayı kabul etmemiş hem de 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat Paktı’ndan çekilmiştir. Bunun üzerine paktın adı Merkezi Antlaşma Teşkilatı (The Central Treaty Organization-CENTO) olarak değiştirilmiştir. CENTO bir savunma organizasyonu olarak pek bir işlev gerçekleştirmemiştir. Paktın amacında açıkça isim verilmemekle beraber SSCB’den gelebilecek bir saldırıya karşı yapıldığı için 1965 ve 1971 yıllarında gerçekleşen Pakistan-Hindistan savaşlarında tepkisiz kalmış ve üstelik ABD ile İngiltere, Pakistan ve Hindistan’a silah ve malzeme vermeme politikası takip etmişlerdir.²⁵⁴

1960 yılında Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Menderes’in bunun üzerine Moskova’ya gitmeye karar vermesiyle ABD Orta Doğu’nun savunulması için Türkiye yerine İran’ı düşünmeye başlamış, bir taraftan İran Şah’ının kendisine güvenini arttırmaya çalışırken diğer yandan paktın içerisindeki işbirliği imkânlarını da kısıtlamıştır. Bu durumda CENTO’ya bölgesel üyelerin ilgisi azalmaya başlamıştır.²⁵⁵

Pakistan 1971 Hindistan savaşından sonra CENTO’dan ümidini iyice kesmiş, dönemin Pakistan Dışişleri Bakanı Agashahi, CENTO’nun bir işe yaramadığını açıkça söylemeye başlamıştır. Pakistan CENTO’dansa Bağlantısızlar Hareketi’ne katılmasının kendisine daha çok fayda sağlayacağını düşünmeye başlamıştır. Pakistan’ın esas olarak çekilme kararı ise İran’da yaşanan olaylar sonrası olmuştur. İran’da nüfus patlaması, kontrol edilemeyen şehirleşme, ham iş gücü birikimi, ekonomik kriz gibi sebeplerle 1970 yılından sonra karışıklıklar meydana gelmiştir. 1979 yılı itibariyle İran’a Humeyni rejimi yerleşmiştir. Bu yıllarda İran henüz pakttan ayrılma kararı almamıştır. Fakat Pakistan Dışişleri Bakanı Agashahi’nin İran’ı Şubat ziyaretinden sonra 12 Mart 1979

²⁵³ İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, 179-228.

²⁵⁴ Kamuran Gürün, “Dış İlişkiler ve Türk Politikası”, 360-361.

²⁵⁵ Kamuran Gürün, “Dış İlişkiler ve Türk Politikası”, 362.

günü Pakistan'ın CENTO'dan ayrılma kararı aldığını bu kararı İran'ın daha önce almış olduğu karara dayandığını açıklamıştır. İran'da daha sonra konuyla ilgili gereken açıklamayı yapmıştır. Bu durumda CENTO'ya üye devlet sadece Türkiye ve İngiltere kalacağından CENTO daimi konseyi Teşkilatın feshedilmesine karar vermiş 1979 Eylül ayında CENTO tarihi karışmıştır.²⁵⁶

Bağdat Paktı ne Orta Doğu'yu daha çok kalkındıracak bir kuruluş ne de etkin bir savunma örgütü olamamıştır. Aksine bölgeye güvenlik sağlamak yerine Irak ve Mısır'ın karşılıklı rekabetine yol açmıştır. Mısır, Irak'ın Bağdat Paktı ile Arapların lideri konumuna gelmesinden korkmuş ve karşıt tutumlar geliştirmiştir. Bağdat Paktı, Batılıların Sovyetlere karşı Orta Doğu'da bir örgüt kurma çabasını temsil etmiştir. John Foster Dulles'in dediği gibi "Arap politikasının ve entrikasının formu"na dönüşmüştür.²⁵⁷

2.3.4. Türkiye'ye ABD Üslerinin Kurulması

Türkiye ve ABD arasındaki NATO'nun üçüncü maddesine dayanılarak 1960-1965 yılları arasında birden fazla ikili anlaşmalar yapılmıştır. Yapılan ikili anlaşmalar ABD'ye Osmanlı kapitülasyonlarına benzeyen ayrıcalıklar tanımıştır. Bu antlaşmalar NATO'nun üçüncü maddesi gereğinde yapıldığından uygulama anlaşmaları oldukları gerekçesiyle TBMM'nin onayından geçirilmemiştir.²⁵⁸

"İncirlik Üssü 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin ilk atom bombasını başarı ile patlatmasının ardından ABD'nin değişen dünya politikasının bir sonucu olarak hayata geçirildi." Sözleriyle Selin M. Bölme İncirlik Üssü'nün nasıl ortaya çıktığını açıklamaktadır. ABD'nin Türkiye ile gerçekleştirilen diplomatik pazarlıkları sonucunda 1951 yılında İncirlik Üssü'nün yapımına başlanmıştır.²⁵⁹ İncirlik Üssü Türkiye'nin NATO'ya üyelik pazarlığının bir sonucu olmuştur. İncirlik Üssü, Soğuk Savaş Dönemi boyunca hem NATO'nun kanat ülkesinde yer alarak Sovyetlere yakınlığı ile hem de Orta Doğu Bölgesi'ne en hâkim yerde olduğundan ABD'nin en önemli hava üslerinden

²⁵⁶ Kamuran Gürün, "Dış İlişkiler ve Türk Politikası", 364-365.

²⁵⁷ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Bağdat Paktı: İngiltere ile Amerika'nın Orta Doğu Savunma Politikaları 1950-1959*, 341.

²⁵⁸ Türkkaya Ataöv, *ABD, NATO ve Türkiye*, (Aydınlık Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1969), 217.

²⁵⁹ Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, (İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012), 149.

biri olmuştur. Üstelik Türkiye'nin en büyük limanlarından Mersin limanına yakın konumu, İncirlik Üssü'nü stratejik açıdan eşsiz hale getirmiştir.²⁶⁰

ABD, NATO ve ikili anlaşmalara dayanarak Türkiye'de üsler kurmuştur. Türkiye'de kurulan üslerin yabancıların denetiminde olduğu ve kullanıldığı zaman Türk Hükümeti'nin haberdar olmadığı gerçeği 1958 Lübnan krizi ile ortaya çıkmıştır. ABD Lübnan'a yardım için Adana İncirlik Üssü'nden uçuş yaptığı sırada Türk Hükümeti'ne danışmamıştır. O dönem bu mesele İnönü tarafından dile getirilmiş, fakat Menderes Hükümeti konunun üzerinde durmamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı olan bu birliklerin bu üslerdeki bölgesel güvenliği korumakla yetindikleri ve iç alanlarında ABD'nin söz sahibi olduğu kamuoyuna çok sonradan açıklanmıştır.²⁶¹

NATO savunması kapsamında kullanılması planlanan İncirlik Üssü, NATO'yla ilgili olmadığı halde Lübnan Krizi'nde ilk kez kullanılmıştır. Üssün ilk kez kullanılmasında bile mevcut hukuki düzenlemelerin ihlal edilmesi İncirlik Üssü'nün hukuki statüsüne ilişkin sonu gelmeyen krizleri başlatmıştır.²⁶²

İncirlik'in dâhil olduğu Türkiye'deki anlaşmaların çoğunun, meclisin onayına sunulmaması ve kamuoyundan gizli yapılması sorun yaratmıştır. 1960'lı yıllarla birlikte muhalefetin sesi yükselmiş, Amerikan askerlerinin Türkiye'deki varlığı sorun haline gelmeye başlamıştır. Tartışmaların sembol söylemi o dönem Başbakan olan Süleyman Demirel'in "Türkiye'de üs yoktur, tesis vardır." söylemi olmuştur.²⁶³

İncirlik, günümüzde ABD'nin dünya üzerinde kullandığı en büyük 13 üs arasında yer almaktadır. İncirlik, Orta Asya ve Orta Doğu bölgesinde Amerikan kuvvetlerine açık olan en büyük hava üssü olmuştur. Türkiye'de görev yapan Amerikan askerlerinin büyük bir kısmı İncirlik Üssü bünyesinde çalışmaktadır.²⁶⁴

Türkiye'de bulunan Amerikan varlığı, Türkiye'nin bağımsız ve ulusal bir politika izlemesi önünde engel olarak görülmüştür. İki blok arasında dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan bir anlaşmazlık silahlı çatışmaya dönüştüğü takdirde Türkiye'de

²⁶⁰ Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, 401.

²⁶¹ Türkkaya Ataöv, *ABD, NATO ve Türkiye*, 218.

²⁶² Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, *İletişim Yayınları*, 204.

²⁶³ Selin M. Bölme, *İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, *İletişim Yayınları*, 406.

²⁶⁴ Selin M. Bölme, s.*İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye*, *İletişim Yayınları*, 408: Active Duty Military Personnel Strengths..., 2009.

yabancılar tarafından işletilen üslerin bulunması Türkiye'yi ilk hedef ülkeler arasına sokmuştur.²⁶⁵

2.3.4.1.U-2 Olayı

Sovyetlerin uzay ve roket teknolojisindeki yaşadığı ilerleme ABD'nin askeri stratejisini değiştirmesine sebep olmuştur. NATO'nun Kitleli Karşılık Stratejisi çerçevesinde, Sovyetlerin askeri ve sanayi tesis yerlerinin öğrenilmesi gerekli hale gelmiştir. ABD, 1957 yılından itibaren Sovyetlerin üzerinde U-2 adı verilen casus uçakları uçurmak için uçakları İncirlik ve Peşaver üslerine yerleştirmiştir. 1 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te düzenlenmesi planlanan Doğu-Batı Zirvesi'nden önce Amerikan U-2 casus uçağı Sovyetler üzerinde keşif yaparken düşmüştür. Uçağın pilotu Francis Gary Powers sağ olarak Sovyetlerin eline geçirilmiş ve tüm operasyonu anlatmıştır. 14 Mayıs'ta toplanan Zirve'de Hruşov U-2 casus uçağının Sovyetlere karşı düşmanca faaliyetin bir parçası olduğunu dile getirmiştir. Hruşov ABD Başkanı Eisenhower'dan özür dilemesini istemiş isteği kabul edilmeyince toplantıyı terk etmiştir. U-2 casus uçağı İncirlik hava üssünden kalktığı için Türkiye'yi de Sovyetlerin hedefi haline getirmiştir. Sovyetler, Türkiye'yi bu konuda uyarmış ve kendisine karşı olan düşmanca faaliyetler içinde yer almaması gerektiğini söylemiştir. Ancak Türkiye'nin Lübnan olayındaki gibi buradaki uçaktan da haberi sonradan olmuştur.²⁶⁶

Başkan Eisenhower, ABD'nin prestijini sarsan bu olaydan sonra 25 Mayıs 1960 tarihinde yaptığı bir açıklamayla U-2 uçuşlarının durdurulmasını emrettiğini açıklamıştır. Eisenhower uçaktan başka yeni teknikler geliştirilmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁶⁷

2.3.4.2. Küba Bunalımı ve Türkiye'de ki Jüpiter Füzelere

U-2 olayı yaşandıktan sonra ABD ve Sovyetler arasındaki kriz daha da derinleşmeye başlamış, Ağustos 1961'de Sovyetlerin isteğiyle Demokratik Almanya Hükümeti, Doğu ve Batı Berlin'i fiziki olarak ayıracak olan Berlin Duvarı'nın inşaatına başlamıştır. Berlin Duvarı yıkılacağı 1989 yılına kadar Soğuk Savaş'ın en önemli sembolü olarak kalmıştır. 1957 yılında Sovyetler Sputnik'i uzaya fırlattıktan sonra ABD'de benzer şekilde uzun menzilli füze geliştirilmeye başlamıştır. Sovyetlerin

²⁶⁵ Türkaya Ataöv, *ABD, NATO ve Türkiye*, 219.

²⁶⁶ Çağrı Erhan, *Yumuşama*, içinde Siyasi Tarih II, ed. İlber Ortaylı İ. , (118-143), Eskişehir, 2013.

²⁶⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, 321.

Sputnik'i fırlatmış olması artık uzun menzilli füzeleri olduğunu, istediklerinde ABD'yi vurabileceği anlamı taşımaktadır. Bunun üzerine henüz uzun menzilli füzeleri olmayan ABD bir savaş halinde Sovyetlere en hızlı ve ağır darbe indirebilmek için ona yakın bölgelere orta menzilli Jüpiter füzeleri yerleştirmeye karar vermiştir. Sovyetlere olan bölgesel avantajı nedeniyle ilk akla gelen Türkiye'dir. ABD'nin ısrarlı talepleri üzerine Nisan 1962'de Türkiye'ye füzeler yerleştirilmiştir.²⁶⁸

Dönemin Hükümetine göre ABD desteği ile silahlanmak, Sovyetlere karşı ülkenin savunmasını arttırmanın tek yoludur. Böylece NATO üyesi devletlerden sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye bu silahların ülkelerine konuşlandırılmasına izin vermiştir.²⁶⁹

Jüpiter füzelerinin hangi ülkeye yerleştirileceği konusu Başkan Eisenhower Dönemi'nde belirlenmişken füzelerin operasyonel hale gelmesi ise Başkan Kennedy döneminde olmuştur. Jüpiter Füzeleri konusunda oldukça istekli olan Menderes Hükümeti 1960 darbesiyle gittikten sonra gelen İnönü Hükümeti de aynı istek ve kararlılığı sürdürmüştür. 1961 ve 1962 yıllarında birer kez Kennedy önderliğindeki ABD füzeleri sökmek istediğini dile getirse de Türkiye bunu kabul etmemiştir.²⁷⁰

1961 yılında Küba'da Amerikan desteğini arkasına alan Kübalılar Fidel Castro yönetimini yıkmak için harekete geçmişlerdir. Fakat bu Domuzlar Körfezi çıkartması ile anılan operasyon başarısız olmuştur. ABD'nin bu başarısız operasyonu Küba ile Sovyetler arasındaki askeri ilişkilerin sıkılaşmasına sebep olmuştur. Hruşov, ABD'nin Sovyetlere yakın olan Türkiye'ye füze konuşlandırılmasına Küba'ya füze konuşlandırarak cevap vermek istemiştir. Nihayetinde 1962 yılı başında füze konusunda Küba'yı ikna eden Sovyetler, füzelerin altyapı inşaatına başlamışlardır. Ancak ABD'nin füzelerden haberi olmasıyla kriz dönemi başlamıştır.²⁷¹

Kriz üzerine 15 Ekim 1962 tarihinde ABD Ulusal Güvenlik Konseyi, Kennedy başkanlığında toplanmıştır. Önce Küba'yı işgal etme fikri düşünülse de Sovyetlerinde karşılık olarak Batı Berlin'i işgal edebileceği endişesi yüzünden bu fikirden vazgeçilmiştir. Küba'nın Amerikan donanması tarafından kuşatma altına alınmasına ve

²⁶⁸ Çağrı Erhan, *Yumuşama*, s.118-143.

²⁶⁹ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 50.

²⁷⁰ Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 01, Cilt 52, Yıl 1997, 647-660.

²⁷¹ Çağrı Erhan, *Yumuşama*, 118-143.

Sovyet gemilerinin Küba'ya girişinin engellenmesine karar verilmiştir. Kennedy 22 Ekim 1962'de televizyonda yaptığı bir konuşmada Küba'dan gelebilecek bir füze saldırısını Sovyetlerden yapılmış sayacaklarına ve topyekûn bir karşılık vereceklerini belirtmiştir.²⁷²

ABD, Sovyetler ile olabilecek bir çatışmanın kendisi içinde felakete yol açacağını farkındadır. Bu yüzden karşılık vermek yerine savaşın nasıl engelleneceği konusu üzerinde durmuştur. Aynı durumdan mustarip olan Sovyet lideri Hruşov 26 Ekim 1962 tarihinde Kennedy'e bir mektup yollayarak gerginliği bitirmek için bir adım atmıştır. Hruşov eğer Türkiye'de ki füzeler sökülürse Küba'ya füze yerleştirme kararlarından vazgeçeceklerini dile getirmiştir. Ancak füzeler konusunda çok istekli davranan ve nükleer güç olacağına ikna edilen Türkiye füzelerin kaldırılmasını kabul etmediğini ABD'ye bildirmiştir. Ancak Türkiye itiraz etse de Sovyetler ile nükleer bir savaşa girmek istemeyen Kennedy, Hruşov ile 27 Ekim'de gizli bir anlaşma yaparak Türkiye'deki ve Kuzey İtalya'daki Amerikan füzelerinin sökülmesine karar vermiştir. 28 Ekim'de Hruşov Küba'daki füzelerin söküleceğini açıkladıktan sonra Nisan 1963 tarihine kadarda Türkiye'deki Jüpiter füzeleri tamamen sökülmüştür.²⁷³

ABD, Jüpiter füzelerini Türkiye'ye konuşlandırırken “sizin güvenliğinizi için” ifadesinin altını çizerek hareket etmiştir.²⁷⁴ Ancak yaşanan gelişmeler göstermiştir ki durum söylenildiği gibi değildir. ABD kendi faydası söz konusu olduğunda Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye atabileceğini göstermiştir. ABD, Türkiye'nin haberi olmadan gizli bir anlaşmayla Türkiye'den habersiz füzelerin sökülmesi kararı almıştır. Bu durum Türk Devleti'nde ABD'ye kaygı, derin bir güvensizlik oluşmasına neden olmuştur.

²⁷²Çağrı Erhan, *Yumuşama*, 118-143.

²⁷³Çağrı Erhan, *Yumuşama*, 118-143.

²⁷⁴Dursun Varlı, *1962 Küba Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri*, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006), 74.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHNSON MEKTUBU'NUN TÜRK-ABD İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASININ DEĞİŞİMİ

3.1. Johnson Mektubuna Yol Açan Gelişmeler

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1960'lı yıllara gelindiğinde Lübnan krizi, U-2 Olayı ve Jüpiter füzelerinin kaldırılması gibi sorunlar yüzünden sarsılmaya başlamıştır. Dış Politikada Amerikan yanlısı tutumuyla bilinen Menderes Hükümeti son zamanlarında ABD'den bekledikleri yardım desteklerini göremeyince Sovyetler ile ilişkileri yumuşatma yoluna gitmiştir. Ancak Moskova ziyareti planlayan Menderes bu ziyaretten önce askeri müdahale ile yönetimden alınarak daha sonrasında idam edilmiştir. Menderes'in Moskova ile ilişkileri düzenlemek için adımlar atarken yapılan 1960 askeri müdahalesi zihinlerde hep ABD ile ilgili sorular bırakmıştır.

Türkiye ile ABD'nin arasındaki ilişkiler yukarıda saydığımız sebeplerle kötüleşirken yanı sıra birde 1955'ten itibaren Kıbrıs Sorunu ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Johnson Mektubu'na yol açan gelişmeler, mektubun içeriği ve etkileri ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

3.1.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkışı

Geçmişe baktığımızda Kıbrıs'ın egemenlik hakkı önceden Osmanlı'daydı. Ancak 1878 yılından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan sürede geçici olarak İngiltere'ye verilmiştir. Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında ise İngiltere ile karşıt gruplarda kalmışlardır. Bunun üzerine İngiltere durumu kendi lehine çevirerek adayı ilhak etmiş, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı kendi devletine kattığını açıklamıştır. Gerek Birinci Dünya Savaşı'nın seyri gerekse Osmanlı'nın yıkılma sürecinde olması sebebiyle Kıbrıs konusunda o dönem adım atılmamıştır. 1923 yılına gelindiğinde ise yeni kurulan

Türkiye bu durumu kabul etmiştir. Ancak bu durum 1960 tarihine kadar sürmüş, bu tarihten sonra Kıbrıs bağımsız bir Cumhuriyet olmuştur.²⁷⁵

Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile aralarında 1953 yılında imzaladıkları Balkan Paketi'nden dolayı 1953 yılı boyunca bu antlaşmayı bozmamak için Kıbrıs Meselesi ile ilgili sorunlardan uzak durmuştur.²⁷⁶

1954 yılına gelindiğinde ise Kıbrıs Sorunu resmen uluslararası bir uyuşmazlığa dönüşmüştür. Kıbrıs Ada Rumları arasında Yunanistan ile birleşme amacı yaratıldıktan sonra Kıbrıs Rumları Osmanlı egemenliği altındayken Osmanlı'ya karşı, İngiliz yönetimine geçtikten sonra İngilizlere karşı ayaklanmışlardır. Kıbrıs uyuşmazlığı uluslararası bir uyuşmazlık olarak ilk kez 1954 yılında Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletlere getirilmiştir.²⁷⁷

1955 yılında Kıbrıs'ta EOKA²⁷⁸'nın başlattığı silahlı ayaklanma karşısında İngiltere Başbakanı Eden, Kıbrıs için yeni bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Adada Rum ayaklanması dolayısıyla Yunanistan eğer tekrar Birleşmiş Milletlere başvurursa Birleşmiş Milletler Yunanistan lehine karar verebilirdi. Bu yüzden Eden meseleyi farklı bir platforma taşımak için Londra'da Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında bir konferansın yapılmasını her iki devlete teklif etmiştir. Türkiye bu teklifi olumlu karşılamıştır. Menderes Hükümeti, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlığında bir heyetin Londra'ya gönderilmesine karar vermiştir.²⁷⁹

Londra Konferansı, 29 Ağustos 1955 tarihinde başlamış, 7 Eylül 1955 tarihine kadar devam etmiştir. Konferansta İngiltere, egemenliğin kendisinde kalması şartıyla Kıbrıs'a mahalli muhtariyet verilmesini kabul ederek adanın savunmasında Yunanistan ve Türkiye'nin katılmasını savunmuş, Yunanistan ise Kıbrıs halkına self-determination uygulanmasını istemiştir. Türkiye de hem mahalli muhtariyet verilmesine hem de self-determination uygulanmasına karşı çıkarak eğer mevcut durum muhafaza

²⁷⁵ Halil Emre Deniz; *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)*, H. Acar (edt.), Türk Dış Politikası, (53-88), Ankara, 2020: R.Uçarol, Siyasi Tarih 1789-2012, Genişletilmiş 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2013, 740.

²⁷⁶ Halil Güler, *Kıbrıs Meselesi Üzerinden Türkiye-Amerikan İlişkileri*, (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020), 23.

²⁷⁷ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 338.

²⁷⁸ Eoka: Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması için Kıbrıslı Rumların oluşturduğu silahlı terör örgütüdür.

²⁷⁹ Hüseyin Agun, "Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası", *Demokrat Kulübü Yayınları*, No:13, Ankara, 1997, 21.

edilemeyecekse adanın kendisine iade edilmesini istemiştir. Konferans bu üç devletin farklı düşünceleri nedeniyle bir karara bağlanamamıştır.²⁸⁰

Konferansın bir karara bağlanamayışını Fatin Rüştü Zorlu verdiği demeçte konferansta her üç devletin de fikirlerini açıklayabildiği için konferansın başarılı geçtiğini söylemiştir. Zorlu, bu konferansta İngiltere ve Türkiye'nin hak sahibi olduğunu dile getirirken, Yunanistan'ın ise haksız taleplerle ortaya çıktığını savunmuştur. Ayrıca Kıbrıs Sorununda Yunanistan'a taviz verilmeyeceğinin de altını çizmiştir.²⁸¹

Yunanistan ile yaşanan ilişkilerin iyice gerginleştiği noktada Türkiye ve Türklere karşı girişilen gösteri ve hareketler Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Zaten gerginleşen ilişkilerin üzerine bir de Selanik'te Türkiye'nin Başkonsolosluk binasına bomba atıldığı haberinin yayılması üzerine 6 Eylül 1955 tarihinde İstanbul, Ankara ve İzmir'de bir anda Rumlar aleyhine gösteriler başlamış daha sonra bu gösteriler taşkınlıklar ve mal tahriplerine yol açmıştır. Tarihimizde 6-7 Eylül olayları olarak anılan bu gerginlik üzerine meclis 6 aylık sıkıyönetim ilan etmiştir. Olayların şiddetlenmesi, her iki devletinde NATO üyesi olması sebebiyle ABD'yi harekete geçirmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, konu ile ilgili görüşmek üzere Menderes'e adım atmıştır.²⁸²

Menderes, Kıbrıs Sorununa dair 5 Temmuz 1956'da toplanan Olağanüstü Meclis Toplantısı'nda Birleşmiş Milletler deki Türk Tezini ifade ederken Yunanlıların bu adayla bir ilgisi olmadığını bu adanın 300 küsur senedir Türk hâkimiyetinde bulunduğundan artık Anadolu'nun bir parçası sayılması gerektiğini söylemiştir. Eğer adanın statükosunda bir değişim meydana gelecekse bu değişim Türkiye'ye iade edilmesi olmalıdır. Menderes, Yunanlıların talepleri reddedildikten sonra Türkiye aleyhine hücum ve adada da tedhişçilik²⁸³ hareketi başlattıklarına dikkat çekmiştir. İngilizler ada konusunda Türkiye ile yakın münasebetler idame ettirmektedirler.²⁸⁴

²⁸⁰ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 341.

²⁸¹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 345-346.

²⁸² Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 347.

²⁸³ Tedhişçilik: Terör Faaliyetleri

²⁸⁴ Hüseyin Agun, "Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası", 35.

Ayrıca Makarios'un bitmek bilmeyen tahrik edici hareketlerinin Türkiye'de 6-7 Eylül olaylarına sebep olduğunu bu konuşmasında ifade etmiştir.²⁸⁵

Menderes konuşmalarına devam ederken şimdiye kadar çok fazla gündemde olmayan Kıbrıs Meselesinin şimdi neden böylesine gündeme düştüğünü de ele almıştır. Menderes'e göre meselenin esas sebebi 1954 yılında Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın yaydığı "Beyaz Kitap" isimli bir belgedir. Menderes konuşmasına kitaptan yer alan bazı bölümleri okuyarak devam etmiştir. Kitap, Yunan Milleti'nin Türk boyunduruğu altına girdiğini ifade ederek Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a aidiyetini ele almaktadır.²⁸⁶ Menderes konuşmasında: "Kıbrıs'ı veremeyiz...Biz Kıbrıs meselesini, sade bir Kıbrıs meselesi olarak değil, mühim bir stratejik nokta ve dünya sulhunda fevkalade ehemmiyetli bir kara parçası olarak mütalaa etmekteyiz." sözlerini kullanmıştır.²⁸⁷

Bu sıralar İngiltere Hükümeti de Londra Konferansı'ndan sonra Kıbrıs'ta mahalli bir idare kurulması için harekete geçmiştir. İlk temaslarını Kıbrıs adasının valisi Mareşal Harding ile Makarios arasında yapmışlardır. Makarios ile yapılan temaslar Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmış bunun üzerine Fuat Köprülü, hükümetin süreci izlediğini belirterek Makarios ile ilgili müzakerelere de itiraz ettiklerini söylemiştir. 11 Mart 1956 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd Ankara'ya gelerek görüşmelerde bulunmuştur.²⁸⁸

Görüşmelerden sonra Selwyn Lloyd yapılan basın toplantısında gazetecilerin sorularını cevaplandırmıştır. Selwyn Lloyd, Makarios ile henüz bir anlaşma sağlanamadığını, adada öncelikli olarak düzen sağladıktan sonra bir anlaşmaya varılması gerektiğini söylemiştir. 14 Mart 1956 tarihinde de İngiltere Başbakanı A. Eden, Avam Kamarası'nda konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Kıbrıs meselesinin sadece Yunanistan ile çözümlenemeyeceğini ve Kıbrıs'ın Türkiye'nin savunması konusundaki stratejik önemini dile getirmiştir. Makarios ve Türkiye'nin reddetmelerine rağmen İngiltere, Kıbrıs'a mahalli muhtariyet verilmesi yolunda hazırlıklarına devam etmiştir. Lord Radcliffe, bu konuyla ilgili bir tasarı hazırlamak üzere görevlendirilerek Kıbrıs'a gönderilmiştir. Lord Radcliffe, Kıbrıs'ta mahalli şartları gördükten sonra bir rapor ve Anayasa taslağı hazırlamıştır. Tasarı 19 Aralık 1956 tarihinde resmen

²⁸⁵ Hüseyin Agun, "Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası", 36.

²⁸⁶ Hüseyin Agun, "Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası", 38.

²⁸⁷ Hüseyin Agun, "Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası", 40.

²⁸⁸ Mehmet Gönülöbol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 349.

açıklanmıştır. Bu tasarı da ada için düşünülen self governmentin uygulanması adada ki düzensizliğin son bulmasına bağlanmıştır. Kıbrıs'a verilecek muhtariyet dışişleri, savunma ve iç güvenlik alanları dışında olacak, bu üç alanda da ada üzerinde egemenliği devam eden İngiltere'nin tayin edeceği bir vali kesin yetkilere sahip olacaktır.²⁸⁹

Türkiye bakımından Radcliffe tasarısının özelliği, Kıbrıslıların idaresine bırakılan alanlarda da Türklere bir muhtariyet tanınmış olmasıdır. İçinde birçok konuyu barındıran Radcliffe tasarısı kesin bir tasarı olmamakla beraber Kıbrıslı Rumlar ile Türklerin, Türkiye ve Yunanistan'la yapılacak görüşmelerle son şekline bağlanması kararlaştırılmıştır. Ancak, bu görüşmelere hem Türkler katılmadığı için hem de Rumlar tasarıyı kabul etmediklerinden bir sonuca bağlanamamıştır.²⁹⁰

Yunanistan, yaşanan gelişmelerden memnun kalmayınca yine soluğu Birleşmiş Milletler'de almıştır. Yunanistan'ın bu konuda sürekli Birleşmiş Milletler'e başvurmasının sebebi, Kıbrıs uyuşmazlığını bir sömürgecilik ve self-determination konusu olarak göstererek buradaki devletlerin oylarından faydalanmak istemesidir. Ancak bu kurulda ABD'nin tutumu nedeniyle bir sonuç alamamıştır. Sonrasında ABD, Birleşmiş Milletlerin oy çokluğunu etkileyemeyecek duruma gelince Yunanistan için tekrar fırsat doğmuştur. Birleşmiş Milletler yaptıkları görüşme sonrası İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin bu sorunu için tekrar görüşmeler yapması konusunda fikir birliğine varmışlardır. Birleşmiş Milletlerin Şubat 1957'de aldıkları bu karar Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Fatin Rüştü Zorlu çeşitli zamanlarda verdiği demeçlerde bu konudaki memnuniyetini dile getirmiştir.²⁹¹

Aralık ayı başında Yunanistan tekrar Birleşmiş Milletler'e başvurarak Kıbrıs halkına self-determination uygulanmasını istemiştir. Genel Kurul'dan önce Siyasi Komisyon'da yapılan görüşmelerde Yunanistan'ın teklif tasarısı kabul edilmiş, bu karar TBMM'de tepkiyle karşılanmış ve gençlik kuruluşları da bu karar aleyhinde mitingler yapmışlardır.²⁹²

²⁸⁹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 350.

²⁹⁰ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 351.

²⁹¹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 352-353.

²⁹² Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 354.

Olaylar bitmeyince NATO arabuluculuk görevini üstüne almak için yine adım atmıştır. Paris'te 20 Mart 1957 tarihinde NATO resmi bir açıklama yapmıştır. NATO Genel Sekreteri Lord Ismay, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerine mektup göndererek arabuluculuk teklifini iletmiştir. İngiltere ve Türkiye'nin olumlu yanıtladığı teklife Yunanistan pek net bir cevap vermemiştir. Netice de NATO'da Yunanistan sebebiyle soruna çözüm bulamamıştır. Türkiye'de artık yaşanan gelişmeler sonrası Kıbrıs politikasında değiştirmeye başlamıştır. Önceleri Kıbrıs konusunda daha ikna edilebilir dururken 1956 yılı sonralarına doğru Kıbrıs politikası konusunda daha katı ve net bir tutum izleyerek taksimi gerçekleştirmeye çalışmıştır.²⁹³

İngiltere, 1957 yılı sonlarında Kıbrıs'ın askeri valisi Mareşal Harding'i değiştirerek yerine sivil bir vali olan Sir Hugh Foot'u tayin etmiştir. Ayrıca, adaya mahalli muhtariyet vermek için Rum ve Türklerle ayrı ayrı görüşmelere başlamıştır. Londra'da ilgili bakanlıklarda ve Kabine'de Kıbrıs'a verilecek yeni yönetim hakkında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar Ocak ayında basına sızmaya başlayınca Türk basınının da tepkisine yol açmıştır. Fatin Rüştü Zorlu konu ile ilgili yaptığı açıklamada Türkiye'ye haber verilmeden İngiltere'nin bir karar almayacağını dile getirmiş, giderek vahimleşen durumlar karşısında alınması gereken kararın taksim olması gerektiğini söylemiştir.²⁹⁴

Nihayet İngiltere'nin Kıbrıs için hazırladığı plan Avam Kamarası'nda dönemin Başbakanı Macmillan tarafından 19 Haziran 1958 tarihinde açıklanmıştır. Sonradan Macmillan Planı olarak anılacak olan bu tasarı Kıbrıs'ın geleceğini kesin olarak tespit etmek yerine yedi yıl devam edecek bir geçici yönetimi öngörmüştür. Yedi yıllık dönem bittikten sonra İngiltere adanın egemenliğini Türkiye ve Yunanistan ile bu devletler isterse paylaşabileceğini dile getirmiştir. Bu plana göre üçlü bir yönetim kurulacaktır. Radcliffe tasarısında olduğu gibi dışişleri, savunma ve iç güvenlik İngiltere tarafından tayin edilecek bir valinin yetkisine bırakılacaktır. Ancak Türkiye ve Yunanistan'ın tayin edecekleri birer temsilci bu vali ile istişare de bulunabilecektir. Valinin yetkilerine girmeyen işler Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin oluşturduğu bir konsey tarafından

²⁹³ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 355.

²⁹⁴ Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 358.

yürütülecektir. Ana hatları böyle olan plan Yunanistan ve Atina’da bulunan Makarios tarafından toptan reddedilmiştir. Bu plana karşı Türkiye’de tepki göstermiştir.²⁹⁵

Macmillan, planı uygulamak için Yunanistan, Türkiye ve Kıbrıs’a ziyaretlerde bulunmuştur. Görüşmelerden sonra planda bir takım değişiklikler yapılmıştır. Sonrasında 25 Ağustos 1958 tarihinde Fatin Rüştü Zorlu yaptığı açıklama ile İngiltere’yi bu planda destekleyeceklerini bildirmiştir. Fakat değiştirilen Macmillan planı Ekim ayında resmen uygulanmaya başlasa da Yunanistan ve Kıbrıs Rumları tarafından kabul görmediğinden başarılı olamamıştır.²⁹⁶

Sorun bir türlü çözüm bulamayınca NATO tekrar arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. NATO, arabuluculuk için İngiltere, Türkiye ve Yunanistan’ın etrafında bulunduğu bir yuvarlak masa kurulmasını düşünmüştür. Bu toplantıya uyumsuzluğa taraf olmayan diğer devletlerden de katılım yapılması öngörülmüştür. Yuvarlak masa konferansında ABD haricinde Norveç’in de katılması düşünülmüştür. Fakat Yunanistan, Norveç’in katılmasını kabul edip Türkiye’nin geç kaldığını bahane ederek NATO’nun bu teşebbüsünü de havada bırakmıştır.²⁹⁷

Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Kıbrıs konusunda ikili görüşmeler gerçekleştirip karara varmak için 5-11 Şubat 1959 tarihinde Zürih’te görüşmeler yapmışlardır. Görüşme sonrası yayımlanan ortak bildiri debu anlaşmanın İngiltere tarafından da kabul edilmesi gerektiği için konuya dair bir şey açıklanmamıştır. Zürih Anlaşmasından sonra Başbakanlar ülkelerine dönmüşler, Dışişleri Bakanları ise konuyu İngiltere’ye açıklamak için Londra’ya gitmişlerdir. İngiltere konuyla alakalı bilgilendirildikten sonra her üç devletinde katılacağı ikinci bir Londra Konferansı düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu konferansa Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Menderes ve Karamanlis ile Kıbrıs Türk ve Rum liderleri Dr. Küçük ile Makarios çağırılmıştır. Başbakan Menderes konferansa katılmak üzere Londra’ya giderken uçağı düşmüştür. Kaza sonrası Menderes konferansı klinikten takip etmiştir. Konferansta İngiltere Zürih Anlaşması’na bazı hükümler eklemiş ve 19 Şubat 1959’da Zürih Anlaşması kabul edilmiştir.²⁹⁸

²⁹⁵ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 359-360.

²⁹⁶ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 362-363.

²⁹⁷ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 363.

²⁹⁸ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 366-367.

Konferanstan sonra Kıbrıs'ta Mart ayı sonunda geçici bir hükümet kurulmuş ve Londra ile Lefkoşa'da kurulmuş karma komisyonlar Nisan ayında çalışmalara başlamıştır. Konferansta Yunanistan, Türklerin elde ettikleri hakların fazla olduğu kanısıyla; İngiltere'ye bırakılacak üslerin yüzölçümü ve Lefkoşa'daki Anayasa Komisyonunda yürütme organının yetkisi ve belediyelerin kurulması konusunda sorunlar çıkarmıştır. Ancak bu sorunların üstü örtülerek 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁹⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra da Türk ve Rum cemaatleri arasındaki anlaşmazlıklar bitmemiştir. Anayasa Rumlar tarafından ihlal edilmeye başlamıştır. 1961 yılından itibaren Türk Hükümeti konu hakkında uyarmalar yapmak zorunda kalmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Enosis ve Kıbrıslı Rumlara karşı 1962 yılının Şubat ayında Akın gazetesine verdiği demeçte: “....Rum teşekküllerinin ve bazı Rumca gazetelerin anlaşmalara hücum etmesi olağan hadiselerdir. Biz zaman zaman onların bu yolda hareketlerini bekliyor ve hoş görmeye çalışıyoruz. Çünkü onlar bu şekilde bir zihniyet sahibidirler. Yalnız şurası bir hakikattir ki, anlaşmaları bozmak kimsenin lehine olmaz. ...” sözlerini kullanmıştır.³⁰⁰

1962 yılının Kasım ayında Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios, Türkiye'ye gelmiştir. Makarios'un gelişi kamuoyunda hoş karşılanmamış, aleyhinde gösteriler yapılmıştır. Makarios ile Türk devlet adamları görüşükten sonra ortak bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiri de iki tarafta devletleri arasında işbirliği kurmanın milletlerarası barış ve güvenlik açısından önemi üzerinde durmuş, eşitlik ve karşılıklı saygı esaslarının daha da geliştirilmesi için büyük gayretler gerektiğini tekrarlamışlardır. Ancak Kıbrıs'ta ki ayrı belediyeler konusu çözümlenememiştir. Ayrı belediyeler, Kıbrıs'ta olaylar devam ederken Türklerin belediye işlemleri görülmediği için Türkler tarafından kurulmuş Türk belediyeleridir. Bu belediyeler 1958 yılında kurularak İngilizler tarafından da kabul edilmiştir. Anayasa görüşmelerinde bu belediyeler fiilen mevcut görülmüştür. Ancak Rumlar bu belediyelerin faaliyetlerini göstermelerine engel olmuşlardır. Anayasaya apaçık aykırı olan bu harekete karşı Türkler Anayasa Mahkemesine başvurmuş ve haklı görülmüşlerdir. Ama yine de Rum Cemaati liderleri mahkemenin kararını uygulamamış öyle ki tarafsız mahkeme başkanı

²⁹⁹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 372.

³⁰⁰ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 373.

Alman Profesör Fasthoff'u istifaya mecbur bırakmışlardır. Makarios belediyeler üzerine verilen kararı uygulamayacaklarını açıklayınca Türkiye'nin de tepkisini almıştır. Feridun Cemal Erkin, 3 Nisan 1963'de yaptığı konuşmada belediyelerin mevcut durumunu belirttikten sonra: "...Kıbrıslı mesul Rum şahsiyetleri, imzaladıkları milletlerarası anlaşmaları ve Anayasayı çiğnemek hususunda kararlı iseler, Türkiye Cumhuriyeti de, Türk haklarını mahfuz tutmak hususunda sarsılmaz bir suretle kararlı ve azimlidir...." ifadelerini kullanmıştır.³⁰¹

Makarios, 30 Kasım 1963 tarihinde bir yandan Dr. Küçük'e diğer yandan Lefkoşa'daki Türkiye ve Yunanistan büyükelçileri ile İngiltere Yüksek Komiserine ayrı ayrı muhtıralar vererek Anayasanın bazı maddelerinin kaldırılması için teklif yapmıştır. Makarios'un kaldırılmasını teklif ettiği maddelerin neredeyse hepsi Türklerin hak ve menfaatlerini koruyan maddelerdir. Bu sebeple Türkiye, Makarios'un teklifini 6 Aralık 1963 günü reddetmeye karar vermiş ve 16 Aralık 1963 tarihinde muhtıra Makarios'a iletilmiştir. Makarios bu muhtırayı Kıbrıs'ın içişlerine karışmak olarak değerlendirdiğinden kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Fakat Makarios burada Kıbrıs Anayasası'nın Türkiye'nin de taraf olduğu bir milletlerarası anlaşma mahiyetinde olduğunu görmek istememiştir.³⁰²

Makarios'un teklifinin reddedilmesiyle adada iki cemaat arasındaki büyük gerilim alev almıştır. 21 Aralık 1963 gecesi Girne'den Lefkoşa'ya hareket eden ve içerisinde Türklerin bulunduğu bir otomobil Rum polisleri tarafından sebepsizce aranılmış ve burada çıkan kargaşada bir Türk kadın ölmüştür. Bu durum cemaatler arasında kanlı çarpışmaların başlamasına sebep olmuştur. Ertesi gün cemaatler arasında çatışmalar başlamış ölenler ve yaralananlar olmuştur. Giderek olaylar daha da büyümeye başlamıştır. Feridun Cemal Erkin'in 26 Aralık 1963 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda verdiği bilgilere göre 24 Aralık tarihine kadar 24 Türk ölmüş, 40 Türk'te yaralanmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Rumların saldırılarını durdurmak için harekete geçmiştir. İngiltere ve Yunanistan büyükelçilerine bu konudaki teşebbüsün Garanti Anlaşmasının uygulanmasına bir başlangıç olacağını belirtmiştir. Ortak bir bildiri yayımlanmıştır. Ancak Makarios, bu bildiriye oyalayıcı cevaplar vererek Rum saldırılarını durdurmak için çaba göstermemiştir. Olay üzerine Türk Hava Kuvvetlerinin

³⁰¹ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 374-375.

³⁰² TBMM, *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 17, Toplantı 3, 20.Birleşim, 7.

jet uçakları 25 Aralık 1963 tarihinde saat 14.00'dan itibaren Lefkoşa üzerinde ihtar uçuşlarına başlamıştır.³⁰³

İngiltere, bildirinin yanıtsız kaldığını görünce ortak müdahale kararı almak zorunda kalmıştır. 25 Aralık 1963 gece yarısı Lefkoşa'daki İngiltere Yüksek Komiseri ile Türkiye ve Yunanistan Büyükelçileri beraber Kıbrıs Hükümeti'ne gerekli olduğunda üç devletin de adada nizamı sağlamak için müdahaleye hazır olduklarını bildirmişlerdir. 27 Aralık 1963'te adada bir İngiliz tümgeneralin kumandanlığı altında üçlü bir kuvvet kurularak, adada güvenliği sağlamak için adım atılmıştır. Bir yandan bu tedbirler alınırken diğer taraftan da üçüncü bir Londra Konferansı toplanması kararlaştırılmıştır. Konferans 15 Ocak 1964'te başlamıştır.³⁰⁴

Konferans, tarafların birbirinden farklı düşünceleri nedeniyle çekişmeli geçmiştir. Nihayetinde 31 Ocak 1964 tarihinde herhangi bir karara varamadan dağılmıştır.³⁰⁵ 16 Şubat 1964'te mecliste konuşma yapan Osman Köksal: “.... Kıbrıs davasında yekpareyiz. Hükümetin sabırlı, itidalli ve mesuliyet içerisindeki politikasını Meclisçe, milletçe benimsiyor ve destekliyoruz. Dünya devletlerinin politikamızın esprisini anlayacaklarına emin bulunmak istiyoruz.....” sözlerini ifade etmiştir.³⁰⁶

Kıbrıs olaylarının şiddetini arttırması ve diğer devletlerin bu duruma seyirci kalması Türk basının da tepkisini çekmeye başlamıştır. Cumhuriyet gazetesinin 1 Mayıs 1964 tarihinde “Küskün bir Türkiye ve NATO” başlıklı haberi ele alan Kamuran Sağlamer konuya dair sitem etmiştir. Sağlamer, Kıbrıs buhranından alınan derslerin Türkiye'yi dış politikasında radikal değişiklikler yapmaya yönelttiğini söylemiştir. Türkiye şüphesiz bu zamana kadar Batı ittifakına sadakatini göstermiştir. Ancak artık NATO ile ayrı yönle düşse bile haklı olduğuna inandığı davayı destekleyerek yeni dostlarda kazanabilir.³⁰⁷ Türk kamuoyunda yaşanan gelişmeler hem kamuoyunun artık dış siyasette aktif bir rol üstlendiği göstermiş olup hem de Johnson Mektubuna giden yolu hazırlamıştır.

³⁰³ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 376-377.

³⁰⁴ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 378.

³⁰⁵ Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 379.

³⁰⁶ TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 3, Toplantı 3, 6. Birleşim, 92.

³⁰⁷ Kamuran Sağlamer, “Küskün bir Türkiye ve NATO”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Mayıs 1964. (Erişim Tarihi: 18/08/2021)

3.1.2. Johnson Mektubuna Giden Süreç

1964'ün ilerleyen aylarında Kıbrıs'ta olaylar devam ederken Türkiye'de ki Batı ve ABD algısı değişmeye başlamıştır. Gazeteci Metin Toker, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını ABD ile görüş birliği içerisinde uyguladığını dile getirerek her hareketin ABD'ye bilgisinin verilirken onun bir sürprizle karşı karşıya bırakılmadığını ifade etmiştir. Garantör devletler İngiltere ve Yunanistan çağrılırken dahi ABD'ye bunun bilgisi verilmiştir. ABD'nin vesilesiyle Kıbrıs konusunda iyi neticeler alınması umut edilip ABD'ye karşı daima sabırlı davranıldığına dikkat çekmiştir.³⁰⁸

21 Aralık 1963 Kanlı Noel saldırılarından sona 25 Aralık tarihinde T.C. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Lyndon Johnson'a mektup göndermiştir. Mektupta bu katliamın durdurulması için ABD'den yardım istemiştir. Johnson ise Gürsel'e yazdığı cevapta durumu geçiştirmiş ve ABD'nin olaylara Türkiye'den farklı baktığını açıkça göstermiştir. Johnson, bu katliamı adada yaşayan iki cemaatinde birbirlerine karşı giriştikleri karşılıklı bir eylem olarak algılamıştır. ABD'den beklediği desteği alamayan Türkiye, bizzat Makarios'a bir mektup göndererek Türkiye'nin bir askeri müdahaleye hazırlandığı havası vermiş, Türklere yönelik saldırıların durmaması halinde müdahalede bulunacağını bildirmiştir. Türkiye burada yaptığı hareketle ABD'nin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Fakat ABD yine tepkisiz kalmıştır.³⁰⁹

ABD, Kıbrıs meselesine karışmak istememektedir. Ama Türkiye'nin garantör devlet olarak adaya müdahale etmesi mevcut düzeni bozacak ve ABD'nin bölgedeki çıkarlarını etkileyecektir. Bunun için İngiltere, 31 Ocak 1964'te ABD'nin de desteğini alan bir plan hazırlamıştır. Bu planda NATO içinde 1200 ABD askerinin yer alacağı 10.000 kişilik bir NATO gücü oluşturulması kararlaştırılmıştır. 1 Şubat 1964'te Türkiye'nin de kabul ettiği bu plan Makarios tarafından 4 Şubat 1964 tarihinde reddedilmiştir. Bu yüzden toplanan Londra Konferansından sonuç alınamamıştır. 9 Şubat 1964 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı Müsteşarı George Ball; Atina, Lefkoşe ve Ankara'ya planı kabul ettirmek için gönderilmiştir. Fakat bu görüşmelerde Makarios'un tutumları yüzünden sonuç vermemiştir. Makarios çözüm yolu olarak NATO yerine Birleşmiş Milletlerin olaya karışmasını istediğini göstermiştir. 4 Şubat 1964 tarihinde Kıbrıs yine karışmıştır. Amerikan-İngiliz ailelerin kaldığı otelde bombalar patlamıştır.

³⁰⁸ Metin Toker, "Türkiye Yol Ağızında", *Akis*, Cilt 29, S. 511, Yıl 10, 4 Nisan 1964, 7.

³⁰⁹ Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 685.

Makarios, Kıbrıs'a gönderilecek olan barış ordusuna belli şartlar sağlanması halinde razı olmuştur. Şartların içerisinde adaya gönderilecek güvenlik konseyinin Birleşmiş Milletlere karşı sorumlu olmasını da eklemiştir.³¹⁰

George Ball, Türk makamlarıyla görüştüktan sonra Makarios ile de görüşmüş fakat bu görüşmeden sonuç alamamıştır. Makarios, "Ball ile mutabık değilim, plan kabul edilirse durum daha da karışır." demiştir.³¹¹

18 Şubat 1964 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant Kıbrıs sorununa çözüm için hazırladığı planı sunmuştur. Planın şartları: 1)Uluslararası barış kuvvetinin Birleşmiş Milletlere bağlı olması, 2) Konunun çözümlenmesi için tarafsız bir aracının tayin edilmesi, 3)Söz konusu planın finansmanının sağlanmasıdır. U-Thant'ın amacı herkesi tatmin edecek bir çözüm yolu bulmaktır. Bu tarihlerde Kıbrıs'ta da hareketlilik söz konusudur. Kıbrıs Rum hükümeti, İngiltere'nin silah satmayı reddetmesi üzerine başka ülkelerden silah satın almaya başlayacağını açıklamıştır.³¹²

Birleşmiş Milletlerde alınan karara göre Kıbrıs'a Barış Kuvveti gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sıralarda Yunanistan'da Kıbrıs'a en yakın adasını silahlandırmaya başlamıştır. Bu durum adada yaşayan Türklerde endişe uyandırmıştır. Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş, Güvenlik Konseyi Başkanı Carlo Alfredo Bernardes'e mektup göndererek Kıbrıslı Türklerin içinde bulunduğu durumu anlatmaya çalışmıştır. 24 Şubat 1964 tarihli mektup aşağıda yer almaktadır:

"Kıbrıs Rumları anayasada teminat altına alınmış olan hakları çiğnemekten kendilerini menettiği için, hukuk nizamına üstün tuttuğu için insan ve karına ve eşitlik prensiplerine dayandığı için Garanti Anlaşmasından kurtulmayı istemektedirler. Rum makamları bugün adada insan haklarını ayakaltına almışlardır. Türkler kitle halinde öldürülmektedir. Hukuk nizamı, adalet prensipleri, insanlık, eşitlik Türklere tanınmadığı gibi, Kıbrıs devletine can

³¹⁰Halil Akman, "Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Yıl 2012, 65-98.

³¹¹Cumhuriyet Gazetesi, "Ball Kıbrısta Makarios ve Dr. Küçük ile görüştü", 13 Şubat 1964 (Erişim Tarihi 06/08/2022).

³¹²Cumhuriyet Gazetesi, "Güvenlik Konseyi Kıbrıs Krizini Görüşmeye Başladı", 19 Şubat 1964 (Erişim Tarihi 06/08/2022).

vermiş olan anayasa, milletlerarası taahhütler kasıtlı olarak çiğnenmekte ve inkâr edilmektedir.”³¹³

Birleşmiş Milletlerin Barış Kuvveti kurulmasına dair aldığı karara rağmen Kıbrıs’ta çatışmalar durmamıştır. Çatışmaların bir türlü durmaması üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant, Makarios’a bir mesaj yollayarak “*Kan dökülmesine son verilmezse, Türkiye’nin müdahalesini kimse önleyemez.*” demiştir. Türk Hükümeti sözcüsü Basın Yayın Başkanı A. İhsan Göğüş, Kıbrıs’taki Türk cemaatinin can ve mal güvenliğini korumak için Türk Hükümeti’nin müdahale edebileceğini ve hazırlıklara başladığını ifade etmiştir. Hükümet, bu konuda ABD ve İngiltere’ye de nota vermiştir. Notada Kıbrıs’taki durumun vahametinden bahsedilmiş, acil tedbirler alınması istenmiştir.³¹⁴

Kıbrıs’ta feci olaylar devam ederken 13 Mart 1964 tarihinde Türk Hükümeti, Makarios’a bir nota göndermiştir. Makarios’a gönderilen notanın örneği ABD, İngiltere ve Yunanistan büyükelçilerine de Türk Dışişleri Bakanı Erkin tarafından verilmiştir. ABD Büyükelçisi Raymond Hare ile Erkin’in görüşmesinden sonra ABD Hükümeti, Türk Hükümeti’nin görüşüne katıldığını belirtmiştir. U-Thant, R. Hare aracılığıyla Türkiye’den Barış Kuvveti’nin kurularak adaya gönderilmesi için 48 saatlik bir zaman istemiştir. Türk Hükümeti bunu kabul etmiştir.³¹⁵

14 Mart 1964 tarihinde uluslararası barış kuvvetinin Kanada birliği adaya sevk edilmiştir. Kanada birliğinin sevk şimdilik Türk Hükümeti’ni durdurmuştur. İsmet İnönü, Kanada birliklerinin hareketinden önce: “İsteklerimiz yerine getirilmezse derhal müdahale edeceğiz.” diyerek uyarı yapmıştır. Türk Birlikleri gemilere bindirilmiş hazır vaziyette beklemektedir. Bu sıralarda Türkiye’de de gençler “Ordu Kıbrıs’a, Kıbrıs Türktür, Türk kalacaktır.” sloganlarıyla sokaklara dökülmüştür.³¹⁶

³¹³Cumhuriyet Gazetesi, “*Güvenlik Konseyi*”, 27 Şubat 1964 (Erişim Tarihi 10/08/2022).

³¹⁴Cumhuriyet Gazetesi, “*U-Thant Dün Makarios’a Kesin Bir İhtar Gönderdi*”, 12 Mart 1964 (Erişim Tarihi 10/08/2022).

³¹⁵Cumhuriyet Gazetesi, “*Rumlar 10 Türk Köyüne Saldırdı*” 13 Mart, 1964 (Erişim Tarihi 10/08/2022).

³¹⁶Cumhuriyet Gazetesi, “*Kanada Birliklerinin İlk Öncü Grubu Bu Sabah Kıbrıs Adasına İndiriliyor*”, 14 Mart 1964 (Erişim Tarihi 10/08/2022).

TBMM, 16 Mart 1964'te olağanüstü toplanmıştır. Bu toplantıda Türk Hükümeti'ne gerektiğinde Kıbrıs'a müdahalede bulunma yetkisi verilmiştir.³¹⁷ 18 Mart 1964 tarihinde İsmet İnönü aşağıdaki demeci vermiştir:

*“Meclis Kıbrıs konusunda hükümet politikasını tasvip ederek yetki verdi. Bu suretle dayancımız daha da kuvvetli olarak memleketin siyasetini takip edeceğiz. Bugün Kıbrıs'ta henüz bir hadiseye dair yeni ve ehemmiyetli bir bilgi almadım, milletlerarası kuvvetler adaya geliyorlar. Yakın bir zamanda vaziyete hâkim olunacağını ümit ediyorum. Durumun ne olacağı konusunda henüz vakit erkendir.”*³¹⁸

Makarios 42.000 kişilik Rum ordusu kurmak için harekete geçmiştir. Kurulan Rum ordusunun ağır silah ve malzeme bakımından sürekli takviye edildiği görülmüştür. Makarios Hükümeti Türk ve Yunan Başbakanlarına birer mektup göndererek Kıbrıs'ta bulunan birliklerini, barakalarına çekmelerini istemiştir.³¹⁹ İsmet İnönü ise durum normale dönünceye kadar alayın yerini terk etmeyeceğini bildirmiştir.³²⁰ Türk alayının geriye çekilmeyeceğini söylemesi üzerine Makarios 5 Nisan 1964 Tarihli Garanti Anlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmiştir. Ancak Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçisi böyle bir hareketin uluslararası hukuka aykırı olması sebebiyle notayı kabul etmemiştir.³²¹ Öte yandan Birleşmiş Milletler Barış Kuvvetleri'nin adada olmasına rağmen Rumların saldırıları da hala devam etmektedir. Rumlar saldırıların şiddetini öylesine arttırmışlardır ki arada Türkleri korumaya çalışan Birleşmiş Milletler askerlerine de ateş etmişlerdir.³²²

Milliyet Gazetesi 13 Nisan'da Abdi İpekçi'nin Washington'dan ilettiği bilgiler doğrultusunda başlığını “ABD'nin Kıbrıs politikası Bekle-Gör” olarak atmıştır. Abdi İpekçi'ye göre ABD için önemli olan Türk-Yunan ilişkileri ve NATO ittifakıdır. Kıbrıs, ABD için önemli değildir. Önemli olan sadece NATO içerisindeki Türk-Yunan

³¹⁷Cumhuriyet Gazetesi, “Kabine Gerektiği Zaman Kıbrıs'a Müdahale Etme Salahiyetini Aldı”, 17 Mart 1964 (Erişim Tarihi 12/08/2022).

³¹⁸Cumhuriyet Gazetesi, “Hükümete Salahiyet Verilmesi Rumları Telaşlandırdı”, 18 Mart 1964 (Erişim Tarihi 12/08/2022).

³¹⁹Cumhuriyet Gazetesi, “Makarios 42.000 Kişilik Bir ‘Rum Ordusu’, Kuruyor”, 1 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 13/08/2022).

³²⁰Cumhuriyet Gazetesi, “Türk Alayının Garnizona Dönmesi Teklifi Reddedildi”, 2 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 13/08/2022).

³²¹Cumhuriyet Gazetesi, “Makarios Garanti Anlaşmasını Dün Tek Taraflı Olarak Feshetti” 5 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 13/08/2022).

³²²Cumhuriyet Gazetesi, “Hükümetimiz Anlaşmaları Fesih Kararını Tanımıyor” 6 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 14/08/2022).

dostluğunun bozulmamasıdır.³²³ Bu durum ilerleyen zamanda Johnson Mektubu ile de resmiyet kazanacaktır. Aslında ABD'nin tavrıyla ilgili 13 Şubat 1964 tarihinde benzer bir yorumu Kayhan Sağlamer, Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında aşağıdaki sözleriyle yapmıştı:

“ABD'nin Kıbrıs buhranına İngilizler tarafından zoris itildiğine şüphe yoktur. Washington, kendisine 10.000 kilometre mesafedeki bu belalı ithilafa bulaşmak niyetini taşııyordu. Hatta İngilizler meseleyi ilk defa Londra'yı ziyareti sırasında Adalet bakanı Kennedy'e açtıkları zaman, herkes, başkan Johnson'ın cevabının 'hayır' olacağına müttefikti.....Şimdi ABD, Kıbrıs buhranında neredeyse taraflardan biri haline gelmiştir. Nitekim Anglo-Amerikan planının son şekli, Makarios ve Dr. Küçük'e 'dört devlet teklifi' olarak sunulmuştur.”³²⁴

ABD'nin o sıralar Kıbrıs meselesine yaklaşımı Türkiye tarafından fark edilmeye başlanmıştır. Fakat yine de Türkiye, ABD'nin desteğini almaya çalışmaktan vazgeçmemiştir. İsmet İnönü, Times Gazetesi'ne verdiği demeçte mütteliklerine sitem etmiştir. Bu sitemin amacı şüphesiz ABD'nin dikkatini çekmektir. NATO'nun bozulmaması için sabrettiğini dile getiren İnönü, mütteliklerinin tutumlarını değıştirmedeğ i takdirde, “Yeni şartlarla yeni bir dünya kurulur. Türkiye’de bu dünyada yerini alır.” ifadesini kullanmıştır.³²⁵

O dönem Türkiye’de büyük yankı uyandıran bu ifade ne yazık ki ABD’yi harekete geçirmeye yetmemiştir. Yaptığı tavırlara ve söylediğı sözlere rağmen ciddiye alınmayan Türk Hükümetinin haklı talepleri her defasında geçiştirilmiştir. Nihat Erim ile bir konuşmasında İnönü, Erim’in ABD’yi daha çok sıkıştırması gerektiğı tavsiyesine “Yapıyorum, yapıyorum. Bilhassa NATO devletlerine söylemediğimi bırakmıyorum.” sözleriyle çabalarını dile getirmiştir.³²⁶

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay 19 Nisan tarihinde ‘Cento Askeri Komitesi’ne katılmak için ABD’ye gitmiştir. Havaalanında gazetecilerin sorularını yanıtlarken “Paşam, Kıbrıs’ta bizimkileri durmadan öldürüyorlar. Daha ne kadar devam edecek?” sorusuna aşağıdaki cevabı vermiştir:

³²³Milliyet Gazetesi, “ABD’nin Kıbrıs politikası Bekle-Gör”, 13 Nisan 1964. (Erişim Tarihi 16/08/2022).

³²⁴Cumhuriyet Gazetesi, “İngiliz Amerikan Planının Son Şekli” 13 Şubat 1964 (Erişim Tarihi 16/08/2022)

³²⁵Milliyet Gazetesi, “İnönü Times Dergisine Konuştu”, 16 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 17/08/2022).

³²⁶Nihat Erim, *Günlükler 1925-1979*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, 766.

“Bizimkilerde boş durmuyor, gerekeni yapıyor müsterih olun. Kıbrıs konusunda çılgırtkanlık yapanın Makarios olduğu ve perdeler yırtılınca arkasında Yunan Hükümeti’nin bulunduğu artık ortaya çıkmıştır. Demek ki bundan sonra bizim muhatabımız Yunanistan’dır. Şimdiye kadar NATO’nun zedelenmemesi için çok çalıştık. Fakat bütün hür dünya şunu bilmelidir ki sabrımızın sonu gelmektedir.”³²⁷

Kıbrıs çatışmaları devam ederken TBMM’nin de Birleşmiş Milletlere olan güveni sarsılmıştır. Kıbrıs için 5-6 Mayıs 1964 günlerinde yapılan görüşmelerde İsmet İnönü yaşadıkları hayal kırıklığını aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir:

“...Birleşmiş Milletler devrinin ne netice vereceğini tahmin edemiyorum. Her şeyin başı olan sükûnet ve güven teessüs edecek mi bunu bilmiyorum. Çünkü dört aydan beri her ümit devri hayal kırıklığı ile neticelendi. Arabulucunun çalışmasının nasıl bir ameli neticeye varacağını kestirmek mümkün değildir. Temaslarından arabulucunun henüz teklif haline gelecek bir kanaat sahibi olmadığını gördük. Bu vesile ile şunu belirtiyim ki, Kıbrıs’ta ki Rum tedhişçilerin kendi zihinlerinde planladıkları şiddet usullerinin arabulucunun çalışmasına ne kadar elverişli olacağını tahmin etmek müşküldür.”³²⁸

Türk Hükümeti’nin bütün çabalarına rağmen hala Kıbrıs’ta ki olaylar durulmayınca Hükümet 2 Haziran 1964 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu’nu toplayarak askeri müdahale konusunda karar almıştır.³²⁹ İsmet İnönü ordunun böyle bir müdahale yapabilecek güçte olmadığını farkındadır. Genelkurmay da görüşmesinde bu durumu belirtmiştir. Böyle bir durumda ordunun müdahalede bulunması belki de Türkiye için bir felaket olabilirdi. O yüzden tek çözüm yolu batının olaya el koymasıydı. İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’i çağırması ve ona ABD Büyükelçisi’ni çağırmasını söylemiştir. Erkin, “Paşam, eğer biz bunu yaparsak ABD engel olur.” sözlerine rağmen kararında nettir. ABD Büyükelçisi Raymond Hare, çağırılarak durum hakkında bilgilendirilmiştir.³³⁰

³²⁷Cumhuriyet Gazetesi, “Feridun Cemal Erkin, İnönü’nün Mesajını L.B. Johnson’a Götürüyor”, 20 Nisan 1964 (Erişim Tarihi 22/08/2022).

³²⁸Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 382.

³²⁹Fatmagül Kesiktaş, *Kıbrıs Sorunu’nun Türk Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)*, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2005), 86.

³³⁰32. Gün Arşivi, “Johnson Mektubu Nedir?”, (Erişim Tarihi 05.02.2021) <https://www.youtube.com/watch?v=YsqcWUkWB8Q>

Bakanlar Kurulu görüşmesinden sonra ABD'den haber beklenmeye başlanmıştır. Gazetecilerin İnönü'ye "Paşam çizmelerini ne zaman giyeceksin?" sorusuna İsmet Paşa'nın yanıtı yapılması planlanan durumun açıklaması niteliğindedir, "Çizmemden evvel, aklım var." diyerek yanıtlamıştır. Askeri bir müdahale için gücü olmayan İsmet Paşa'nın tek bir çaresi vardır. Can Dündar, "Yapamayacağı bir harekâtı yapacakmış gibi göstermek" sözleriyle durumu açıklamıştır. Makarios'un durmak bilmeyen eylemlerine karşı Türkler artık çaresiz kalmıştı ve bir şeyler yapmaları gerekiyordu. Diğer taraftan ise olası askeri başarısızlığın bu aşamada Cumhuriyet'te verebileceği zarar göz ardı edilemezdi.

Kıbrıs'a çıkarmanın yapılacağı bilgisini alan Raymond Hare, İnönü'den harekâtın 24 saat ertelenmesini isteyerek ABD ile görüşmelerinde süre kazanmıştı. Sürenin dolmasına yakın Hare elinde bir mektup ile geri gelmiştir. Mektubu alan İsmet Paşa'nın Metin Toker'in deyiimiyle "başından aşağı sanki bir kazan kaynar su" dökülmüştür.³³¹

3.2. Johnson Mektubu

"Sayın Bay Başbakan,

Türkiye Hükümetinin, Kıbrıs'ın bir kısmını askeri kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtası ile sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddi suretle endişeye sevk etmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevlit edebilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesini, Hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif addetmiyorum. Büyükelçi Hare, görüşlerimi öğrenmek üzere kararınızı birkaç saat tehir etmiş olduğunuzu bana bildirdi.

Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan ABD gibi bir müttefikin, bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının, Hükümetiniz bakımından doğru olduğuna hakikaten inanıp inanmadığınızı sizden sorarım. Binaenaleyh, böyle bir

³³¹Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1969, 207.

harekete tevessül etmeden önce Birleşik ABD ile tam istişarede bulunmak mesuliyetini kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim.

1960 tarihli Garanti Anlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibadayım. Bununla beraber, Türkiye'nin mutasavver müdahalesinin, Garanti Anlaşması tarafından sarahaten men edilen bir hal sureti olan taksimi gerçekleştirme gayesine matuf olacağı yolundaki anlayışımıza dikkatinizi çekmek zorundayım. Ayrıca, söz konusu Antlaşma, teminatçı devletlerarasında istişareyi gerektirmektedir. ABD, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçme hakkının henüz kabili istimal olmadığı kanaatindeyim.

Diğer taraftan, Bay Başkan NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celp etmek mecburiyetindeyim. Kıbrıs'a vaki olacak Türk müdahalesinin, Türk-Yunan kuvvetleri arasında askeri bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır. Dışişleri Bakanı Rusk Lahey'de son NATO Bakanlar Konseyi toplantısında, Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin 'kelimenin tam manasıyla düşünülemez' olarak telakki edilmesi gerektiğini beyan etmişti. NATO'ya iltihak, esası icabı olarak, NATO memleketlerinin birbiriyle harp etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya ve Fransa, NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık husumet ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir. Aynı şeyin Yunanistan ve Türkiye'den de beklenmesi gerekir. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliğinin meseleye doğrudan doğruya karışmasına yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatleri olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.

Diğer taraftan, Bay Başkan, bir Birleşmiş Milletler üyesi olarak Türkiye'nin vecibeleri dolayısıyla da endişe duymaktayım. Birleşmiş Milletler Ada'da sulhu korumak için kuvvet temin etmiştir. Bu kuvvetlerin vazifesi zor olmuştur, fakat geçen son birkaç hafta zarfında, Ada'daki şiddet hareketlerinin azaltılmasında tedrici bir şekilde muvaffak olmuşlardır. Birleşmiş Milletler arabulucusu henüz işini bitirmemiştir. Hiç şüphem yok ki, Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu, Birleşmiş Milletler gayretlerini baltalayacak olan ce bu

zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkacak olan Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert şekilde tepki gösterecektir.

Aynı zamanda Bay Başkan, askeri yardım sahasında Türkiye ve Büyük Devletler arasında mevcut iki taraflı Anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda Temmuz 1947 tarihli Anlaşmanın IV üncü maddesi mucibince, askeri yardımın, veriliş maksatlarından gayrı gayelerde kullanılması için, Hükümetimizin, Birleşik Devletlerin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz, bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar tahtında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede ABD tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Devletlerin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.

Mutasavver Türk hareketinin fiili neticelerine gelince, böyle bir hareketin Kıbrıs adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türkün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyeti hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete tevessül edilmesi, infiali mucip olarak ve girişeceğiniz askeri heyetin, himaye etmeye çalıştığınız kimselerin pek çoğunun toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez.

Sözlerimi pek fazla sert bulabilir ve bizim, Kıbrıs meselesinde Türkiye'nin ilgisine karşı bigâne olduğumuzu düşünebilirsiniz. Durumun böyle olmadığını size temin etmek isterim. Gerçek alenen, gerek hususi olarak, Kıbrıs Türklerinin emniyetini sağlamakta ve Kıbrıs meselesinin nihai bir hal tarzının, konuyla doğrudan doğruya ilgili tarafların rızasına dayanması hususu üzerinde ısrar etmekte gayret gösterdik. ABD'nin sizin lehinize yeter derecede faaliyet sarfetmediği hissini taşımanız mümkündür.

Fakat herhalde bilirsiniz ki, politikamız Atina'da en sert şekilde infiale yol açmış ve ABD ile Başpiskopos Makarios arasında esaslı bir uzaklaşma usule getirmiştir. Daha birkaç hafta önce yaptığımız görüşme sırasında Dışişleri Bakanımıza da söylediğim gibi Türkiye ile olan münasebetlerimize çok büyük değer veriyoruz. Sizi, kendisiyle temel ortak menfaatlerimiz olan büyük bir müttefik telakki etmişizdir. Sizin güvenlik ve refahınız ABD halkı için ciddi

bir alaka mevzuu olagelmiş ve bu alakamız en pratik şekillerde ifadesini bulmuştur. Biz ve Siz, komünist dünyasının ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte dövuştük. Bu tesanüt bizim için büyük bir mana taşımaktadır ve bunun, Hükümetiniz ve halkınız için de aynı derecede bir mana taşıdığını ümit ederim. Kıbrıs'la ilgili olarak, Türk cemaatini tehlikeye maruz bırakacak herhangi bir hal tarzını desteklemeyi düşünmüyoruz. Nihai bir çözüm yolu bulmaya muvaffak olamadık, zira bunun dünyadaki en girift meselelerden biri olduğu aşikârdır. Fakat Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri konusunda ciddi şekilde alakadar olduğumuz ve alakadar kalacağımız hususunda sizi temin etmek isterim.

Nihayet, Bay Başkan, en ciddi meseleyi, harp mı, sulh mu meselesini vazetmiş bulunuyorsunuz. Bu meseleler Türkiye ve Birleşik ABD arasındaki iki taraflı münasebetlerin çok ötesine giden meselelerdir. Bunlar, sadece Türkiye ve Yunanistan arasında bir harbi muhakkak olarak tevlit etmekle kalmayacak, fakat Kıbrıs'a tek taraflı bir müdahalenin doğuracağı, önceden kestirilemeyen neticeler sebebiyle, daha geniş çapta muhasamata yol açabilecektir. Sizin Türkiye Hükümetinin Başbakanı olarak mesuliyetleriniz var, benim de Birleşik ABD Başkanı olarak mesuliyetlerim, mevcuttur. Bu sebeple, en dostane şekilde size şunu bildirmek isterim ki, bizimle yeniden ve en geniş ölçüde istişare etmeksizin böyle bir harekete tevessül etmeyeceğinize dair bana teminat vermediğiniz takdirde meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare'den vaki talebinizi kabul etmeyecek ve NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin acilen toplantıya çağrılmasını istemek mecburiyetinde kalacağım.

Bu mesele hakkında sizinle şahsen görüşebilmemizin mümkün olmasını isterdim. Maatteessüf, mevcut Ana yasa hükümlerimizin icabı dolayısıyla, Birleşik ABD'den ayrılamamaktayım.

Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelebilerseniz bunu memnuniyetle karşılarım. Genel barış ve Kıbrıs meselesinin akliselim ve sulh yoluyla halli hususlarında sizinle benim çok ağır bir mesuliyet taşımakta olduğumuzu hissediyorum. Bu itibarla, aramızda en geniş ve en samimi istişarelerde bulununcaya kadar sizin ve meslektaşlarınızın tasarladığınız her türlü kararı geri bırakmanızı rica ederim.

Hürmetlerimle

3.3. Johnson Mektubu’nun İncelenmesi

Johnson mektubu, ABD Başkanı Lyndon Johnson’ın imzasını taşısa da kaleme alanlar dönemin Dışişleri Bakanı Dean Rusk ile yardımcıları Harland Cleveland ve Joseph Sisco’dur. George Ball ise taslağı gören isimlerdendir.³³⁴

Türkiye’de uzun yıllar bulunmuş olan emekli bir Amerikan Diplomatı Daniel Newberry o sıra ABD’de olan hareketlenmeyi eleştirerek Johnson’ın dış politikayı sevmediğini dile getirmiştir. Newberry’e göre zaten Kongo, Dominik Cumhuriyeti’nde sıkıntılar yaşanırken üstüne bir de Türkiye ile Yunanistan sorununun çıkması Johnson’ı iyice kızdırmıştır. Newberry, şu sözleri ifade etmiştir:“Türkiye’nin Kıbrıs’a çıkartma yapacağı haberi gelince dış politika ekibine bağırıp çağırıyor. ‘Stop’em!’(Durdurun şunları), o kadar. Ne ile nasıl durdururlar onların işidir. Onlar da o malum mektubu kaleme alıyorlar.”³³⁵

Mektubu ilk gören isim George Ball anılarında o zamanı anlatırken haberin çok ters bir zamanda geldiğini söylemiştir. ABD’nin Dışişleri Bakanı Rusk mektubu George Ball’a gösterdiğinde Ball, o anları aşağıdaki şekilde anlatmıştır:

“Haber çok ters bir zamanda gelmişti. Ertesi akşam Başkan De Gaulle ile Paris’te görüşmek üzere yola çıkacak, sonra Kıbrıs’ı konuşmak üzere İngiltere’ye uğrayacak, seyahatimi Cenevre’de yapılan bir Birleşmiş Milletler konferansının kapanış toplantısına katılarak sona erdirecektim. Dışişleri Bakanı Rusk, 4 Haziran sabahı döndü ve Başkan’dan İnönü’ye gidecek bir mesajı yazmaya başladı. Bu mesajı o akşam 7.30’da, ayrılmadan önce, benim de görmem gerektiği konusunda görüş birliğine vardık. Havaalanına gitmeden önce Rusk, Bakan Yardımcısı Harland Cleveland ile onun yardımcısı Joseph Sisco diplomatik bir atom bombası üretmişlerdi. ‘Bu mektup İnönü’nün Kıbrıs’ı işgal etmesine engel olabilir, ama ondan sonra onu nasıl yatıştırırız, orasını

³³²Şükrü Mucuk, “Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu”, EK-I “ABD Başkanı LyndonBaines Johnson’un Türkiye Başbakanı İsmet İnönü’ye Mektubu”: Birincil kaynaktan yani Johnson mektubunun aslı elde edilemediğinden, ikincil kaynaklardan ele alınarak incelenmiş olup, konu hakkında şu kaynaklara bkz. Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, 267-268-269; Nihat Erim, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, s.304-309; Haluk Şahin, Johnson Mektubu, s.121-125; Kısmen bkz. Hürriyet, 13-16 Ocak 1966.

³³³Mektubun Orijinal Metni EK3’de yer almaktadır.

³³⁴ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Kırmızıkeçi Yayınevi, İstanbul, 2019, 19.

³³⁵ Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, 25.

bilemem!’ Bana bakıp tatlı tatlı gülümsedi. ‘İşte o senin sorunun olacak.’ dedi.”³³⁶

Mektup, diplomatik biçimle bağdaşmayacak şekilde sert ve karşı tarafa tepeden bakılan bir şekildedir. Faruk Sönmezoğlu, mektubu milliyetçi kesimler için “gurur kırıcı”, sol görüşlüler için ise “ülkenin dış politikasının ipotek altında olduğunun göstergesi” olarak nitelendirmiştir.³³⁷

Mektubun girişinde Türkiye’nin ABD ile görüşmeden böyle bir müdahalede bulunması konusunda endişe duyulduğu ve bunun uygun bulunmadığı dile getirilmiştir. Fakat harekât yapılmadan öncede birkaç kez Türkiye harekâta yeltenmiş ve her defasında durdurulmuştu. Yani böyle bir harekât sürpriz değildi. Daha öncesinden Cemal Gürsel, Johnson’a mektup yazarak Kıbrıs konusunda ABD’nin yardımını istese de ABD tarafından geçirilerek dikkate alınmamıştı. Sonrasında her defasında Türk Hükümeti gerek bizzat olsun gerekse medya aracılığıyla tepkisini belirtmiş, ABD’nin duruma el atması için gerekli tüm hamleleri yapmıştı. Oysa şimdi ABD, Türkiye öncesinde hiçbir şey yapmadan aniden böyle bir karar almışçasına davranmaktaydı. Üstelik mektupta Garanti Anlaşması’na atışta bulunulmuştur. Ancak burada önemli olan durum Türkiye’nin Garanti Anlaşması’nın da tesir etmediği bir noktada kaldığıdır.

1960 tarihli Garanti Anlaşması’nın 3. maddesinde “... Garanti veren üç devletten her biri müştereken veya istişare ederek hareket etmek mümkün olamadığı takdirde işbu anlaşmanın tesis ettiği durumu münhasıran yerinden tesis etmek gayesi ile hareket etmek hakkını mahfuz tutar.”³³⁸ ibaresi vardır. Türkiye müdahale kararı almadan önce hem İngiltere, Yunanistan, ABD ile hem de Makarios ile çözüm yolu bulmak için çaba göstermiştir. Gösterilen çabaların hiçbirinde olumlu bir netice alınmamıştır. Dolayısıyla tek başına müdahale hakkı doğmuştur. Her defasında ılımlı bir politika izleyen Türkiye’nin tavrını George Ball ’da yaptığı görüşmeler sonrasında raporunda belirtmiştir. Fakat mektupta böyle bir müdahalenin adada taksimi gerçekleştirmek için yapıldığını düşünecekleri belirtilmiş ve Türkiye’nin henüz tek taraflı müdahale hakkının doğmadığı söylenmiştir. Bu ifadeler Cemal Gürsel’in

³³⁶Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, 34: George Ball, *The Past Has Another Pattern*, W.W. Norton and Co., New York, 1982.

³³⁷Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 73.

³³⁸Fatmagül Kesiktaş, *Kıbrıs Sorunu’nun Türk Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)*, 167.

öncesinde ABD'den Rum saldırılarını durdurmasını istediği mektupla da çelişmektedir. Türkiye'nin eğer ilk hedefi adada taksimi gerçekleştirmek olsaydı Makarios'un her saldırgan tutumunda taksim dile getirilebilirdi. Oysa Türkiye, esas olarak Kıbrıslı Türklerin korunmasını amaçladığından her girdiği uluslararası platformda saldırıların durması için dikkat çekmeye çalışmıştır.

Diğer taraftan mektubun en can alıcı kısmı NATO ile ilgili olan kısımdır. Zamanında NATO'ya girebilmek için büyük bir çaba gösteren, bunun uğruna Kore'de kan akıtan Türkiye için bu kısım hayal kırıklığı yaratmıştır. Türkiye'nin NATO'ya girebilmek için çabalamasının sebebi olası bir Sovyet saldırısıydı. Ancak şimdi ABD, böyle bir müdahale sonucu Sovyetlerin de olaya dâhil olması durumunda sessiz kalabileceğini söylüyordu. Mehmet Gönlübol ve Ömer Kürkçüoğlu bu kısmı aşağıdaki şekil yorumlamışlardır:³³⁹

“Birleşik ABD'nin Kıbrıs olayında ki tutumu şuna varıyor: Kıbrıs konusunda önemli olan, ada yüzünden iki NATO müttefikinin birbirine düşmemesi, savaşmamasıdır. Bunun dışında, Türkiye'nin çıkarlarının başka bir NATO devleti lehine bozulması, 'NATO topluluğunu' Sovyetler Birliği karşısında olumsuz yönde etkilemediğine göre, bir savaş nedeni olamaz. Hatta biz böyle bir savaşın önlenmesi için tüm olanaklarımızı kullanacağız..... Amerikan dış politikası bu mektupta belirtilen ilkelere göre yöneltildiği sürece, 'doğrudan' bir Sovyet saldırısı bulunmazsa, en hayati çıkarları tehlikede bile olsa, ABD, NATO mekanizmasını Türkiye lehine çalıştırmak niyetinde değildir.”

Meseleye Gönlübol ve Kürkçüoğlu, “Bir saldırı hangi hallerde doğrudan saldırı sayılır?” ve “ABD dünyanın birçok yerinde NATO müttefiklerini savaşa sürüklerken NATO üyelerinin tasvibini almakta mıdır?” sorularıyla dikkat çekmişlerdir.³⁴⁰

NATO ile ilgili olan paragraf aslında Türkiye'nin NATO'ya olan güvenini boşa çıkarmıştır. ABD ve Türkiye'nin NATO'yu farklı yorumladıklarını açıkça göstermiştir. Bundan sonra Türkiye'de yaşanan birçok olayın temeli burada atılmıştır. Herkesin kafasında aynı sorular belirmiştir. Türkiye'nin gerçekten böyle bir NATO gücüne ihtiyacı var mıdır? Türkiye, NATO'yu ve ABD'yi her zaman koşulsuz desteklerken şimdi neden yalnız kalmıştır? Bu durum Türkiye'nin dış politikasını sorgulamasına

³³⁹Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 496-497.

³⁴⁰Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 497.

sebepe olmuştur. NATO anlaşması gereğince üyesi olan bir devletin saldırıya uğraması durumunda diğer devletlerin ona destek çıkması gerekirken şimdi mektupta ifade edilen durum NATO Anlaşmasıyla uyuşmamaktadır. Madem NATO, Sovyet Saldırısı karşısında Türkiye'nin yanında yer almayacaksa Türkiye'nin NATO'ya üye olmasının ne anlamı vardır?

Diğer taraftan Johnson, mektupta Birleşmiş Milletlere dikkat çekmiştir. Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün henüz işinin bitmediğine, böyle bir ortamda müdahalede bulunulursa bunun Birleşmiş Milletlerin gayretini baltalayacak olduğuna ve Türkiye'nin en sert tepkiyle karşılaşacağına dikkat çekilmiştir. Ancak Türkiye daha önce müdahalede bulunacakken Birleşmiş Milletler Barış Gücü geleceği için, İngiltere ve ABD tarafından engellenmişti. İsmet İnönü bunu açıklamıştı. Ama Birleşmiş Milletler Barış Gücü üzerine düşen görevi yerine getirememiştir. Olaylar azalsa bile hala tam anlamıyla Makarios durmamıştır. Saldırıları Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne bile yansımıştır. Bu durumda tepki alması gereken Türkiye midir? Ayrıca mektupta her defasında 'tek taraflı hareket' ibaresi yer almaktadır. Türkiye'nin yapacağı müdahale tek taraflı algılanmaktadır. Ama Kıbrıs'ta ki katliam dile getirilmemiştir.

Ardından bir diğer darbede 1947 Truman Yardımlarının 4. Maddesiyle gelmiştir. ABD, kendi izni olmadan yapılan bir harekâta ABD tarafından elde edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına izin vermemektedir. O dönem kendi askeri malzemesini üretemeyen Türkiye için bu elini ayağını kesmektir. Truman yardımları alınırken Türkiye askeri gücünü arttırmayı ümit etmiş ama Johnson'ın mektubuna göre Türkiye'nin askeri gücü ABD'ye bağımlı kalmıştır. ABD'ye göre sadece ABD izin verdiğinde askeri malzeme kullanılacaktır. Bu açıdan bakıldığında ülkenin bağımsızlığı tehlikeydedir. Neyse ki bu harekettten gereken ders alınarak Türkiye ilerleyen yıllarda kendi askeri malzemesini üretmeye yönelmiştir.

Mektubun son kısmında tüm bunlara rağmen yine de müdahale yapılırsa meselenin gizli tutulmadan NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konsey'ine derhal haber verileceği tehdidiyle bırakılan İnönü, konunun daha detaylı ele alınabilmesi için ABD'ye davet edilmiştir.

George Ball yıllar sonra Haluk Şahin ile yaptığı görüşmede mektubun sertliğiyle alakalı aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:

“Rusk saldırının durdurulması için çok sert bir şey yapılması gerektiğine inanıyordu. Bu kadar sert bir şey yazılmazsa Türkler üzerinde etkili olmamasından korkuyordu. Kim bilir, mektubu yazan ben olsaydım, belki o kadar sert yazmazdım. Şu anda Rusk’ın aklından neler geçtiği konusunda bir tahminde bulunmak istemiyorum, çünkü sorumluluk ona aittir. Mektupta beni en çok rahatsız eden şey, Türkiye böyle davranmaya devam ederse bizim NATO yükümlülüklerimizi yerine getiremeyebileceğimiz anlamındaki sözlerdi. Bunlar öylesine kinci olabilirdi ki, Türkler ile ilişkilerimizi düzeltmek çok zorlaşabilirdi.”³⁴¹

Mektubu kaleme alan ilk isim Dean Rusk’la görüşme imkânı bulamayan Haluk Şahin, Dean Rusk’a sorularını yönelten bir mektup göndermiştir. Karşılığında gelen mektupta Rusk’ın ifadeleri çok nettir:

“Sayın Dr. Şahin

...Sözünü ettiğiniz Johnson mektubunun ABD açısından bakıldığında, yazılış nedeni ve amacı çok açıktı. İki NATO üyesi arasındaki savaş olasılığı bizi katlanamayacağımız bir durumla karşı karşıya bırakmıştı. Ben bunun üzüntüsünü kişisel olarak hissettim, çünkü NATO’nun kuruluşundan sonra Yunanistan ve Türkiye’nin NATO’ya alınması için ABD içinde çok çaba harcamıştım. Bize göre, iki NATO üyesi arasındaki savaş bu örgütün yıkılmasına kadar gidebilecek sonuçlar doğuracaktı. Johnson mektubunun amacı Yunanistan ile Türkiye arasında bulunan sorunlarda taraf tutmak değil, bu iki ülke arasında savaş çıkmasının ‘olmaması gereken bir şey’ olduğuna işaret etmektir. Türkiye’nin NATO üyelerine iyice danışmadan, NATO böyle bir savaşı durdurmak için yapabileceklerinin azamisini yapmışken, Yunanistan’a karşı harekete geçmesi bizim görüşümüze göre olmaması gereken bir şeydi.

O mektubun yazılışında ve gönderilişinde Başkan Johnson ile ben birlikte çalıştık. Türkiye’de şok etkisi yapmışsa, bunu anlayabiliyoruz, ama eğer iki ülke arasında savaş çıkmasına engel olduysa, aklımızdan geçende tastamam buydu işte. ...”³⁴²

³⁴¹Haluk Şahin, Johnson Mektubu, 55.

³⁴²Haluk Şahin, Johnson Mektubu, 70.

Türkiye'nin bu mektupla içerisine düştüğü durumu Şenol Kantarcı "Stockholm Sendromu" ile değerlendirmiştir.³⁴³ Kantarcı, Stockholm Sendromunu, "Bir 'kurbanın' içgüdümlü bir şekilde 'saldırgan' kimseye karşı geliştirebileceği olumlu duygusal bağı ifade eder." olarak açıklamıştır. Bu duygusal bağın kurbanın savunma mekanizması olarak geliştiğini belirten Kantarcı, saldırganlara karşı sempati duymasına sebep olduğunu ifade etmektedir.³⁴⁴

Mektuptan sonra 11 Haziran 1964'de George Ball Ankara'ya geldiğinde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Ball ile görüştüktan sonra ABD'nin anlaşmazlığa müdahale ettiğini ve bu anlaşmazlığın en kısa sürede düzeltilmesini istediğini belirtmiştir. 13 Haziran 1964'de Dışişleri Bakanlığı, Johnson'ın mektubuna İsmet İnönü'nün cevabının Türkiye Büyükelçisi R. Hare aracılığıyla gönderildiğini belirtmiştir.³⁴⁵ Aradaki buzları eritmek için Ankara'ya gelen Ball o zaman ki izlenimini aşağıdaki sözlerle ifade etmektedir:

"....İnönü beni adabına uygun bir biçimde karşıladı. Ama daha önceki görüşmemize kıyasla çok daha mesafeliydi. Başkan Johnson'dan yediği papara onu tedirgin etmiş ve kişisel olarak kırmıştı. Ona Amerikan'ın Türkiye'ye karşı duyduğu sıcak dostluğu bir kez daha vurguladım. Ve büyük bir savaşa yol açabilecek olan bu cerahatli soruna Türklerle işbirliği yapmakta ki kararlılığımızı tekrarladım. Amerikan'ın Yunan tarafını tutmadığını söyledim; hatta biz bu sorunu büyük çapta yaratanın Kıbrıslı Türkleri zorbalıkla sindirmeye çalışan Rum çoğunluk olduğunun farkındaydık. Makarios'a hiç güvenimiz olmadığını açıkladım. Sonra ona Papandreu ile konuşmalarımızı aktardım..."

Başbakan İnönü ölçülü bir tonla cevap verdi. Dinledikleri onu biraz yatıştırmıştı, söylediklerimde ilgisini çekmişti... Görüşme bittikten sonra İnönü beni bir kenara çekip Başkan Johnson'ın mektubuyla ilgili görüşünü söyledi: 'Başkan Johnson toplayabildiği tüm yasal yıldırımları başımıza yağdırmış. Bu yüzden bazı hatalar yapmış ve hakkı olmayan şeyler söylemiş. Dışişleri

³⁴³Şenol Kantarcı, "Türk Dış Politikasında Büyük Güçler", 498: Rehinelerin kendilerini esir alanların duygularını anlama noktasına gelmeleri ve kendisini rehin olarak alan kişilerle yardımcı olmaya başlaması ve nihai olarak da onlarla özdeşim kırmalarına Stockholm Sendromu denmektedir. Bu sendromun anlamını genişleterek insanın kendisini zora sokan ve onu üzen koşulları benimsemesi, savunması ve bu koşulları yaratan nedenleri görmezden gelmesi ve ezenin yanında yer alması olarak da tanımlanabilir.

³⁴⁴Şenol Kantarcı, "Türk Dış Politikasında Büyük Güçler", 501.

³⁴⁵Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 383.

Bakanlığımız bu yıldırımlara cevap verecektir.’ Ben bunu şöyle yorumladım: İnönü, Johnson’ın mektubuna gösterecekleri tepkiyi uzun dönemde ki ilişkilerimizi sarsacak kadar ciddiye almamızı istemiyordu. Hiç şüphesiz, Türk Hükümeti’ne ağır şeyler söylemiştik; kendilerine olan saygılarının gereği olarak onların bize ağır bazı şeyler söylemeleri gerekiyordu. Ama bunların, her ikimiz içinde zorunlu olan dostluğa sekte vurmasına izin vermemeliydik.’³⁴⁶

George Ball’ın konuşmasına göre ABD’de aslında Kıbrıs konusunda anlaşmazlık çıkaran tarafın Makarios ve Yunanistan olduğunun farkındadır. Ancak Türk-Yunan anlaşmazlığında Yunanlılara söz geçiremedikleri için Türkiye’yi dizginlemeye çalışmışlardır. Türkiye içinse Kıbrıs konusu artık kelimenin tam anlamıyla bardağı taşırmıştır. Hem kamuoyunun dış politikaya bu kadar katılması hem de Kıbrıs’ta yaşanan zulme diğer devletlerin seyirci kalması Türk Hükümeti’ne başka bir çare bırakmamıştır. Dolayısıyla Türk Hükümeti’nin bu aşamada ABD’ye tavır koyması kaçınılmazdır.

İsmet İnönü, George Ball ile görüşmesinin ardından Kıbrıs Sorununa çare aradığını söylemiştir. Ball ise Ankara’dan ayrılırken hükümetinin Kıbrıs meselesine çözüm bulmaya önem verdiğini dile getirmiştir. ABD ilk zaman ki tavırlarına göre Kıbrıs sorununa ilgili davranmıştır. Kıbrıs müdahalesine engel olan ABD, Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışmanın patlak verebileceğini resmen görmüş bundan dolayı da Kıbrıs üzerine daha fazla eğilmeye başlamıştır. Mektubun ardından Ball’ın Ankara’ya gelmesi de ABD’nin geçte olsa gereken önemi vermeye başladığını göstermektedir.³⁴⁷

3.4.İsmet İnönü’nün Cevabı

“Sayın Bay Başkan,

...

Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından ABD ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak münasebetlerine değinin muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek

³⁴⁶Haluk Şahin, *Johnson Mektubu* , 72-73.

³⁴⁷Cumhuriyet Gazetesi, “Amerika Kıbrıs İthilafına Resmen Müdahalede Bulundu”, 12 Haziran 1964 (Erişim Tarihi 20/06/2022)

mesajın umumi havasının sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış verilere dayanarak yapılmış iyi niyetli bir teşebbüsün telaşında doğmuş hususlardan ibaret olmasını yürekten dilerim.

....

Her defasında sizi haberdar ettik ve sizin iyice bildiğini tahmin ediyorum. Birleşik ABD'nin ittifak manzumesi içinde hususi sorumluluğunu ve ittifak manzumesini mütesanit bir surette yürütebilmesi için ona ayrıca dikkatli ve yardımcı olmak lazım geldiğini takdir ettiğimizi yüksek derecede yetkili memurlarınıza birkaç kere söylediğimi iyice hatırlarım.

....

Sayın Başkan,

Mesajınızda üstü kapalı belirttiğiniz gibi, Garanti Anlaşmasının IV. maddesi hükümleri, üç Teminatçı Devlete antlaşma hükümlerinin ihlali halinde, antlaşma ile yaratılan düzeni tekrar kurmak münhasır maksadıyla, ortaklaşa bu mümkün olmadığı takdirde de tek başına harekete geçmek hakkını vermektedir. Garanti Antlaşması, bu anlayışı bütün imzalayan taraflarca paylaşılarak imzalanmıştır. Nitekim Türkiye ve Yunanistan'ın o zamanki Dışişleri Bakanları arasında 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da imzalanmış olan 'Gentlemen's Agreement (Centilmenlik Antlaşması)' da bu müşterek anlayışın bir delilidir.

....

Mesajınızda NATO taahhütlerine temas ederek, NATO müttefiklerinin birbirlerine karşı harp etmemelerinin NATO'nun ruhunu teşkil ettiğini, Kıbrıs'a bir Türk müdahalesinin Türk-Yunan Silahlı Kuvvetleri arasında çarpışmalara götüreceğini ifade ediyorsunuz.

İfadelerinizin birinci kısmıyla tam mutabakat halindeyim. Fakat NATO Müttefiklerinin birbirleriyle imzaladıkları Milletlerarası Antlaşmalara yekdiğerinin akdi haklarına, karşılıklı vecibelerine riayet mükellefiyetlerini de ittifakın aynı derecede hayati önemde bir icabıdır. Yekdiğerine karşı ahdi vecibelerini, taahhütlerini istediği zaman reddeden devletler arasında bir ittifak tasavvur edilebilir mi?

....

Mesajınızın, Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt gösteren kısmı, NATO ittifakının niteliğini ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük bir görüş farkı olduğu intibahını vermektedir. İtiraf edeyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinin herhangi birine yapılacak saldırı, saldıran tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi, saldırganın iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, hakikaten tedaviye muhtaç demektir.

Bizim anlayışımıza göre Atlantik Antlaşması, üye devletlere taarruza uğrayan üyeye derhal yardım etmek vecibesini yüklemektedir. Her üye devletin takdirine bırakılmış olan bu husus, bu yardımın sadece niteliği ve genişliğidir. Şayet diğer üyeler, Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışlar v münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tespitine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur. Yardım vecibesinin manası olabilmesi için bu vecibenin maruz kalınan saldırıyla birlikte derhal doğması gerekir. Bunun içindir ki Kuzey Atlantik Antlaşmasının 5'inci maddesi, bir üyeye karşı girişilen tecavüzü bütün üye devletlere karşı girişilmiş saymakta ve lüzumlu göreceklere harekete hemen girişmek suretiyle kendilerine saldırıya uğrayan tarafa yardım etmek vecibesini yüklemektedir.

....

Kıbrıs meselesi hakkında belirtilmiş olan düşünce ve tasavvurlarınız mevcut ise bunları bana şimdiden bildirmeniz, Washington'a bunlar üzerinde düşünülmüş olarak, hazırlıklı gitmem bakımından çok faydalı olacaktır.

Bu mesajımı size göndermek üzere için Mr. George Ball'ın Ankara'yı ziyaretinde kendisiyle yaptığımız açık, faydalı ve ümit verici görüşmelerden duyduğum memnuniyeti bu vesileyle belirtmek isterim.

Saygılarımla.

3.5. İsmet İnönü'nün Washington Ziyareti

İnönü, Johnson'a cevabında onun kadar sert üslup kullanmasa da kırılganlığını ifade etmiştir.³⁵⁰ İnönü cevabında Washington'a gideceğini bildirmiştir. Washington'a gitmeden önce meclisten Kıbrıs politikası konusunda güvenoyu isteyen İnönü, 19 Haziran 1964 tarihinde yapılan oylamada 194 oya karşılık 200 olumlu oy almıştır. Washington'a gitmeden 21 Haziran 1964'te verdiği demeçte pek ümitli gözükmesine de yine de ılımlı bir tavır sergileyerek 'bir çıkar yol bulmak' için gittiğini dile getirmiştir.³⁵¹ Bu sıralarda Türkiye'de de Amerikan aleyhtarlığı başlamış ve ilk kez ABD şiddetle eleştirilmiştir. Hatta geniş bir kesimde İnönü'nün ABD'ye gitmesine karşı bir tavır almıştır. Tavır alanlar İnönü'nün ABD'ye gitmesinin bir sonuca ulaşmayacağını düşünmekteydi. Fakat İnönü bu karşı oluşlara rağmen Johnson'ın davetini kabul etmiştir. İnönü'nün bunu kabul etmekte elbette kendine göre amaçladıkları vardır. İnönü ilk olarak Johnson'la yüz yüze görüşüp ona göre bir teşhis koyacak, ilerideki dış ilişkilerini öyle ayarlayacaktı. Ayrıca da Türkiye'nin her zaman ki gibi ılımlı davrandığını tekrar göstermek istiyordu. Johnson aynı zamanda Yunan lideri Papandreu'yu da davet etmişti. Ve eğer bir terslik göreceksen de İnönü'ye göre bu tersliği Yunan hükümetinden görmeliydi.³⁵²

Ecevit Güresin, 16 Haziran 1964'teki Cumhuriyet Gazetesi'ndeki yazısında İnönü'nün gidişini kaleme alarak halkın çoğunluğunun bu geziye karşı çıktığını belirtmiştir. Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkarma yapmak üzere hareket ettiği sırada ABD'nin onun karşısında durduğunu ve Türkiye'nin müdahaleyi ABD ve NATO'nun davranışını

³⁴⁸Şükrü Mucuk, EK-III "Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün ABD Başbakanı LyndonBaines Johnson'a Cevap Mektubu": Birincil kaynaktan yani İsmet İnönü'nün Johnson'a mektubunun aslı elde edilemediğinden, ikincil kaynaklardan ele alınarak incelenmiş olup, konu hakkında şu kaynaklara bkz. Armaoğlu, Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, s.270-276; Nihat Erim, Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs, s.310-321; Haluk Şahin, Johnson Mektubu, s.127-137; Kısmen bkz.Milliyet, 14 Ocak 1966;Hürriyet, 16 Ocak 1966.

³⁴⁹Mektubun Tam Metni EK4'de yer almaktadır.

³⁵⁰Fatmagül Kesiktaş, *Kıbrıs Sorunu'nun Türk Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)*, 91.

³⁵¹Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 383.

³⁵²Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 207-208.

beklemek üzere ertelediğini dile getirmiştir.³⁵³ Kamuoyu ABD'nin tepkisi karşısında İnönü'den de sert bir tavır göstermesini beklemiştir. Ancak İnönü dış siyasette izlediği ılımlı politikadan taviz vermemeye özen göstermiştir. Üstelik ABD gibi güçlü bir devlet karşısında gösterilecek sert bir tavrın ne gibi sonuçlar doğuracağını da düşünmek gereklidir.

Johnson, İnönü için özel uçağını Ankara'ya gönderip aldırıştır. ABD'de İnönü'ye parlak bir karşılama töreni hazırlanmıştır.³⁵⁴ ABD, İnönü ve ekibinin üzerindeki olumsuz havayı dağıtmak için çabalamıştır. Görüşmeler sıcak geçmiştir. Görüşmelerin sonunda yayımlanan ortak bildiride sorunların Londra-Zürih Antlaşması çerçevesinde çözümlenmesi gerektiğine karar verilmiştir.³⁵⁵ Görüşme günü açıklama yapan İnönü, Türkiye'nin barışçı olduğunu ancak adil olmayan bir durumda ise Türkiye'nin bu barışçı tavrının uzun sürmeyeceğini söyleyerek hem kırılganlığını hem de Kıbrıs konusundaki kararlılığını dile getirmiştir. Açıklama yapan bir diğer isim Johnson, "Görüşmelerimizde, hepimizi endişelendiren meselelere beraberce bir çözüm şekli bulmaya çalışırken, dostluk ruhunun hâkim olacağına eminim." demiştir.³⁵⁶ Görüşmelerin ardından açıklama yapan İnönü, ABD ile Türkiye arasında Kıbrıs konusunda bir farklılık bulunmadığını dile getirmiştir.³⁵⁷

İnönü ile Johnson görüşmesi tüm dünyada da merakla takip edilmiştir. Times Gazetesi bu tarihlerde yayınladığı haberde dünya barışı tehlikede olduğu için Johnson'ın şahsi prensibini ortaya atmasının haklılığına değinerek İnönü'nün politikasının Türkiye'de pek desteklenmediğine dikkat çekmiştir. İnönü'nün ABD'ye gitmeden önce mecliste güvenoyunu az bir farkla alabilmesi tüm bu eleştirilerin önünü açmıştır. Johnson, İnönü'ye "Hürriyetimizin garantisini sizinle sadece dost ve arkadaş olmakla değil, aynı zamanda NATO ve CENTO içinde müttefik olmakta bulmaktayız. Sizi kuvvetli ve mert bir milletin dost bir temsilcisi olarak karşılamaktayız ve hepimizi üzmemekte olan meseleleri halletmek için birlikte çalışacağız." demiştir. Johnson'ın bu görüşmelerde gerek sözleriyle olsun gerek davranışlarıyla yaklaşımları mektuptaki

³⁵³Cumhuriyet Gazetesi, "Başbakan İnönü Meclisten Güvenoyu Talep Etti", 16 Haziran 1964 (Erişim Tarihi 20/06/2022)

³⁵⁴Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 208.

³⁵⁵Fatmagül Kesiktaş, *Kıbrıs Sorunu'nun Türk Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)*, 93.

³⁵⁶Cumhuriyet Gazetesi, "İnönü-Johnson Görüşmesi 50 Dakika Sürdü", 23 Haziran 1964 (Erişim Tarihi 26/06/2022)

³⁵⁷Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 689-690.

yaklaşımından oldukça farklıdır. Adeta gönül almak için çabalayan Johnson, İnönü'nün şerefine verilen öğle yemeğinde İnönü'yü 'yirminci asrın gerçekten mümtaz dünya liderlerinden biri' olarak vasıflandırmıştır.³⁵⁸

Görüşmelerden sonra 24 Haziran 1964 tarihinde ortak bir bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride mevcut anlaşmaların devam ettiği bu çerçevede güçlüklerin giderilmesi için ortak bir mutabakata varmanın zaruret olduğu belirtilmiştir.³⁵⁹ Bu bildiride Türkiye ve ABD'nin Kıbrıs konusunda hemfikir olduğu sonucu çıkarılmıştır. Zaten İnönü de daha sonra yapılan açıklamasında Türkiye ile ABD arasında Kıbrıs'a yaklaşım konusunda bir farklılık olmadığını belirtmiştir.³⁶⁰

İnönü burada yapılan görüşmeleri olumlu görmüştür. Neticede mektupta hem sert bir üslup kullanılması hem de Garanti Anlaşmalarının Türkiye'ye tanıdığı hakların yok sayılmasından sonra ABD şimdi Londra ve Zürih Antlaşmalarının yürürlükte olduğunu kabul etmekteydi.³⁶¹

İnönü, Washington görüşmelerinden sonra New York'a geçmiştir. New York ziyaretinin süresini ise Johnson'ın ricası üzerine beklenenden uzun tutmuştur. Johnson, İnönü ile Papandreu'yu karşı karşıya getirmeyi planlamıştır. Ilımlılığı ile bilinen İnönü bu görüşmeyi kabul etmiştir. Metin Toker'in ifadesinde belirtildiği gibi İnönü'ye göre eğer Johnson bir sorunla karşılaşacaksa da bu Türkiye'den olmayacaktı. Öyle de olmuştur. İnönü kabul ettiği halde Papandreu bu ikili görüşmeyi kabul etmemiştir.³⁶²

İnönü, New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant ile Londra'da İngiltere Başbakanı Alec Douglas Home ve Fransa'da Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle görüşerek Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki yaklaşımlarını bu liderlere de anlatmıştır.³⁶³ Fakat İngiltere'de İnönü beklemediği bir teklifle karşılaşmıştır. İngilizler, Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi durumunda buna karşılık Türkiye'nin ne isteyeceğini sormuşlardır. Her defasında sakın kalan Türkiye için bu teklif oldukça ağır sayılırdı. Uygun bir çözüm bulunması için yola çıkan İnönü, bunu beklemiyordu. İnönü buna cevap olarak sert bir çıkış yaparak, "Siz kimin malını kime veriyorsunuz?" dedi. Metin

³⁵⁸Cumhuriyet Gazetesi, "İnönü-Johnson Görüşmesi 50 Dakika Sürdü", 23 Haziran 1964 (Erişim Tarihi 26/06/2022)

³⁵⁹Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 384-385.

³⁶⁰Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, s. 689.

³⁶¹Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 384.

³⁶²Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 209.

³⁶³Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 384.

Toker'e göre bu teklif Johnson'a aitti. Johnson ilk olarak Türkiye'yi bu yolla Kıbrıs'tan vazgeçirmeyi planlıyordu. Bu plan olmayınca iki lideri karşılıklı görüştürme yolunu seçti. Fakat iki türlüde sonuç alınamadı.³⁶⁴

İnönü, İngiltere'den giderken basına verdiği demeçte Türkiye'nin müdahale ihtimalinin devam ettiğine dikkat çekmiştir. ABD'nin, Türkiye'nin müdahalesini önlediğini tekrar dile getirdikten sonra Amerikalıların şimdi durumu daha iyi anladıklarını ve Yunan Hükümetine de bu durumu aktaracaklarını dile getirmiştir.³⁶⁵ İngiltere'de karşılaştığı teklifin üzerine bu demecin verilmesindeki amacı muhtemelen ülkelere mesaj vermektir.

İnönü, 2 Temmuz'da tüm görüşmelerini tamamlayarak yurda dönmüştür. Dönüşünde neticeden oldukça memnun olduğunu söylemiştir. Aslında görüşmelerin net bir sonuca varmamasında rağmen İnönü'nün memnun olduğunu dile getirmesi belki de Türk halkının öfkesini biraz olsun dindirmek içindir. Sonuçta İnönü, ilk görüşmeleri kabul ettiğini duyurduğunda büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Eğer memnuniyetsizliğini dile getirseydi bu eleştirileri haklı kılacaktı. Konuşmasında ABD'ye Kıbrıs meselesiyle ilgili bir teklifin üzerinde çalışmaktan ziyade iki memleketin arasındaki güvenin incelenmesi için gittiğini belirtmiştir. Sözlerine, “...Görüşmelerin ardından mutabık kaldık ki Zürih ve Londra Antlaşmalarının mevcut, muteber ve yürürlükte olması bir esastır ki her müzakere ve her hal çaresi ancak bu noktadan hareketle aranılabilir ve görüşülebilir...” şeklinde devam etmiştir. ABD tarafından Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin çalışmaların başlatılacağını bildirmiştir. Konuşmasının ilerleyen kısmında, “...Vatandaşlarıma açık bir surette söylüyorum. Bu neticeden memnunum...”ve “...Bir noktayı açıkça bildirmek isterim. Bu temaslarımızdan sonra müttefiklerimiz bize kesin olarak bir hususu bildirmişlerdir. Kıbrıs konusunda bizimle istişare etmeden bir karar almayı tasavvur etmemektedirler. Bizim kabul etmeyeceğimiz bir karar ise bahis konusu olmayacaktır.” sözlerini dile getirmiştir.³⁶⁶

³⁶⁴Mehmet Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları*, 210.

³⁶⁵Cumhuriyet Gazetesi, “Başbakan İnönü Paris'te”, 1 Temmuz 1964 (Erişim Tarihi 01/07/2022)

³⁶⁶ Cumhuriyet Gazetesi, “İnönü ‘Temaslarımızda Görüşümüze Uygun Bir Zemin Bulduk’ dedi”, 3 Temmuz 1964 (Erişim Tarihi 03/09/2022)

3.6.Değişen Türk Dış Politikası

3.6.1.Mektubun Kamuoyunda Oluşturduğu Etkiler ve Türkiye’de Amerikan Karşıtlığının Artması

İnönü, 18 Haziran 1964’te meclis oturumunda var olan durumla ilgili bilgilendirme yapmıştı. ABD’nin Kıbrıs meselesine itirazını uzun bir tebliğ ile bildirdiğini belirten İnönü, aynı zamanda ABD’nin uzlaşmak istediğini dile getirmişti. Aynı konuşmada müdahalenin bu sebeple durdurulduğunu açıklamıştı. ABD’den gelen tebliği de gizli bir oturumda okuyacağını ifade etmişti. Daha sonrasında ABD’nin kendisini Washington’a davet ettiğini söyleyerek bu davetten dolayı güvenoyu istemişti. Konuşmasını bitirirken ABD’nin Türkiye ve Yunanistan arasında Kıbrıs sorunu yüzünden silahlı çatışma çıkmasından endişeli olduğunu ve her iki tarafında bir uzlaşmaya varmasını istediğini söylemişti.³⁶⁷

İnönü, basına Türkiye’nin Kıbrıs’a yapılacak olan çıkarmasını ABD’nin önlemeye çalıştığını bildirmiştir. Eğer Kıbrıs’a askeri harekât gerçekleşirse ABD’nin Akdeniz’de bulunan 6. filosunun Türk donanmasını engelleme olasılığını açıklamış ve çıkarma fikrinden neden şimdilik vazgeçildiği konusunda kamuoyunu aydınlatmıştır.³⁶⁸

Hürriyet Gazetesi, 6 Nisan 1964’te “ABD Çıkarmamızı Yine Önledi” başlığıyla mevcut durumu haber yapmıştır. Gazete tek çıkar yolun Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Kıbrıs’a girmesi kararı alınmışken ABD Büyükelçisi R. Hare’in henüz bir şeyin bitmediğini söyleyerek 24 saat zaman istediğini belirtmiştir. İstenilen bu sürenin verildiğini, bu süre sonunda Johnson tarafından İnönü’ye mesaj iletilindiğini, mesajın içeriğiyle ilgili bir bilgi olmadığını belirten haber olası müdahalenin bir savaşa yol açabileceğini bildirmiştir. Devamındaki haberlerde de Kıbrıs’a yönelik müdahalenin ABD tarafından engellendiğine sık sık yer vermiştir.³⁶⁹

Mektubun varlığından haberdar olan kamuoyu ve basın mektubun içeriğini bilmesede onun bir ihanet belgesi olduğuna inanmıştır. Bir taraftan Kore gazileri madalyalarını geri vermeye başlamış diğer taraftan köy kahvelerinde Johnson’la ilgili

³⁶⁷TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 21, Toplantı 3, 77.Birleşim, 47.

³⁶⁸Güneş Şahin, “Türk Basını’nın 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2017, 1474-1494.

³⁶⁹Gözde Alptekin, *Johnson Mektubunun Basındaki Yansımaları: Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, 2019), 60.

“Teksas Ayısı”, “Sığır Çobanı” tabirleri kullanılmaya başlanmıştır. O sıralar mektubun içeriğini bilen belki de tek gazeteci olan İnönü’nün damadı Metin Toker mektubun hemen ardından yayımladığı “Aptal Dostu Olmaktansa” başlıklı yazısında duygularını aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

“Dostlar bazen ne kadar budala olur, akıl ermez. Sizin kendi ilişkilerinizi bir ifade ediş tarzınız vardır. Bu milli hareketlerinize dâhildir. Siz ‘Defol git!’ demezsiniz. Siz, ‘Ne işin var burada ?’ diye haykıramazsınız. Kırdığınızı, hayal sükûta uğradığınızı bir küçük burkulmayla, bir yüz buruşukluğuyla, bir masum ifadeyle anlatmak istersiniz. Ama kime? Bir sığır çobanına! Sığır çobanı ister ki yüzüne karşı ‘Defol git!’ diye haykırırsınız. Resimlerini, kendisini rezil eder tarzda değiştirip sokaklarda dolaştırarsınız. Kitleler toplansın, galeyana gelsin, küfürler savursun, memnuniyetsizliğini belli etsin.... Akılsız!.... Sana acımak mı lazımdır, yoksa kızmak mı, milletçe bunu dahi edemeyecek kadar şaşkınsınız....”

Metin Toker’in sözlerinden de öfkesi anlaşılmaktadır. Aslında Toker’in bu öfkesi mektup açıklandıktan sonra yaşanacak olan olayların sadece fragmanıdır. Bu sıralar Kıbrıs’ta gerilimin iyice tırmanması meselenin NATO içi dengeleri etkilemesine de sebep olmuştur.³⁷⁰

Johnson’ın mesajıyla ilgili olarak ABD ve İngiltere’de yayımlanan gazeteler tarafından verilen haberler de Hürriyet Gazetesi’nde yayımlanmıştır. Daily News Gazetesi, “Johnson, Kıbrıs taarruzunu önledi Türkler boyun eğdi, çıkartma iptal edildi.”, New York Post Gazetesi “ Johnson Türklerin Kıbrıs Taarruzunu Önledi.”, New York HeraldTribune Gazetesi, “Kıbrıs Krizinde Yeniden Alevlenme, Johnson Türk İstilasını Bertaraf Etti. Yunanistan ‘Hazır’, İnönü Washington’a Çağrıldı.” ve İngiliz basınında “Johnson Türkiye’yi Durdurdu.” şeklinde başlıklar verilmiştir.³⁷¹ Yapılan bu haberler Türkler için hem gurur kırıcı olmuş hem de Türklerin NATO ve ABD’ye olan öfkesini arttırmıştır. Aynı zamanda İnönü’ye olan güven de sarsılmıştır. Bunun kanıtı 1965

³⁷⁰İsmail Cem Feridunoğlu, “Hürriyet Gazetesi’nce 1964 Johnson Mektubu Süreci’nde Kullanılan Dilin Milliyetçi Söylem Bağlamında Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2017, 371-394.

³⁷¹Gözde Alptekin, *Johnson Mektubunun Basındaki Yansımaları: Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme*, 62.

seçimlerinde gözle görülmüştür. 1965 seçimlerinde CHP, iktidarı büyük bir farkla AP'ye devretmiştir.³⁷²

Türkiye'nin müdahalesinin ABD tarafından engellediği artık herkes tarafından bilinmektedir. Johnson Mektubu'nun artık açıklanması gerektiğine dair görüşler ortaya çıkmıştır.

Uzun bir süre kamuoyundan saklanan mektup AP'nin lideri Süleyman Demirel döneminde açıklanmıştır. İnönü kendisinin iktidarda olduğu dönem olayın belki de yeni olmasından dolayı mektupların kamuoyuna açıklanmasını uygun bulmamış fakat daha sonra fikrini değiştirerek Demirel döneminde açıklanması yönünde baskı yapmıştır.³⁷³ Amerikan dostluğunu korumak için büyük bir çaba gösteren İnönü'nün Amerikan politikasını vesikalarla millete açıklamaktaki ısrarının sebebi Türkiye'de yeni bir bağımsızlık savaşının geliştiğini göstermektedir.³⁷⁴

İlk etapta gizli oturumda okunup Türk kamuoyuna açıklanmayan mektup 1 yıl 7 ay sonra basına sızdırılmış 13 Ocak 1966'da Hürriyet Gazetesinde Cüneyt Arcayürek tarafından yayımlanmıştır.³⁷⁵ Mektup büyük yankı uyandırmıştır. Hükümet İnönü'nün cevabının da açıklanmasını istemiştir. Dönemin Dışışleri Bakanı İhsan Sabri ağlayangil mektubun yayımlanmasının suç olduğunu ama eğer bir problem olmayacaksa hem Johnson'ın hem İnönü'nün mektubunun tam metnini basına vereceğini açıklamıştır. 14 Ocak 1966 tarihinde hükümet iki mektubu da açıklama kararı almıştır. Aynı gün içerisinde tüm gazeteler mektupların içeriğini yayımlamıştır.³⁷⁶ Mektuplar Türkiye'de yayımlandıktan sonra ABD'de de yayımlanmıştır. ABD'de de Johnson'a yönelik eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. Hürriyet Gazetesi bu olayı ise "İnönü'ye Gelen Mektup Sarsıcı Bulundu." sözleriyle açıklamıştır.³⁷⁷

Metin Toker mektupla ilgili yorumlarında, "Bizde kabak gibi laf etti derler. Hiç kimse gcenmesin ama Johnson'ın meşhur mektubunu okuduğumda hatırıma gelen deyim bu oldu." demiştir. Mektup karşısında öfkelenen Toker ABD'nin tarafsızlığını eleştirmiştir. ABD'nin Türkiye'yi durdurmaktan ziyade önce Atina'ya dönerek "Ne

³⁷²Seim, "1965 Genel Seçimleri", <https://secim.haberler.com/1965/> (11.04.2021).

³⁷³řkr Mucuk, "Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu", 40.

³⁷⁴Doėan Avcıoğlu, "Kıbrıs ve tesi", *Yn Dergisi*, S. 144, 31 Aralık 1965, 3.

³⁷⁵řenol Kantarcı, "Türk Dış Politikasında Büyük Güçler", 501.

³⁷⁶řkr Mucuk, "Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu", 44.

³⁷⁷Hrriyet Gazetesi, "İnönü'ye Gelen Mektup Sarsıcı Bulundu", 19 Ocak 1966 (Erişim Tarihi 07/07/2022)

haliniz varsa görün!” demesi gerektiğini dile getirmiştir. Toker sözlerine “ABD’nin başı Küba’da sıkışmışken, tepemizde Rus heyulası bulunduğu halde kayıtsız desteğimizi bildirdiğimiz şanlı müttefikimizin yeni lideri bizi 6. Filosuyla ve Sovyetlere karşı yalnız bırakmakla tehdit ediyordu.” olarak devam etmiştir. Türkiye’de Amerikan aleyhtarlığı başlamıştır. Türkiye’de ilk defa ABD şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır.³⁷⁸

Türkiye’nin muhtemel bir Sovyet saldırısında Sovyetlere karşı NATO tarafından savunulmayabileceği sözleri Türkiye’nin NATO üyeliğini de bu üyeliğin faydalarını da sorgulamasına sebep olmuştur. Türk yönetimi, dış politikasında tek taraflı Batı bloğu yanlısı hareket etmenin kendisini uluslararası arenada yalnız bıraktığının farkına varmıştır. Bu durumu telafi etmek için de gelişmekte olan yeni ve bağımsız ülkelerle, Sovyetlerle ve Orta Doğu bölgesindeki ülkelerle ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. Diğer yandan da ABD ile olan ilişkilerini sorgulamaya başlamıştır. Türk halkının yaşanan gelişmelerden sonra ABD’ye öfkesi büyüktür. ABD’nin Türkiye’deki askeri varlığı, ABD ile şimdiye kadar yapılan içeriği bilinmeyen anlaşmalar sorgulanır hale gelmiştir. Johnson, mektubunda nasıl daha önce yapılan anlaşmayı baz alarak silahların kullanılmasını engellediyse o sıralarda mevcut olan anlaşmalar ileride baş ağrıta bileceği gündeme gelmiştir. Dolayısıyla AP hükümeti ABD ile olan o zamana kadar ki tüm askeri anlaşmaları tek bir başlık altında toplamak için adım atmıştır.³⁷⁹

3.6.2. Türkiye’nin ABD’ye Bakışının Değişimi

1964 yılından itibaren dış politika tercihleri yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır. Türkiye ilk defa kendisinden beklenmeyen bir hareket göstererek ABD’ni izlediği bir politikayı, yani ABD’nin o sıralar Vietnam’daki varlığını desteklemeyeceğini açıklamıştır.³⁸⁰ Türkiye bu tarihten itibaren tek yönlü Amerikancı politikadan vazgeçmeye başlamıştır. Dış politikanın değişimine yönelik ilk hareketi ABD’nin bir süredir NATO devletlerine teklif ettiği ve Sovyetlerin tepkisini çeken MLF’ye katılmayacağını bildirmesi olmuştur. ABD Dışişleri Bakanı sözcüsü 13 Mart 1965’te yaptığı açıklamayla Türkiye’nin MLF’ye katılmaktan vazgeçmesinin Batı için “psikolojik kayıp” olduğunu dile getirmiştir.³⁸¹ MLF, ABD tarafından nükleer silahların

³⁷⁸Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları...*, 204-207.

³⁷⁹Cem Karadeli; *NATO ve SSCB İlişkileri Kapsamında Türk Dış Politikası (1960-1970)*, H. Acar (edt.), Türk Dış Politikası, (89-108), Ankara, 2020.

³⁸⁰Cem Karadeli; *NATO ve SSCB İlişkileri Kapsamında Türk Dış Politikası (1960-1970)*, (89-108)

³⁸¹ Mehmet Gönülöb vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 501.

kontrolü konusunda Avrupalı müttefiklerinin kaygılarını ortadan kaldırmak için ortaya atılmış bir projedir. Türkiye'nin MLF'ye katılmasında herhangi bir çıkarı olmamasına rağmen yine de Türk yöneticiler sırf Amerikalıları daha çok memnun etmek için MLF'nin çalışma grubuna personel göndermeyi kabul etmiştir. Kıbrıs konusunda ABD tarafından yalnız bırakıldığını hisseden Türk yöneticileri MLF'den çıkarak bu konudaki rahatsızlıklarını da ifade etmişlerdir. Diğer taraftan bağımsız bir devlet olarak Amerikalıların tekliflerini reddedebileceklerini ortaya koymuşlardır.³⁸² Sovyetlerin tepki duyduğu bu oluşumdan çekilerek Türkiye bu ülke ile de ilişkilerinin iyileşmesi yönünden bir adım atmış sayılır. ABD daha sonra diğer NATO ülkelerinden de beklediği desteği bulamayınca 1965 yılında bu projeden vazgeçmiştir.³⁸³

ABD'ye karşı halkın tepkisi de durmuyordu. Türk Milli Talebe Federasyonu (TMTF) tarafından 6. Filo "İstenmeyen Filo" ilan edilmiştir. Mektubun açıklanmasından 3 ay sonra 6. Filo Türkiye'ye gelerek protestoya uğramıştır. Protestoda Dolmabahçe rıhtımından denize kırmızı-beyaz çiçeklerden bir çelenk yapılmış, denize bırakılmış ve çelengin üzerine Atatürk'ün "Bütün ezilmiş uluslar bir gün ezenleri yok edecektir." sözü yazılmıştır.³⁸⁴ İlerleyen zamanlarda da protestolar artarak devam etmiştir.

ABD'nin Türkiye'ye haklı iken Kıbrıs davasında destekte bulunmayacağını bu kadar sert bir üslupla belirtmesi ile ABD ve NATO'ya her zaman güvenilmeyeceği ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin ABD ve NATO ile kurduğu ilişkilerin ana sebebi olan muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı şimdi destek verilmeyeceğini söylemesi büyük tartışmalara sebep olmuştur. Dolayısıyla artık NATO'dan ayrılma istekleri dillere dökülmeye başlamıştır. Halk aynı zamanda ABD ve NATO'nun Türkiye de bulunan üslerinin kapatılmasını da istemektedir.³⁸⁵

Mektupla beraber Türk halkı, Kıbrıs'da yaşanan olayları da daha yakından izlemeye başlamıştır. Gazeteler de dış politika konularına ağırlık verip aynı zamanda da sorgulayıcı, eleştirel bir tutum sergilemişlerdir. Mektup bir katalizör görevi üstlenmiştir.

³⁸²Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 182-183.

³⁸³Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 692.

³⁸⁴Şükrü Mucuk, "Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu", 79: Milliyet Gazetesi 9 Nisan 1966.

³⁸⁵Buğra Sızan, *Çok Boyutlu Dış Politikada Türk-ABD İlişkileri (1964-1978)*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ufuk Üniversitesi, 2019), 21.

Kamuoyunda bir uyanışın tetikleyicisi olmuştur.³⁸⁶ Akşam gazetesi “Hala mı Dostluk?” başlıklı yazısında ABD’nin dünyanın lideri olmaya çalışırken, Türkiye’ye böyle bir adaletsizlikte bulunmasının ona yakışmadığını dile getirmiştir. Türkiye, Kıbrıs’da katliam olurken dünya sulhunun tehlikeye düşmemesi için sabrettiği halde ABD bu fedakârlıkları anlamamış ve Türkiye’yi tehdit etmiştir.³⁸⁷

Bu mektupla Türkiye ilk defa doğrudan ve sert bir biçimde dış politika tercihleriyle yüzleşme noktasına gelmiştir. Behice Boran bu durumu “Türk kamuoyu dış politikada uyutulma halinden 1964 Kıbrıs bunalımıyla uyanmış ve silkinmiştir. O günden bu yana ilk defa dış politika sorunları tartışılır ve eleştirilir olmuştur.” sözleriyle bahsetmiştir.³⁸⁸

Türkiye, ABD ile ilişkilerin yeniden gözden geçirilerek hem batı bloğu içindeki yerini kaybetmeden hem de ABD ile düşman olmadan yeni bir dış politika benimsemesi gerektiğini anlamıştır. Türk yöneticiler de artık bir dış politika değişikliği yapılması için harekete geçmişlerdir. Türkiye’nin artık hem Sovyetlerle hem de Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu süreçten sonra gerek CHP olsun gerekte AP, Sovyetlere karşı daha yumuşak yaklaşarak ilişkilerin geliştirilmesine önem vermişlerdir. Bu durumunda en somut örneği, 1923 yılı ile 1960 yılları aralığında Türkiye ile Sovyetler arasında toplam 34 anlaşma imzalanmışken, 1960 ile 1970 yılları arasında 27 anlaşma imzalanmasıdır. Yakınlaşmanın bir diğer örneği de Sovyetlerin Kıbrıs konusunda izlediği Türkiye yanlısı politika olmuştur.³⁸⁹

Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim 1964’te Moskova ‘ya seyahat etmiştir. Moskova’da çok sıcak bir karşılama yaşamamıştır. O sıralarda ABD’de Johnson ile ilgili bir seçim yarışında bulunan Goldwater, Erkin’in Moskova’ya gidişiyle ilgili aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır:³⁹⁰

“Başkan Johnson seçim kampanyasını, şahsi iktidarı için bir sirk ve sokak gösterisi haline çevirdi. Türkiye 25 yıldan beri ilk defa olarak ticari ve kültürel

³⁸⁶Güneş Şahin, “Türk Basını’nın 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı”, 1491.

³⁸⁷Akşam Gazetesi, “Hala mı Dostluk?” 7 Haziran 1964 (Erişim Tarihi 10/07/2022)

³⁸⁸İhsan Ömer Atagenç, *1960-1980 Dönemi Türkiye Solunun Kıbrıs Politikası*, (Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, 2015) s.130; Boran, B. (1992). *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 334, 335.

³⁸⁹Mehmet Koca, *Türk Sağının Türk Soluna Bakışı (1960-1971)*, (Doktora Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi, 2019), 341.

³⁹⁰Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları...*, 218.

ilişkilerini geliştirmek için Moskova'ya bir heyet gönderiyor. NATO'nun doğu kanadının bekçisi olan Türkiye bizim geleneksel ve sadık müttefikimiz, komünist emperyalizmin geleneksel can düşmanıdır. Fakat şimdi Lyndon kahkaha atarken ve Lyndon sokaklarda oy peşinde koşarken NATO'nun bu büyük dayanağı ve hür dünyanın bu büyük müttefiki Sovyetler ile bir yakınlaşmanın zamanı geldiği kanaatindedir. İddia ediyorum ki L. Johnson'ın devlet gemisindeki kararsız eli bizi bir müttefiki soğuk savaşın önemli bir safhasında kaybettirmiştir.”

Tüm bu konuşmalar hem Türkiye'nin ABD için önemini hem de yaşanan durumun ciddiyetini anlatır, mahiyettedir. Fakat Türkiye her ne kadar bu zorlukları yaşasa da hiçbir zaman ABD ile ilişkileri tam olarak koparma noktasına gelmemiştir. Yani hiçbir zaman ABD Türkiye'yi kaybetme ihtimalinde olmamıştır. Türkiye'nin yapmak istediği şey sadece dış politikasında denge kurmaktır.

Mektuptan sonra ABD duyulan sempatinin yerini büyük bir nefret almıştır. Türkiye'de “Amerikalı Olma” sözleri yerini “Çirkin Amerikalı” ya bırakmıştır. Türkiye'de ilk defa ‘Yankee Go Home’ sesleri yükselmiştir. Güvenli dost, korkulacak bir ülke olmuştur.³⁹¹ Öyle ki aradan yıllar da geçse Türk halkı bu ihaneti unutmamıştır. Günümüzde bile ABD'ye olan öfke tam olarak dinmemiştir. Bu öfkenin büyüklüğü aslında sevgiyle doğru orantılıdır. Nasıl ki bir zamanlar ABD gözü kapalı her şeyini kabul edecek kadar seviliyorsa şimdide o sevgi, büyük bir öfkeye dönmüştür. Şüphesiz bu etki Johnson ve ekibinin de beklemediği bir durumdur. Yoksa kendileri ile ittifak içinde bulunan bir devleti böylesine kendilerinden uzaklaştırmak onlarında işine gelmeyecek bir durumdur.

Bu zamanlar sular durulmazken bir de CIA endişesi oluşmuştur. Sol basında Amerikan Merkezli Haber Alma Örgütü, CIA' in Türkiye'de gizli operasyonlar yürüttüğü iddia edilmiştir. Sol kesim meseleyi daha da önemli hale getirerek AP'nin iktidara gelişini CIA' in desteğine bağlamıştır. Temmuz 1966 yılında CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, CIA'in müttefik ülkelerin içinde çeşitli yollarla iç politikalarına karıştığını ve hatta bazı siyasal partilere destek verdiğini iddia etmiştir.³⁹² Johnson bir süre sonra CIA ile ilgili konulardaki danışmanı Robert Komer'i 1968'de Türkiye'ye

³⁹¹Şükrü Mucuk, “Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu”, 60.

³⁹²Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 696.

büyükelçi olarak atamaya karar verince adeta kıyamet kopmuştur. Hem Johnson'ın Türk kamuoyundaki imajı hem de Komer'in CIA mensubu olması tepkilerin temel kaynağı olmuştur. Komer, Türkiye'de göreve başladıktan sonra ABD aleyhtarı öğrenci hareketleri de artmaya başlamıştır. Gösterilerde Komer'e ve ABD'ye yönelik tepkilerle ilgili sloganlar atılmıştır. Olaylar öyle alevlenmiştir ki Komer 1969 Ocak ayında ODTÜ'yü ziyarete gidince öğrenciler tarafından Komer'in makam aracı yakılmıştır. ABD olaylar bu denli büyüdüktan sonra Komer'i geri çağırılmıştır. Fakat ABD aleyhtarı gösteriler bitmemiş 12 Mart 1971 askeri müdahalesine kadar devam etmiştir.³⁹³

Tepkilerin artmasından dolayı Demirel daha öncesinde üzerinde çalışılan ikili anlaşmalar konusunda ABD ile fikir birliğine varmıştır. NATO kapsamında Türkiye'de bulunan Amerikalı askerlerin suç ve kabahatlerini yargılamada Türkiye'ye kısmen de olsa yetki verilen bir düzenlemeye gidilmiştir. 3 Temmuz 1969'da Türkiye ile ABD arasında o güne kadar yapılan ikili anlaşmaları tek bir metin içinde toplayan OSIA(Ortak Savunma ve İşbirliği Anlaşması) imzalanmıştır. Anlaşma metni ilk önce gizli tutulmuş, 7 Ocak 1970 yılında anlaşmanın ana hatları kamuoyuna duyurulmuştur.³⁹⁴

Bu olaylar yaşanırken Türk kamuoyunda da Amerikan imajı gittikçe kötüleşmiştir. ABD'de Türkiye'deki tepkileri hissedince biraz olsun görüntüsünü azaltma yoluna gitmiştir. 1968 yılında 24.000 olan askeri personel sayısını 1970 yılında 16.000'e indirmiştir.³⁹⁵

İşçi Partisi de bu yıllarda Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasına yönelik politika izlemiştir. Bu muhalefet hareketlerine katılanların görüşleri aşağıda verilmiştir:

- Türk Silahlı Kuvvetlerinin tamamı NATO'ya tahsis edilmiş ve yabancı generallerin komutası altındadır. Türk Silahlı Kuvvetleri her açıdan ABD'ye bağımlı hale gelmiştir.
- NATO, Türk ordusuna hep eskimiş silahları vermiş ve böylece Türk ordusu her zaman normal NATO standartlarının altında kalmıştır.
- NATO, Yunanistan'a Türkiye'ye sağladığından daha fazla miktarda silah sağlayarak iki, ülke arasındaki dengeyi Yunanistan lehine bozmuştur.

³⁹³Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 697.

³⁹⁴Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 697.

³⁹⁵Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 693.

- Türkiye, ekonomik gelişme için ayırması gereken sınırlı kaynaklarını kullanarak NATO içindeki ikinci büyük orduyu Batı savunması için ayırmıştır. Batı savunmasını sağlarken kendi güvenliğini tehlikeye atmıştır.

- Johnson Mektubu'nun da gösterdiği üzere NATO, Türkiye'nin tam güvenliğini sağlamamakta ve onu Sovyet tehdidine karşı korumamaktadır.

- Kıbrıs krizinde görüldüğü gibi NATO ulusal davalarında Türkiye'nin karar ve hareket özgürlüğünü kısıtlamaktadır.

- NATO'ya bağımlılık Türkiye'nin dış politika seçeneklerini daraltmış onu Müslüman Arap ülkelerinden ve Üçüncü Dünya Devletlerinden uzaklaştırmıştır.

- Türkiye'nin NATO üyeliği onu isteği dışında kendi ulusal çıkarları ile ilgili olmayan bir savaşın tarafı yapabilir.

- Sovyetlerin artık Türkiye için tehdit olmaktan çıkmıştır ya da tehdit oldukça azalmıştır. Türkiye, Sovyetleri kışkırtmamak için ihtiyatlı davranmalıdır.

İşçi Partisi'nin görüşlerinin karşısında bir de Türkiye'nin NATO'da kalmasını isteyen görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerin gerekçeleri ise aşağıda verilmiştir.³⁹⁶

- Sovyetlerin yayılma ve genişleme politikası değişmedi, hala Türkiye için bir tehdit ve bu tehditten korunmak için ABD ve NATO'nun desteği gereklidir. Sovyetler ancak NATO gücüyle dengelenebilir.

- Türkiye, jeopolitik konumundan dolayı istese de süper güçlerin rekabeti dışında kalamaz.

- Türkiye yeterli derece askeri ve ekonomik güce sahip olmadan tarafsız olamaz.

- NATO'nun getirdiği faydalar yarattığı maliyetlerden yüksektir. NATO, Türkiye'ye değişik silahlar, askeri teçhizat ve mühimmat şeklinde askeri yardım sağlamıştır ve sağlamaya da devam etmektedir.

- Türkiye, NATO sayesinde Batı'nın bir parçası olarak görülmektedir.

- Türkiye, NATO sayesinde ABD'nin bazı tepkilerinden de korunmaktadır. Türkiye eğer NATO üyesi olmasaydı ABD, Kıbrıs konusunda Türkiye'yi çok daha fazla zorlayabilir ve askeri müdahale tehdidinde bile bulunabilirdi.

³⁹⁶Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 205-206.

- NATO’yu eleştirenler, Türkiye’yi Sovyetlerin bir uydusu haline getirmeye çalışıyor.
- Türkiye, NATO’dan ayrılırsa Yunanistan ile arasındaki güç dengesi Yunanistan lehine bozulur ve Kıbrıs konusundaki konumu zayıflar.
- NATO, Türkiye’nin düşmanlarını caydırmaktadır.³⁹⁷

Türkiye önceden sadece Sovyetlerden korunmaya çalışırken şimdi iki yangının ortasında kalmıştır. Üstelik ülkede karşıt görüşler oluşarak bunlar birbiriyle çatışmaktadır. Artık dış politikada izlediği yön iç politikasını da etkilemeye başlamıştır. Sovyetlere yanaştığında ülkedeki Amerikancılar; ABD’ye yaklaştığında ise ülkedeki Sovyet yanlıları ayaklanarak ülkede iç karışıklığa sebep olmuştur.

Yön Dergisi’nde İlhan Selçuk 24 Eylül 1965 tarihindeki yazısında NATO’nun 1969’da yirminci yılının dolduğunu ele almıştır. Fransa’nın şimdiden NATO’dan ayrılacağını ilan etmesini örnek göstererek değişen dünya düzeni içerisinde NATO’nun anlamının kalmadığını dile getirmiştir. Türkiye yakın bir tarihte NATO ile ilgili acı bir imtihan geçirmiştir. Yunanistan ile karşı karşıya kaldığında “*Size vereceğimiz NATO silahlarını ancak bizim müsaademizle kullanabilirsiniz.*” diye ihtar almıştır. NATO antlaşmasını işletebilmek ancak ABD’nin isteğiyle mümkündür. ABD’de zor durumda dostlarını değil kendi çıkarlarını düşünmektedir. Türkiye ile ABD’nin ilişkilerine bakıldığında bu ilişkide şimdiye kadar cömert davranan hep Türkiye olmuştur ve NATO efsanesi ne yazık ki Kıbrıs davasındaki acı tecrübelerle yıkılmıştır.³⁹⁸

Verilen tepkilerden birçoğu da Türkiye’yi ve İnönü’yü eleştirmiştir. Son Havadis Gazetesi’nde Turgay Üçöz, çıkartma için ABD’nin onayı beklenirse burada suç onay bekleyendedir şeklinde eleştiri yapmıştır. Adalet Gazetesi Başyazısında ise İnönü’nün cevabı korkak bulunmuş ve asıl hayal kırıklığının bu alttan alan cevap olduğu söylenmiştir. Yine Adalet Gazetesinde Turhan Dilligil, İnönü’nün cevabına “*aciz ve korkak*” ifadesini kullanarak, onun aslında “*Haddini bil! Benim milletlerarası anlaşmalarla sahip olduğum haklarıma tecavüz etme*” şeklinde bir cevap yazması gerektiğini söylemiştir.³⁹⁹

³⁹⁷Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 203-205.

³⁹⁸İlhan Selçuk, “Yıkamak ve Yapmak”, *Yön Dergisi*, S. 130, 24 Eylül 1965, 3.

³⁹⁹“Türk Basımında Başkan Johnson”, *Yön Dergisi*, S. 147, 21 Ocak 1966, 2.

Kıbrıs meselesi Türkiye’yi Kıbrıs’tan çok daha önemli bir meseleyle karşı karşıya bırakmıştır. “Türk Hükümeti’nin meclisten aldığı yetkiyle herhangi bir devlete karşı harp ilan etmek kararını alsa, bu kararını uygulayabilmesi için yabancı devletlerden izin mi almak zorundadır?” ve “Eğer böyle ise devletimizin bağımsız olduğunu iddia edebilir miyiz?”. Mektuplar açıklandınca birçok gerçekte ortaya çıkmıştır. NATO, Türkiye’yi Sovyetlerden ancak ABD isterse koruyacaktır. Türkiye’nin savunması ABD’nin çıkarlarına göre düzenlenmiştir.⁴⁰⁰

Haluk Şahin mektupla ilgili “Ne mi oldu Johnson mektubuyla? Maymunun gözü açıldı, maymunun gözü.” ifadesini kullanmıştır. Şahin mektubun kazanımı olarak 1974 Kıbrıs müdahalesindeki başarıyı göstermiştir.⁴⁰¹ Şahin mektubu bilinmeyen yollarla elde edip açıklayan Cüneyt Arcayürek ile de görüşme sağlamıştır. Arcayürek mektupla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: “Mektubun çok yankısı oldu. İç politikada İsmet Paşa’ya karşı kullandılar. Onun Kıbrıs’a asker göndermeyerek acz içine düştüğünü öne sürdüler. Ama İsmet Paşa çıkıp da ‘Benim ordum çıkarma yapacak durumda değildi’ demedi.” diyerek, İsmet Paşa’nın zaten hem orduyu küçük düşürmek hem de Türkiye’nin dışarıdaki itibarını zedeleyecek bir kişi olmadığını dile getirmiştir. Arcayürek, “Johnson Mektubu ile Türkiye dünyaya tek bir kanaldan, ABD’nin kanalından, bakmaktan ve o politikayı izlemekten kurtuldu.” sözleriyle mektubu olumlu yönünden değerlendirmiştir. Sözlerine, “ABD sonradan hatasını anladı. Türkiye’yi rencide etmenin yanlış olduğunu anladı. Bir daha ilişkiler hiçbir zaman eski haline dönmedi. Sovyetlerle ilişkiler gelişti. Arap ülkeleriyle ilişkiler kuruldu.” olarak devam etmiştir.⁴⁰²

3.6.3. MLF (Çok Taraflı Güç)

Başkan Kennedy Mayıs 1961’de Avrupa’yı daha iyi savunabilmek için NATO Komutanlığı emrine Polaris Sınıfı 5 denizaltı vereceğini açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından NATO üyelerini de yeni oluşturacağı bu güce katılmaya davet etmiştir. 21 Aralık 1962’de anlaşma imzalayarak bunu kabul edilen ilk devlet İngiltere olmuştur. İngiltere imzaladığı bu anlaşmayla sahip olduğu Polaris denizaltılarının bu oluşuma katılmasını kabul etmiştir. NATO içinde nükleer tekeline sahip başka bir devlet olmasını istemediğinden bu şekil bir çözüm bulan ABD, dolayısıyla o dönem güçlenen

⁴⁰⁰Orhan Erkanlı, “Milli Ordumuz Milli Harb Sanayimiz Olmalıdır”, *Yön Dergisi*, S. 147, 21 Ocak 1966, 4.

⁴⁰¹Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, 134.

⁴⁰²Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, 132-133.

Fransa'nın da nükleer varlığını denetim altına almayı amaçlamıştır. Türkiye için konumu dolayısıyla herhangi bir zarar ya da fayda sağlamayan bu proje sırf ABD tarafından oluşturulduğundan cazip gelmiştir. Türkiye'de ABD'ye bu güce katılmak istediğini belirterek aynı zamanda denizaltı personellerine de nükleer gemide çalışma tecrübesi kazandırmayı amaçlamıştır.⁴⁰³

Ancak Ocak 1965'te Türk Hükümeti ani bir şekilde MLF'ye katılmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır. Bu açıklamanın Johnson Mektubu sonrası olması manidardır. Amerikan Cloude V. Ricketts muhribinde görevli olan 11 Türk denizcisini de geri çekeceğini açıklamıştır. Türkiye'nin açıklamasıyla yaygın oluşan kanı Türkiye'nin Kıbrıs konusunda hayal kırıklığına sebep olan tutumundan dolayı MLF'ye katılma konusunda karar değiştirdiği yönündedir. Düşünceler Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ABD tarafından yalnız bırakılınca şimdi de MLF'ye katılmayarak hem yaşadığı kırıngnlığı belli etmek hem de bağımsız bir devlet olarak yeri geldiğinde ABD'yi reddedebileceğini göstermek istediği yönünde oluşmuştur.⁴⁰⁴

Öncesinde basına sızan Türkiye'nin MLF'den vazgeçme haberi Amerikan Dışışleri Bakanlığı sözcüsü tarafından 13 Ocak 1965'te doğrulanmıştır. Amerikan Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Türkiye'nin bu kararının Batı için “psikolojik bir kayıp” olduğunu dile getirmiştir. Türk Dışışleri Bakanlığı sözcüsü ise 15 Ocak'ta yaptığı açıklamayla şöyle demiştir:

*“Çalışmaların son safhasında Türkiye, MLF'ye katılmamış olan NATO Devletlerinden ayrı bir tutum ittihaz etmekte kendisi için imkân olmadığına ve bu sebeple MLF teşebbüsüne iştirakten çekilmeye karar vermiştir. Bu karardan ABD üç aya yakın bir zaman önce diplomatik yoldan haberdar edilmiştir. Çalışma grubundaki diğer NATO müttefiklerimize de aynı yolla haber verilmiştir.”*⁴⁰⁵

4-13 Ocak 1965 arası Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Başkanlık Divan Üyesi N. B. Podgorni başkanlığındaki bir heyet Ankara'yı ziyaret etmiştir. Türkiye'nin MLF kararının basına sızdığı sırada Türkiye'de bulunan Sovyet ekibi bu karardan memnun olmuşlardır. MLF karşısındaki Türk tutumu aslında Türkiye'nin izleyeceği yeni dış

⁴⁰³Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 691.

⁴⁰⁴Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 183.

⁴⁰⁵MehmetGönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 501-502.

politikasının da işaretlerini vermiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine Türk Dışışleri Bakan vekili Kemal Satır parlamentoda MLF ile ilgili kararın normal yaşanan gelişmelerin neticesinde alındığını söylemiştir. Türkiye'nin bu hareketten sonra Sovyetler ile ilişkileri yumuşamaya başlamıştır. Ancak MLF kararı Sovyetler ile ilişkilerin yumuşaması için alınmamıştır. İlişkilerin yumuşaması sadece alınan kararın sonucudur.⁴⁰⁶

3.6.4. Türk-Amerikan İkili Anlaşmalarının Gözden Geçirilmesi

ABD ile yaşanan sorunlarda yalnızca dış politik kararlarda değil, Türkiye'de bulunan ABD askerleri ve üsleri de mesele olmuştur. ABD askerlerinin üslerden aldığı vergisiz malları Türklere belirli karlarla satarak kaçak piyasa oluşturmaları, üslerde çalışan Türk personeline ayrımcılık yapılması ve diğer ülkeler içinde başlayan ABD karıştlığının artması gibi meselelerde Amerikan askerine karşı bir tepki oluşturmaya başlamıştır.⁴⁰⁷

NATO çerçevesinde, NATO dışında ABD ile Türkiye arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askeri, ekonomik ve mali konularda "ikili anlaşmalar" olarak bilinen birden çok anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmalardan bazıları iki ülkenin anayasa gereklerine göre imzalanan açık anlaşmalardır. Bu anlaşmalar 1965 yılından sonra Türk Kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Aslında bu tarihten önce bu gizli anlaşmaların varlığından dahi habersiz olan Türk Kamuoyunun gözü Johnson Mektubu ile açılmıştır.⁴⁰⁸ Johnson Mektubunda yapılan anlaşmalara değinerek Türkiye'deki üslerin kullanımı konusunda problem yaratan ABD, anlaşmaların kamuoyunda da konuşulmasına sebep olmuştur. Türkiye o döneme kadar müttefiki olarak gördüğü ABD ile ilgili yapılan anlaşmaları sorgulamazken artık ABD'ye karşı tutum ve davranışı değişmiştir.

Kamuoyunda çıkan bu tartışmalar halkın bilmediği birçok hususu da ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bazıları ikili anlaşmaların bir kısmının yazılı olmasına karşın diğerlerinin yüz yüze veya telefonda yapılmış olmasıdır. Öyle ki Amerikan yetkililer

⁴⁰⁶Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 502.

⁴⁰⁷Hüseyin Bağcı vd., "*Türk Dış Politikası I*", 164.

⁴⁰⁸Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 502.

herhangi bir sebeple bir Türk makamından elde edemediği hakları birbirlerinden haberi olmadan görüşmeler sağlayarak başka Türk makamlarından elde etmişlerdir.⁴⁰⁹

1965 yılından sonra Türk yöneticiler ABD ile ikili anlaşmalar konusunda Amerikan etkisi altında kalmadıklarını ispatlama çabasına girmişlerdir.⁴¹⁰ 27 Ekim 1965 tarihinde iktidara gelen Süleyman Demirel, iktidara geldikten sonra ordu ve kamuoyunda yaşanan rahatsızlıkların etkisiyle ülkedeki Amerikan askeri personellerinin statüsünde ve yapılan çok sayıda ikili anlaşmaların tek bir başlıkta toplanması konusunda ABD ile görüşmelere başlamıştır.⁴¹¹

Süleyman Demirel 4 Nisan 1966 tarihinde evinde gazetecilerle yaptığı konuşmada: “55 kadar ikili anlaşma vardır, bunların hepsi hükümet tarafından gözden geçirilmiştir ve bazılarının üzerinde müzakere başlamıştır. Bunların bizim kendi düzenimiz açısından bir tek anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır.” demiştir. Türkiye’de bulunan üsler konusu sorulduğunda ise: “Türkiye’de üs yoktur. Türkiye’de tesisler vardır. Bunlar NATO’dan önce 1947 anlaşmasına kadar gider. Bizim hükümetimizin imzaladığı anlaşma yoktur.” sözlerini ifade etmiştir. Demirel, tesislerin Türkiye’nin rızasıyla kurulmuş olup, Türkiye’ye ait olduğunu savunmuştur.⁴¹²

Kamuoyundan gelen eleştiriler karşısında Adalet Partisi iktidarı, ikili anlaşmaların kendi dönemlerinde yapılmamış olduğunu ileri sürmüştür. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil: “Şunu ifade edeyim ki, Adalet Partisi, Sayın Suat Hayri Ürgüplü’nün Başkanlığı sırasında ve iktidara geldiği 1965 seçimlerinden sonra tek başına, bugüne kadar, hiçbir hükümetle askeri ikili anlaşma yapmamıştır. ” sözlerini kullanarak üzerlerinde bulunan kamuoyu baskısını hafifletmeye çalışmıştır. Bu tartışmalar devam ederken Türkiye ile ABD arasında 3 Temmuz 1969 tarihinde “Ortak Savunma İle İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Diğer anlaşmalar gibi bu anlaşmada gizli tutulmuş olup sadece temel ilkeleri kamuoyuna duyurulmuştur.⁴¹³

⁴⁰⁹Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 505.

⁴¹⁰Mehmet Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 507.

⁴¹¹Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 693.

⁴¹²Cumhuriyet Gazetesi, “Amerikayla ikili anlaşmalarımız tek anlaşma haline gelecek”, 6 Nisan 1966 (Erişim Tarihi 08/09/2022)

⁴¹³MehmetGönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 507.

Dışışleri Bakanlığı'nda düzenlenen bir tören ile Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ve ABD Büyükelçisi William J. Handley tarafından⁴¹⁴ imzalanan anlaşmanın ana prensipleri Başbakan Demirel tarafından açıklanmıştır. Bu maddelerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

1. Türkiye içinde yapılan uygulamalar NATO'nun sınırlarını aşmayacaktır.
2. Uygulamalar BM Anlaşmasının amaç ve ilkelerine uygun olacaktır.
3. Anlaşma tarafların egemenlik ve eşit haklarına karşılıklı olarak uymaları esasına dayanır.
4. Anlaşma çerçevesinde müşterek savunma tesislerinin kurulması ve faaliyette bulunması Türkiye'nin rızasına dayanır.
5. Türkiye tesislerde istediği kadar personel bulundurabilir. Tesisler üzerindeki kontrol Türkiye'dedir.
6. Tesislerde bulunan yabancı personel NATO statüsüne dair 19 Haziran 1961'de imzalanan sözleşme hükümlerine tabidir.
7. Olağanüstü hallerde Türkiye ihtiyaç duyduğunda kısıtlayıcı tedbirler alabilir.
8. Ortak Savunma Tesisleri'ne milli bayraklar çekilecektir.
9. Anlaşma taraflar NATO'ya bağlı kaldıkça kalacaktır.
10. Anlaşmanın amaçları için ABD, ihtiyaç duyulan malzeme mümkün oldukça Türkiye'den temin edilecektir.⁴¹⁵

Anlaşmanın temel metinlerine bakıldığında, Türk kamuoyunun tepkisinin azaltılması için yapıldığı açıktır ve anlaşmada yer alan hükümlerin birçoğu hükümetin savunması niteliğini taşımaktadır. Zaten anlaşma imzalandıktan sonra da ikili anlaşmalar konusunda yaşanan tartışmalar büyük ölçüde azalmıştır.⁴¹⁶

Başbakan Demirel 7 Şubat 1970 tarihinde düzenlediği basın toplantısında İkili Anlaşmalar konusunu ele almıştır. Konuşmasında son yapılan anlaşmanın Türkiye'nin egemenliğine aykırı bir husus taşımadığını belirtirken, mecliste ikili anlaşmalar konusunda gizli oturumların yapıldığını ve kamuoyunda yanlış yorumlar oluşmaması için basın toplantısı düzenlediğini açıklamıştır. Başbakan, Türkiye'nin hiçbir memlekete

⁴¹⁴Cumhuriyet Gazetesi, "Üslerin Mülkiyeti Türkiye'nin", 4 Temmuz 1969 (Erişim Tarihi 08/09/2022)

⁴¹⁵Cumhuriyet Gazetesi, "Türkiye'de kışkırtıcı tesis yoktur", 8 Şubat 1970 (Erişim Tarihi 10/09/2022)

⁴¹⁶Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 509.

karşı düşmanlık siyaseti gütmeyen barış yanlısı bir memleket olduğunu açıklayarak diğer ülkelere de mesaj vermiştir. Çiğli Havaalanı ve Trabzon ile Samsun'da bulunan radar tesislerinin 30 Temmuz 1970 tarihine kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'ne devredileceğini belirtmiştir. Demirel, 1945 yılından o zamana kadar ortak savunma konusunda 91 anlaşma yapıldığını belirterek anlaşmanın dökümünü vermiştir. Bu dökümde, 16 âdetinin kanunla onaylandığını, 26 âdetinin yardım anlaşması olduğunu, 6 âdetinin yürürlükten kalktığını, 4 bilimsel anlaşmanın TSK'nın modernleşmesiyle ilgili olduğunu, 12 adet harita anlaşmasının egemenlikle ilgisinin bulunmadığını, 14 tanesinin NATO gereğince yapıldığı, kalan 13 anlaşmanın da 23 Haziran 1954 tarihli askeri kolaylıklar anlaşması doğrultusunda olduğunu açıklamıştır. Yapılan OSİA ile anlaşmaların hepsinin disiplinli bir şekilde düzenlendiğini ve bunda itiraz edilebilecek bir durum kalmadığını söylemiştir.⁴¹⁷

3.6.5. Barış Gönüllüleri Sorunu

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Avrupa savaş nedeniyle harabeye dönünce ABD, duruma el atmıştır. Sovyetlerin Ortadoğu ve Avrupa'da güç kazanmasını engellemek için dil, kültür, ekonomi, mühendislik ve tıp gibi birçok alanda kendi gücünü gösterebilmek için önemli bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmanın amacı yüksek eğitilmiş Amerikalılar aracılığıyla söz konusu ülkelerdeki milletler ile yakın ilişkiler kurarak o ülkelerde sosyalist düşüncelerin yayılmasını engellemektir. John F. Kennedy başkan olunca ABD Michigan Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşma ile Amerikalı gençlerin yabancı ülkelerde görev yapmasını sağlayacak "Barış Gönüllüleri" programını başlatacağını duyurmuştur.⁴¹⁸

ABD, Barış Gönüllüleri'nin kuruluşunun dört ay sonrası 28 Haziran 1961 tarihinde Türkiye'ye işbirliği teklif etmiştir. Yapılan görüşmeler sonunda 27 Ağustos 1962 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve dönemin ABD Başkan Yardımcısı Johnson tarafından ikili anlaşma imzalanmıştır.⁴¹⁹

Örgütün kuruluş amacı, dünyanın birçok bölgesinde kötü koşullarda yaşayan halkların zorlu yaşam koşullarını hafifletmek için çalışmak olarak ifade edilmiştir.

⁴¹⁷Cumhuriyet Gazetesi, "Türkiye'de kıskartıcı tesis yoktur", 8 Şubat 1970 (Erişim Tarihi 10/09/2022)

⁴¹⁸Erdal Açıkse ve Ömer Ağır, "Eğitimin Dış Politikada Yumuşak Güç Olarak Kullanılması Örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü", *Birey ve Toplum*, Cilt 10, Sayı 20, 2020, 219.

⁴¹⁹Dönüşüm Gazetesi, "Amerikan Ajanlarını Açıkıyoruz", 15 Aralık 1966 (Erişim Tarihi 10/10/2022)

Gençler gittikleri ülkelerde başta eğitim ve sağlık olmak üzere kalkınma için de yardımcı olacaklardır. Gönüllü olarak giden ABD’li gençlerde hem yeni bir dil öğrenecek hem de kişisel gelişimlerine katkı olacaktır.⁴²⁰ Kennedy bu örgüt aracılığıyla Amerikan idealizmini dünyanın her köşesine taşımak istemiştir. Amerikalılar bu ülkelerde barışın temsilcisi olarak çalışacak ve fakir insanlara yardım edecektir.⁴²¹

Barış Gönüllüsü olarak Türkiye’ye gelen gençlere ülkeye girişten önce Türk kültürü, Türk dili ve toplum yapısı hakkında İstanbul Robert Koleji’nde eğitim verilmiştir.⁴²² Gönüllüler, Türkiye’de küçük yerleşim birimleri olan köylere kadar geniş alanlarda çalışmıştır. Bu kadar geniş alanlarda çalışmaları farklı ekonomik, sosyal, siyasi, etnik ve inanç kesimleriyle karşılaşarak bunlar hakkında bilgi toplamaya çalıştıkları yönünde yorumlanmıştır.⁴²³

Amerika yumuşak gücün önemli bir alanı olarak eğitimi kullanarak aynı zamanda İngilizce eğitim alan Türk gençlerinin Amerika’ya gidebilmesine de ortam hazırlamıştır.⁴²⁴ Türkiye’de 1960 yılı sonrası yabancı diller arasında en fazla İngilizcenin öne çıktığı görülmüştür.⁴²⁵ Günümüzde de hala en popüler yabancı dil İngilizcedir. İngilizcenin bu kadar öne çıkması, Barış Gönüllüleri’nin başarılı olduklarının bir sonucu olarak da gösterilebilir.

Barış Gönüllüleri, faaliyetlerini arttırmak ve yeni programlar oluşturmak için 1963 yılından itibaren bazı üniversiteler ile ortak girişimlerde bulunmuştur. ODTÜ ve Ankara Üniversitesi’nin de etkisiyle “Türk Barış Gönüllüleri” oluşturma çabasına girmişlerdir.⁴²⁶ ODTÜ’lü öğrenciler, Barış Gönüllüleri’nin köy kalkınması vs. sebeplerle köylere girerek sempati toplayıp, idari makamların alt kademeleri hakkında bilgi toplamaya çalıştıklarını öne sürmüşlerdir. Köylerde hâkim olan kuvvet sahipleri (ağalar ve zenginler), muhtarlar ve sözleri geçen kişilerin tesir derecelerini yakından

⁴²⁰Erdal Açıkses ve Ağır, “Eğitimin Dış Politikada Yumuşak Güç Olarak Kullanılması Örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü”, 220.

⁴²¹Erdal Açıkses ve Ağır, “Eğitimin Dış Politikada Yumuşak Güç Olarak Kullanılması Örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü”, 223.

⁴²²Erdal Açıkses ve Ağır, “Eğitimin Dış Politikada Yumuşak Güç Olarak Kullanılması Örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü”, 227.

⁴²³Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’de ki Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56, Bahar 2015, 122.

⁴²⁴Ali Erken, “Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış:1961-1970”, *Avrasya Etüdleri*, 48 (2015), 56.

⁴²⁵Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’de ki Faaliyetleri”, 123.

⁴²⁶Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’de ki Faaliyetleri”, 124.

inceleyerek raporlarını Barış Gönüllüleri Teşkilatlarına vermişlerdir. Barış Gönüllüleri kendi ifadelerinde bu raporların amacının Türkiye'nin gerçeklerini ortaya koyarak çözüm yolları aramak olduklarını ifade etseler de ODTÜ'lü öğrenciler bu bilgileri Türkiye'nin aleyhine kullanacaklarını iddia etmişlerdir. Yine kamuoyunda oluşan tartışmaya göre köyde dikiş için Amerika'dan getirdikleri kumaşları köylüye dağıtmışlardır. Ancak bu kumaşlar köylülerin kalkınmasına destek olmaktan ziyade köylülerin sempatisini kazanmak için yapılmış bir çalışmadır.⁴²⁷

Barış Gönüllüleri Türkiye'de bulundukları zaman diliminde sergiledikleri davranışlar nedeniyle de ciddi zorluklar yaşamışlardır. Kendilerine karşı oluşan tepki sözlü tartışmayla kalmamış fiziki müdahalelerde olmuştur.⁴²⁸ Barış Gönüllüleri'nin son zamanlarında kamuoyunda oluşan tepkilerinde etkisiyle ODTÜ'lü öğrencilerin siyasal görüşlerini araştıran bir gönüllü apar topar ABD'ye gönderilmiştir. Yine Zonguldak'ın Devrek ilçesi, Dirgine köyünde bir gönüllü bilinmeyen bir sebeple köylüler tarafından şiddete uğramış, olay resmi makamlara yansıtılmadan görevden alınmıştır.⁴²⁹

Barış Gönüllüleri konusu meclise taşındığında o dönemin Niğde Milletvekili Asım Eren meclis konuşmasında şu sözleri ifade etmiştir:

“Pek muhterem arkadaşlarım, Barış Gönüllüleri adı altında memleketimizde çalışmakta bulunan Birleşik Amerika Devletleri uyruklu kimselerin faaliyetlerini bazı yerlerde yakinen gördük. Bunların çalışmalarının hakikaten insani bir amaç izledikleri duyuluyor. Bununla beraber bu teşkilatın nasıl doğduğu, ucunun nereye bağlı olduğu, hacminin ne olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Eğer mümkünse ilgili Bakanlık veya temsilcileri lütfetsinler, bu anlaşmadan önceki durumu bilmediğimiz noktaları izah buyursunlar, ondan sonra tasdik edelim.”⁴³⁰

Barış Gönüllüleri kuruluş itibarıyla 140 ülkede 200.000 gönüllü ile faaliyet göstermiştir. Örgütün çalışmaları bazı ülkeler tarafından oldukça olumlu karşılanıp hala da devam ediyorken bazı ülkeler ise Barış Gönüllüleri'nin çalışmalarının zararlı olduklarına dikkat çekmişlerdir. Barış Gönüllüleri'ne karşı doğan tepkiler gönüllülerin

⁴²⁷Cumhuriyet Gazetesi, Erol Gürakar ve Ali Peker, “Barış Gönüllüleri”, 20 Eylül 1965. (Erişim Tarihi 29/10/2022)

⁴²⁸Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’de ki Faaliyetleri”, 132.

⁴²⁹Dönüşüm Gazetesi, “Amerikan Ajanlarını Açıkıyoruz”, 15 Aralık 1966 (Erişim Tarihi 10/10/2022)

⁴³⁰TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, C. 34, Toplantı 4, 39.Birleşim, 662.

CIA uzantısı olarak çalıştıkları veya misyoner faaliyetlerinde bulundukları düşüncesiyle olmuştur. Sosyalist devletler Barış Gönüllüleri'nin faaliyetlerini ABD'nin ideolojik yansıması olarak yorumlamış ve şiddetle eleştirmişlerdir. Barış Gönüllüleri Türkiye'de görev yaptıkları sürede kendilerine karşı oluşan yoğun tepki sonrası 1971 yılında görevlerini sonlandırmışlardır. Barış Gönüllüleri'nin CIA ajanı olduğu ve gittikleri yerlerde iç huzuru bozdukları yönündeki eleştiriler uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. 1970 yılı sonrası yaşanan sağ-sol çatışmaları, alevi-sünni gerginliği, Kahramanmaraş olayları ve tırmanan kargaşa ortamı bazı siyasetçi ve aydınlar tarafından Barış Gönüllüleri'ne mâl edilmiştir.⁴³¹

Öyle ki günümüzde hala bazı kesimler tarafından 12 Eylül başta olmak üzere bir çok darbe girişiminin uzantısı olarak Barış Gönüllüleri görülmektedir. Nihayetinde ABD, Türkiye için uygulamaya çalıştığı “yumuşak güç” politikasını başarıyla tamamlayamamış, ABD'nin oluşturmak istediği yardımsever, güler yüzlü imajı daha da zedelenmiştir.⁴³²

Barış Gönüllüleri'ne karşı yapılan bu eleştirilerin altında yatan bir diğer sebep ise ABD'nin Kıbrıs konusundaki tavrı ve Johnson Mektubu'dur. O zamana kadar ABD'nin her daim destekçisi olup, ABD'yi dost olarak gören Türkiye için yaşadığı hayal kırıklığı kamuoyunda ABD karşıtlığının başlamasına sebep olmuştur. Eğer Kıbrıs konusunda ABD Türkiye'nin yanında yer alsaydı ve mektup meselesi hiç olmasaydı yine de Barış Gönüllüleri'ne aynı tepki verilir miydi, bu durum bir bilinmezlik olarak kalacaktır.

3.7.Afyon (Haşhaş) Sorunu

Bu yıllarda dünya NATO, Varşova Paktı ve Bağlantısızlar Hareketi olarak gruplaşmış bulunmaktaydı. Aynı zamanda Petrol Krizi sebebiyle de ülkeler ekonomik bunalımdaydı. Türkiye için ise yaşanan olayların üzerine bir de Afyon Krizi patlak vermişti.⁴³³

ABD'de 1960'lı yıllarda Vietnam Savaşı'ndan sonra uyuşturucu tüketimi yaygınlaşmıştır. Öyle ki durum ABD'nin Başkanlık seçimlerine bile yansımıştır.

⁴³¹Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’de ki Faaliyetleri”, 142.

⁴³²Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1962-1972)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010), 134.

⁴³³HüseyinBağcı vd., “*Türk Dış Politikası I*”, 180.

Richard Nixon Başkanlık seçimi propagandasında Vietnam Savaşı'nı bitirme ve uyuşturucuyla mücadele sloganlarıyla iktidara gelmiştir. Başkanlığa gelince sözünü verdiği uyuşturucuyla mücadele için çalışmalara başlamıştır. Meselenin Türkiye'yi ilgilendiren kısmı ise Türkiye'de eroinin temel maddesi olan afyon ekiminin yaygın olarak yapılmasıydı. Anadolu'da yüzyıllardır afyon ekimi yapıldığından, haşhaş Türk köylüsü için temel geçim kaynağıydı. Dünya'daki uyuşturucu üretimi güzergâhına bakıldığında Güneydoğu Asya'dan Altın Üçgen denilen ülkelerden çıkarılarak Afganistan üzerinden Türkiye'ye gelip, Fransa'da hap haline getirilerek ABD'ye satılmaktaydı. Ancak, ABD'ye göre uyuşturucu ticareti Türkiye'den geçmekte ve uyuşturucunun merkezi Türkiye'ydi.⁴³⁴

Türkiye, afyon kaçakçılığını önlemek için köylünün ürettiği afyonun büyük bir kısmının Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılmasını sağlamıştı. Yine de kaçakçılık devam ediyordu; ama bu oran ABD'nin iddia ettiğinin çok altındaydı. Bu gerçeklere rağmen Nixon hem bu Altın Üçgen bölgesinin hükümetlerinin yetki alanı dışında kalması hem de Türkiye, NATO üyesi olduğundan ABD'ye ekonomik ve askeri açıdan bağımlı olduğu için ABD'nin isteklerini yerine getirmesi gerekiyor düşüncesiyle Türkiye'nin üzerine yoğunlaşmıştır. Çünkü ABD'ye göre Türkiye'ye yapılan yardımlar istekleri için bir koz olarak kullanılabilirdi.⁴³⁵

Türkiye'deki haşhaş ekimi yasaklandığı takdirde uyuşturucu meselesinin çözüleceğine inan Nixon, ilk olarak ABD'nin Anlara Büyükelçisi William Handley ile görüşerek Türk Hükümeti'ne haşhaş ekimini durdurması için mesaj göndermiştir. Ancak dönemin başbakanı Süleyman Demirel tarafından bu talep reddedilmiştir. Türk Hükümeti haşhaş ekimini yasaklamak yerine bunun satışını engellemeye yönelik önlemler alınabileceğini belirtmiştir. AP Hükümeti 1965 seçimleriyle iktidara gelmiştir. Bu dönemde Johnson Mektubu ve Kıbrıs Olayları sebebiyle ülkede Amerikan Karşıtlığı oluşmaya başlamıştır. Dolayısıyla Türk kamuoyunda ve muhalefette oluşan Amerikan karşıtı atmosfer hükümeti de etkilemiştir. Başkan Nixon ve Büyükelçi William Handley başta olmak üzere Amerikan hükümeti haşhaş meselesine yoğunlaşmıştır. Sorun devam ederken Handley sık sık Türkiye-Washington arasında seyahatler yapmıştır. Nixon,

⁴³⁴Buğra Sızan, "Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)", *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, Sayı 20, 2021: 109.

⁴³⁵Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 702.

Handley'e yeni bir Johnson Mektubu krizi yaşanmaması için sözlü mesajlar vererek Demirel'e iletmıştır. Demirel ise her defasında haşhaş ekiminin yasaklanması teklifini reddetmiştir. Bir süre sonra bu durum tehdit mekanizmasıyla baskı unsuru haline getirilmiştir. Amerikan raporlarında AP hükümetinin uzun ömürlü olmayacağına dair değerlendirmeler yer almıştır.⁴³⁶

Türkiye yaşanan gelişmeler karşısında haşhaş ekimine sınırlandırma getirmiştir. 1960 yılına bakıldığında 42 ilde haşhaş ekimi yapılırken, 1969 yılında 9, 1970 yılında işse bu sayı 7'ye düşürülmüştür. Amerikan uyuşturucu ile Mücadele Ajansı (DAE) ile Türkiye narkotik birimleri ortak çalışmalar yaparak başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Ancak ABD'ye göre alınan önlem afyon üretimini büyük ölçüde etkilese dahi yine de afyon üretimi tamamen yasaklanmalıydı.⁴³⁷

İstekleri yerine getirilmeyen ABD Kongresi Türkiye karşısında tavrını giderek sertleştirmeye başlamıştır. Temsilciler Meclisi ile Senato'da yapılan konuşmalarda eskiden dost olarak gördüğü Türkiye'yi şimdi düşman bir ülke olarak göstermiştir. ABD, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını gözetmeden afyon tarlalarının yok edilerek hatta buldozerlerle ezilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Türkiye'deki afyon üretimi yasaklanmadığı takdirde Türkiye'ye yaptırım uygulanacağı haberleri art arda gelmeye başlamıştır. ABD Kongresi'ndeki bazı görüşlere göre Türkiye'ye istediklerini yaptırmak için afyon tarlalarının bombalanması konusu dahi gündeme gelmiştir.⁴³⁸

1969 yılına gelindiğinde ABD ile Demirel iktidarının anlaşmazlığı hala devam ediyordu. Nixon artık Türkiye'ye karşı diplomatik bir dili kenara bırakarak baskıyı arttırmaları gerektiğini Handley'e söylemekteydi. Adalet Partisi Hükümeti de mecliste iktidar çoğunluğunu kaybetmiş, ordu ülkedeki çalışma ortamından rahatsızdı. Komutanlar hükümete basın üzerinden mesajlar göndererek uyarı yapıyorlardı. Tarih 12 Mart 1971 tarihini gösterdiğinde de Türk ordusundan 4 kuvvet komutanı Süleyman Demirel Hükümeti'ne bir muhtıra vermişlerdir. Demirel ilk önce mücadele etmek istese

⁴³⁶Macide Başlamışlı, "Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi İlkbahar 2018*, 5(14): 372.

⁴³⁷Buğra Sızan, "Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)", 109.

⁴³⁸Buğra Sızan, "Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)", 110.

de Cevdet Sunay'ın etkisiyle istifa etmiştir. Yeni gelen Nihat Erim Hükümeti, ABD ile gerginleşen ilişkileri yumuşatmak için çaba sarf etmiştir.⁴³⁹

Muhtıradan sonra hükümete geldiklerinden teknokratlardan oluşan ve herhangi bir seçim kaygısı taşımayan Erim Hükümeti, 29 Haziran 1971 tarihinde afyon ekimini yasaklamıştır.⁴⁴⁰ Nihat Erim, ABD desteğini kaybetmemek için 30 milyon dolar karşılığında haşhaş üretiminin tamamen sonlandırılmasını kabul etmiştir. Türkiye'de yaklaşık 100.000 köylü ve ailesi ekonomik zarar görmüş, ABD ise zararın telafisi için anlaştığı miktarın sadece üçte birini vermiş, bu durum problem yaratmıştır.⁴⁴¹

Erim Hükümeti'nden sonra seçim yapılması zamanı geldiğinde ise nasıl Amerika'da Nixon'ın başkanlık seçimlerinde her aday uyuşturucu konusuna değiniyorsa Türkiye'de de adaylar afyon sorunuyla ilgili propaganda yapmaktaydı. Halk Amerika'ya karşı iyice öfkelenmişti. Üstelik çiftçilerin mağduriyetleri tam anlamıyla giderilmemişti.

1973 yılında iktidara CHP-MSP koalisyonu ile Bülent Ecevit gelmiştir. Ecevit çiftçinin zararını telafi etmek için tüm baskılara rağmen haşhaşın üretimini yeniden serbest bırakmıştır. ABD, haşhaşın tekrar üretilmesi kararını tepkiyle karşılamıştır.⁴⁴² ABD, Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağını kaldırmasıyla hayal kırıklığı yaşamıştır. Ancak diğer taraftan da bu durum tahmin edilebilirdi. Çünkü Türk çiftçisi ve üreticisi büyük zarar görmüştü. Üstelik bu yasağın ardında ABD'nin olması da Türk kamuoyunu iyice öfkelenmişti. Bu sebeple kendilerine karşı tepkinin farkında olan ABD Hükümeti arka diplomasi görüşmeleriyle Türkiye'yi bu karardan vazgeçirmeye çalışsa da başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine derhal harekete geçerek ambargo girişimlerini başlatmışlardır.⁴⁴³

ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardımların kesilmesi düşüncesi haşhaş ekimini serbest bırakmasıyla başlamıştır. Haşhaş ekimi serbest bırakılınca Amerikan

⁴³⁹Macide Başlamışlı, "Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu", 373.

⁴⁴⁰Buğra Sızan, "Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)", 110.

⁴⁴¹Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 180.

⁴⁴²Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 180.

⁴⁴³Macide Başlamışlı, "Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu", 701.

Kongresi ve kamuoyunda ‘Yardımlı keselim’ tartışmaları başlamıştır. Ancak Amerikan Kongresi hırçınlaşmanın zirvesini Kıbrıs harekâtıyla yapmıştır.⁴⁴⁴

ABD’nin Senato ve Temsilciler Meclisi, Türkiye’ye verilen borçlarla ekonomik ve askeri yardımların kesilmesi kararını almışlardır. Hem bu uygulanan ambargo hem de 1973’te yaşanan Arap-İsrail Savaşı sonrası oluşan Petrol Krizi, 1970-1973 arası Türkiye’yi ekonomik açıdan zedelemiştir.⁴⁴⁵

3.8.Kıbrıs Barış Harekâtı ve ABD’nin Türkiye’ye Yönelik Silah Ambargosu

Kıbrıs’ta 15 Temmuz 1974 tarihinde Yunanistan’daki Albaylar Cuntası’nın desteğini alarak Nikos Sampson, Makarios’a karşı darbe yapmıştır. Sampson, EOKA’nın eski liderlerindendir. Makarios darbe sonrası adadan kaçınca Sampson liderliğindeki Cunta Yönetimi adada bulunan Kıbrıslı Türklere karşı saldırıda bulunmaya başlamışlardır.⁴⁴⁶

Makarios’un yerine Sampson’ı Cumhurbaşkanı yapmayı amaçlayan Cunta Yönetimi’ne ABD’den tepki gelmemiştir. ABD içinde Sovyetlere yakın, söz dinlemeyen bir Makarios’dan ziyade Cunta Yönetimi işlerine gelmiştir. Kıbrıs’ta yapılan darbe en büyük tepkiyi Türkiye’den almıştır. Darbe sırasında henüz iktidarlığının başında olan CHP-MSP koalisyonu, 1960 Garanti Anlaşması’nın hükümlerine dayanarak İngiltere’ye birlikte adaya müdahale etme teklifinde bulunmuştur. Ancak İngiltere bu teklifi kabul etmemiştir.⁴⁴⁷ İngiltere teklifi kabul etmeyince Türkiye için adaya tek başına müdahale etmekten başka çare kalmamıştır.

ABD olası Türk-Yunan Savaşı’nı önlemek için ABD Dışişleri Bakanlığı üst düzey yetkilisi Joseph Sisco’yu arabulucu olarak görevlendirmiştir. Sisco, Türkiye’nin müdahalesini engellemek için Johnson Mektubu’nda olduğu gibi bir kez daha ABD adına Sovyetler ve NATO kozunu oynamıştır. Ancak Ecevit’i vazgeçiremeyeceğini anlayınca Türkiye’yi tatmin edebilecek yeni çözüm yolları bulabilmek için ABD’ye gitmiş, dönene kadar da Türkiye’nin hareket etmemesini istemiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 24.Birleşim, 490.

⁴⁴⁵Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 180.

⁴⁴⁶Buğra Sızan, “Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)”, 112.

⁴⁴⁷Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 185.

⁴⁴⁸Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 163.

Ecevit, Sisco ile o sıra yaptığı görüşmede Türkiye'nin İnönü zamanında Kıbrıs'a müdahale etmemesini hata olarak görmüş, Tarih tekerrür etse de Türkiye'nin aynı hatayı tekrar etmeyeceğini söylemiştir. Ecevit'e göre ABD'de bu olayda Türkiye'yi durdurarak hata etmiştir. Daha sonra Ecevit sözlerine şöyle devam etmiştir: “Sonucu gördünüz. Türk-Amerikan ilişkileri on yıl boyunca zedelenmiş olarak kaldı ve Türk-Yunan ilişkileri büsbütün bozuldu ve Kıbrıs'ta iş ne noktaya geldi görüyorsunuz. Demek ki bu davranış bir hataydı. Biz tekrarlamayacağız bu hatayı, siz isterseniz tekrarlamaya uğraşın.”⁴⁴⁹

Türkiye'ye yapılan tüm tehditlere rağmen, 1960 yılında kendisine verilen “Garantör Ülke” hakkını kullanarak adaya müdahale kararı almıştır. 20 Temmuz 1974 tarihinde Türkiye, adaya müdahalede bulunmuştur. Harekât 2 gün sürmüştür. BM Güvenlik Konseyi Kıbrıs'ta ki tehlikeli duruma son vermek için taraflara ateşkes çağrısı yapmıştır. Taraflar bunu kabul etmiş hemen ardından da 1. Cenevre Konferansı'na çağırılmışlardır.⁴⁵⁰

Türkiye'nin gerçekleştirdiği Barış Harekâtı başarısı sonrası Atina yönetimi tarafından Kıbrıs'a Cumhurbaşkanı yapılan eski EOKA'cı Nicos Sampson çekilerek yerine geçici olarak Kıbrıs Rum lideri Glafkos Klerides getirilmiştir. Klerides ilk amacının ateşkesi sağlamak olduğunu öne sürerek Kıbrıs Türk Yürütme Kurulu Başkanı ve Cumhurbaşkanı Yardımcısı Rauf Denktaş'la bir telefon görüşmesi yapmıştır.⁴⁵¹

Yunanistan'da Cunta Yönetimi devrilince 25 Temmuz 1974'de toplanan 1. Cenevre Konferansı'na sivil yönetim katılmıştır. Konferansta Türkiye'nin müdahalesi haklı bulunarak bir çok isteği kabul edilmiştir. Ancak konferans tam anlamıyla bir çözüme ulaşamayınca 8 Ağustos 1974 tarihinde konferansın tekrar toplanması kararlaştırılmıştır.⁴⁵²

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş mecliste konuşmasında Yunanistan'ın Cenevre görüşmelerine müzakereleri yozlaştırmak için geldiğini, Yunanistan'ın Türkiye ile uzlaşma sağlamamak için çaba sarf ettiğini dile getirmiştir.

⁴⁴⁹Buğra Sızan, “Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)”, s.112.: Bülent Ecevit, “*Dış Politika ve Kıbrıs Dosyası*”, (1.B.), Ankara: Rahşan Ecevit-Bülent Ecevit Bilim Kültür ve Sanat Vakfı Yayınları, 2015, 126-127.

⁴⁵⁰Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 186.

⁴⁵¹Cumhuriyet Gazetesi, “*Sampson İstifa Etti, Klerides Geçici Başkan Oldu*”, 24/07/1974 (Erişim tarihi 12/10/2022)

⁴⁵²Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 186.

Türkiye konferansta gayret, çaba ve uzlaşma arzusu ile sürdürse de Yunan ekibinin konferansı geçiştirerek Dünya kamuoyunu saptırmak için gayret ettiğini söylemiştir.⁴⁵³

Yunanlılar konferansta Türkiye tarafından yapılan teklifleri reddetmek yerine Türkiye'yi oyalama yolunu seçmiş, konferansın son günü Yunan temsilcisi Mavras, Turan Güneş'e bir teklifinin olmadığını ve Türkiye tarafından yapılacak olan teklifi ise Atina seyahatinden sonra değerlendireceğini söylemiştir. Mavras, konferans sonrası gazetecilere: "Federal sistem adanın toprağının doğrudan doğruya bölünmesine sebep olacağı için anlaşmalara tamamen aykırı bir tekliftir ve bu itibarla da bu teklifin kabul edilmesi imkânı yoktur." şeklinde basına yazılı demeç vermiştir. Güneş, Yunanlıların tavrı sonrası Türk Hükümetinin eline 2 seçenek kaldığını söylemiştir. Bunlardan biri adada yaşayan Türklerin canını feda ederek Kıbrıs sorununu kronik hala getirmek ya da başkalarının vermek istemedikleri Türkiye'nin haklarını Türk Silahlı Kuvvetleri yoluyla güvence altına almaktır.⁴⁵⁴

Barış Harekâtından sonra mecliste Adalet Partisi grubu adına konuşma yapan Süleyman Demirel, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin haklarını koruma hedefi olduğunu ifade ederek Kıbrıs'ta hakça ve insanca bir düzen kurulması gerektiğini istediklerini harekâtın gerekçesi olarak göstermiştir. Demirel, üç ülkenin ateşkes görüşmesinde bulunması gerektiğini savunmuştur. Bunlardan ilki İngiltere'dir. Ancak İngiltere ateşin içinde değildir. Diğer Yunanistan, o da tam anlamıyla ateşin içinde sayılmadığından tek olarak Türkiye kalmaktadır.⁴⁵⁵

Ateşkes kararından sonra Ecevit: "Yeni bir Kıbrıs vardır şimdi dünyada Türkiye'nin iki gün öncesinden başka bir yeri vardır artık." Sözlerini ifade etmiştir. Ecevit, BM kararlarına saygılı olarak örgütün yaptığı ateşkesi kabul ettiklerini dile getirmiştir. Başbakan yerli ve yabancı gazeteciler önünde düzenlediği basın toplantısında: "Şimdi, şu andan itibaren önümüzdeki görev barıştır. Fakat bazen barış yapabilmek, savaş yapmaktan daha zordur." demiştir.⁴⁵⁶

Yunan Dışişleri Bakanı Vargov Mavros, Cenevre görüşmelerinde Türkiye'nin garanti anlaşmasını tanımadığını söyleyerek Türk müdahalesini işgal olarak

⁴⁵³TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.13, Toplantı 13, 5. Birleşim, 60.

⁴⁵⁴TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.13, Toplantı 13, 5. Birleşim, 61.

⁴⁵⁵TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.13, Toplantı 13, 4. Birleşim, 20.

⁴⁵⁶Cumhuriyet Gazetesi, "Ateş-kes Kabul Edildi", 23 Temmuz 1974 (Erişim Tarihi 18/10/2022)

nitelendirmiştir. İngiltere ise görüşmelerde net bir tavır sergilememiş, ateşkes ihlalinde yakınarak ihlallerin önlenmesini ve adadaki limanların BM denetimine verilmesini önermiştir.⁴⁵⁷ İngiltere Dışişleri Bakanı Collaghan görüşmelerde: “Bugün Kıbrıs ordunuzun esiri, yarın ordunuz Kıbrıs’ın esiri olacak.” Demiştir.⁴⁵⁸ İngiltere gösterdiği tavırla Yunanistan’ın yaptığına ses çıkarmamış adeta Türkiye’yi eleştirmiştir.

İkinci kez toplanan Cenevre Konferansı Yunanistan ve Kıbrıs Rum topluluğunun izlediği olumsuz tavırlar yüzünden yine bir sonuca varamamıştır. Mavros: “Konferans tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır.” Diyerek açıklama yapmıştır. Türk Heyeti ise kendi aralarında gizli bir toplantı yapma kararı almıştır.⁴⁵⁹

Rumların anlaşmaya varmaması durumunda Türk Hükümeti ikinci bir harekât yapılması kararını almıştır. Ancak bu karar gizli olduğundan 2. Cenevre Konferansı sırasında orada bulunanlardan sadece Dışişleri Bakanı Turan Güneş ve Milletvekili Haluk Ülman tarafından bilinmektedir.⁴⁶⁰ Konferanstan bir netice alınmadığı takdirde gün tespit edilmesi için Turan Güneş, “Ayşe Tatile Çıksın” olarak bilinen parolayı kullanarak Ankara’ya yeşil ışık yakmıştır.⁴⁶¹

14 Ağustos 1974 tarihinde başlayan ikinci harekâttan sonra adanın %37’lik kısmı kontrol altına alınmıştır. Yine BM’nin çağrısıyla ateşkes ilan edilmiştir.⁴⁶² Türkiye ikinci harekâtı gerçekleştirdiğinde uluslararası tepkiler çok sert olmuştur.⁴⁶³

ABD’nin olaylar karşısında izlediği tutum nedeniyle Lefkoşa ve Amerikan Büyükelçiliği önünde bir gösteri düzenlenmiştir. Gösteride açılan pankartlarda “Katil Kissinger”, “Amerikalılar Defolun”, “Yaşasın Milli Muhafız Ordusu, Yaşasın Fransa” yazıları görülmüştür. Göstericiler elçilik binasını taşıyarak Amerikan bayrağını yırtmışlardır. Çevrede bulunan polisler olaya karşı ihtar atışları yapmışlardır. Olay yerine gelen barış gücü duruma müdahale etmeden seyredip dönmüştür. Göstericiler dağılmış, Büyükelçiliğin kendilerine sis bombası ile gaz bombası atması onları

⁴⁵⁷Cumhuriyet Gazetesi, “Cenevre Görüşmesi Çıkmaza Giriyor”, 27 Temmuz 1974 (Erişim Tarihi 18/10/2022)

⁴⁵⁸Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 187.

⁴⁵⁹Cumhuriyet Gazetesi, “Barışçı Önerilerimizi Yunanistan Reddetti”, 14 Ağustos 1974 (13/10/2022)

⁴⁶⁰Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 185.

⁴⁶¹Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 186.

⁴⁶²Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 186.

⁴⁶³Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 187.

engellememiştir. Rum göstericilerin silah atışından payını alan Amerikan Büyükelçisi ve Elçilik mensubu bir diplomat öldürülmüştür.⁴⁶⁴

Mecliste ikinci harekâttan sonra konuşma yapan Milli Selamet Partisi İstanbul Milletvekili Hasan Aksay: “Bilindiği gibi ilk çıkarma harekâtından önce olduğu gibi ikinci çıkarma harekâtımızdan önce de bütün sulhçu ve uzlaşmacı yollar denenmiş gerekli her teşebbüse başvurulmuştur.” Sözleri ile Türkiye’nin barışçı tutumunu dile getirerek ardından Kıbrıs’ta ki Büyükelçinin öldürülmesini işaret etmiştir. Rumların insafının bulunmadığını dolayısıyla Kıbrıs’ta ki Türklerin can ve mal güvenliklerinin Rumların insafına bırakılamayacağına dikkat çekmiştir.⁴⁶⁵

ABD’nin, Türkiye’nin askeri müdahalesini önlemesi olasılığı konusunda Kissinger, sonrasında şu ifadeleri kaleme almıştır:

“Bir kriz, özellikle iki NATO müttefikini ilgilendiren bir kriz kadar beklemediğimiz bir şey olamazdı. O sırada kimi desteklersek destekleyelim, sonuç ne olursa olsun Akdeniz’in doğu kanadı tehlikeye girecekti. O sırada ne hükümetimiz birlik beraberlik içindeydi, ne de başkanımız uzun sürecek bir gerginliğin haktan gelebilecek bir otoriteye sahipti... Herhangi bir maliyete katlanmadan Türkiye’nin müdahalesine karşı koymamız mümkün değildi. Çünkü bu hareketimiz objektif olarak bakıldığında Yunan Cuntasını desteklemek olarak algılanacaktı. Her halükarda Türkiye’nin adaya çıkarma yapmasını önleyecek tek şey Amerika’nın bu devlete karşı askeri harekâta girmesiydi; bu ise o sırada mümkün olmayan bir şeydi. Kongre liderleriyle yaptığım danışma toplantılarında olaylara hiçbir şekilde karışmamamız konusunda görüş birliğine varmıştık. NATO’yu ilgilendiren bir krize diplomatik açıdan dâhil olmamamız mümkün değildi.”⁴⁶⁶

ABD, Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaş patlak vermemesi için kendince elinden geleni yapmıştır. Ancak sonuca bakıldığında ise ne Türkiye’yi ne de Yunanistan’ı memnun edememiştir. Türkler çabuk hareket etmedikleri takdirde ABD’nin Sampson rejimini tanıyarak Kıbrıs’ta ki durumu legalleştireceklerini iddia

⁴⁶⁴TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.13, Toplantı 13,5. Birleşim, 76.

⁴⁶⁵TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.13, Toplantı 13,5. Birleşim, 77.

⁴⁶⁶Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 307: Kissinger, Years of Upheaval, ss. 1189-1190.

ederken; Yunanlılar ise ABD'nin Kıbrıs darbesine sessiz kalarak Türkiye'ye Kıbrıs'ı işgal etme fırsatı sağladıklarını öne sürmüşlerdir.⁴⁶⁷

Kısa bir süre sonra Kıbrıs'ta ki Türk toplumu "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" adı altında kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Aradan biraz zaman geçtikten sonra da geçici sözcüğü kaldırılarak "Kıbrıs Federe Türk Devleti" olmuştur.⁴⁶⁸ Nihayet Türkiye, 15 Kasım 1983 tarihinde "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" adıyla Kıbrıs'ta bağımsız bir devletin kurulduğunu duyurmuştur. Ancak KKTC, Türkiye dışında herhangi bir ülke tarafından tanınmamıştır.⁴⁶⁹

Türkiye, Kıbrıs'a ikinci harekâtı yapınca bu durum ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisi'nde büyük tepkiye sebep olmuştur. ABD Senato üyeleri, Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı ikinci müdahalesini tamamıyla gayrimeşru olarak gördüklerini, Türkiye'nin müdahale yaparken ikili anlaşmalara aykırı olarak ABD silahlarını kullandıklarını ve Türkiye'nin işgal ettikleri topraklardan çekilmeleri için yapılacak en etkili yöntemin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamak olduğunu savunmuşlardır.⁴⁷⁰

15 Ağustos 1974 tarihinde Rum asıllı Amerikalılardan oluşan bir Kongre heyeti Kıbrıs'a yapılan harekâtlarda kullanılan silahların kökeninin araştırılacağını ifade etmişlerdir. Ancak Kongre çalışmaları son bulmadan Türkiye'ye silah ambargosu uygulamak için çalışmalara başlamışlardır.⁴⁷¹ "Türkiye'ye Yapılan Silah Satışlarının ve Verilen Askeri Kredilerin Durdurulması" kararı, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin onayından geçmiş, dönemin ABD Başkanı Gerald Ford tarafından 15 Ekim'de veto edilmiştir. Bu sıralarda da Kongre'nin Türkiye'nin Kıbrıs'ta Amerikan silahlarını kullanıp kullanmadığıyla ilgili araştırmalar yayımlanmıştır. Kongre, Türkiye'nin Kıbrıs'ta Amerikan silahlarını kullanması ikili anlaşma ve Amerikan yasalarının ihlali anlamına gelmekte olduğunu açıklamıştır. Araştırma yayınlanınca 16 Ekim'de Temsilciler Meclisi'nde Türkiye'ye yardımın derhal durdurulmasını öngören tasarı kabul edilmiş, ancak Başkan Ford, 17 Ekim'de bu tasarıyı veto etmiştir. Ford'un çabası

⁴⁶⁷Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 300.

⁴⁶⁸Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, 123.

⁴⁶⁹Hacer Dolanbay, "1975-1984 Arası Gündem: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye'nin Dış Politikası", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/3, (2019): 854.

⁴⁷⁰Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 188.

⁴⁷¹Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 705.

yeterli gelmeyince ABD 5 Şubat 1975'te Türkiye'ye silah satışını durdurduğunu bildirmiştir.⁴⁷²

ABD Hükümeti, ihtiyatlı bir tutumda görünse de Amerikan Kongresi ve kamuoyunda Türkiye aleyhtarı bir hava oluşmuştur. Bu ortamda aynı zamanda Vietnam Savaşı ve Watergate Skandalı'ndan dolayı ABD Kongresi, ABD Hükümeti'ne karşı güvenini kaybetmiştir.⁴⁷³

ABD Dışişleri Bakanı Kissinger de Ford ile birlikte ambargo karşısında duran bir başka isim olmuştur. Kissinger Senato'nun tavrını aşırı bularak böyle bir kararın ABD'nin Türkiye'deki varlığını tehlikeye düşüreceğini söylemiştir. Ancak ABD, 30 Aralık 1974 tarihinde Ford tarafından onaylanmış olan ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta ateşkese uymaması, adadaki asker sayısını arttırması veya adaya tekrar çıkartma yapması durumunda 5 Şubat 1975'te yürürlüğe girmesine karar verilen bir metinle Türkiye'ye ambargo uygulamasını yürürlüğe koymuştur. Silah ambargosu ilerleyen yıllarda 26 Eylül 1978 tarihinde Jimmy Carter'in yoğun çabalarıyla kaldırılmış ancak Türkiye-ABD ilişkilerindeki güven duygusunu kırmıştır.⁴⁷⁴

Kongrenin kararı yürürlüğe girdiğinde 4 Şubat 1975 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplanarak 2 saate süren olağanüstü toplantı yapmışlardır. Toplantıdan sonra dönemin başbakanı Sadi İrmak açıklama yaparak askeri yardımın kesilmesiyle Türkiye-ABD arasında ikili ilişkilerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bunun sebebi olarak da ABD Kongresi'ni göstererek Kongre'nin ağır bir yanılğı içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁵

ABD Kongresi'nin Türkiye'ye karşı tavrının sebebi çok başkadır. 19.yy'dan sonra Osmanlı ve Yunanistan'dan ABD'ye göçen Rumlar, ABD Kongresi ve yöneticileri üzerinde etki oluşturmuşlardır. Dolayısıyla her fırsatta Türkiye'ye karşı çeşitli yaptırımlar oluşturabilmek için lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra Başpiskopos Yakovos, kilise üyelerine Türkiye'nin cezalandırılması için politikacılara baskı yapmaları yönünde çağrıda bulunmuştur.

⁴⁷²Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 706.

⁴⁷³Mehmet Gönübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 589.

⁴⁷⁴Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 188.

⁴⁷⁵Cumhuriyet Gazetesi, "ABD ile İkili İlişkiler Yeniden Ele Alınacak", 05 Şubat 1975 (Erişim Tarihi 18/10/2022)

Rumların baskıları etkili olmuş, Nixon'ın istifasından sonra iktidara gelen Gerald Ford yönetimi Yakavos'u saraya çağırarak tepkilerini haklı bulduklarını dile getirmişlerdir.⁴⁷⁶

Türkiye, daha ikinci harekâtı gerçekleştirmeden Yunan asıllı ABD Kongresi üyesi bir grup Kissinger'a ziyarette bulunarak Türkiye'ye ambargo uygulamasını istemişlerdir. Öyle ki içlerinden birisi bütün suçu Kissinger'e yüklediğini söyleyerek Kissinger'e: “ Amerikan politikasının Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da başarısız olmasından dolayı Başkan Ford'u herhangi bir şekilde sorumlu tutmuyoruz. Bizce tüm suç size aittir. Makarios'a karşı darbeye ve Türklerin müdahalesinde neden tek bir açıklama yapmadınız? Neden Collaghan'ı desteklemediniz? Ve Türklerin neden masadan ayrılmasını engellemediniz?” şeklinde devam ederek Kissinger'ı sorumlu tutmuşlardır.⁴⁷⁷Kissinger ise Yunanlı kongre üyeleriyle yaşadığı tartışmada 2. Cenevre Konferansı'nın başarısızlığın sebebi olarak Collaghan'ı suçlamış ve yine Amerikan baskılarıyla olumlu neticeler elde edildiğini söylemiştir.⁴⁷⁸

3.8.1. Türkiye'nin ABD'nin Ambargosuna Karşı Tepkisi

ABD'nin ambargo kararı Senato'da onaylandığında Türkiye bunu çok sert karşılamıştır. Türkiye, NATO ile ilişkilerini gözden geçireceğini açıklamıştır. Açıklamadan sonra 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuş olup devlet başkanı olarak Rauf Denktaş seçilmiştir. Türkiye'de de yönetim el değiştirmiş iktidara Süleyman Demirel Hükümeti gelmiştir. Demirel Hükümeti ambargo kararı karşısında ülkedeki ABD üsleri ile tesislerinin faaliyetlerini durdurduğunu ve bunların denetimini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bıraktığının kararını açıklamıştır. Neticesinde ABD uyguladığı ambargo ile Türkiye'de beklediği etkiyi görememiştir. Ambargo, Türkiye'nin ABD'ye karşı güvensiz ve mesafeli bir duruş sergilemesine sebep olmuştur. Türkiye bu olaydan önemli dersler çıkarmıştır. Bundan sonra savunma sanayisine yönelik yatırım programları geliştirilmiştir. ABD yüzünden daha da gerginleşen Türk-Sovyet ilişkilerinde düzenlemelere gidilmiş, Sovyetler ile “İyi Komşuluk ve Dostluk Prensiplerine Dayalı İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır. Bu dönemde İslam ülkeleriyle

⁴⁷⁶Baskın Oran, *Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar*, 704.

⁴⁷⁷Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, Ocak 2016, 182-183.s.316: Stern, *The Wrong Horse*, ss.140-141: Birand, *Diyet*,ss.42-43.

⁴⁷⁸Nasuh Uslu, *Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri*, 316: Birand, *Diyet*,ss.42.

de ilişkilerde iyileştirmeler yapılmıştır. Türkiye artık İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) içerisinde daha etkin olmaya başlamış, Filistin Kuruluş Örgütü'nü (FKÖ) tanımıştır.⁴⁷⁹

Ünlü bir Amerikan gazetecisi Selzberger bir yazısında ABD'nin yardımı kesmesinin NATO'nun güneydoğu kanadını zayıflattığını söyleyerek bu kararın Türkiye'yi Amerikan aleyhtarı Irak ve Libya gibi ülkelerle yakınlaştıracabileceğine dikkat çekmiştir. Türkiye eğer Arap ülkeleriyle yakınlaşırsa, ABD çıkabilecek yeni bir savaşta İsrail'e yardım edemeyecektir.⁴⁸⁰

Ambargo kararından sonra dönemin Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Amerikan New York Times gazetesinin muhabirinin: “ABD yardımı kesildi, kolay başlayacak gibi de gözüküyor. Etkileri nedir, nasıl telafi edeceksiniz?” sorusuna şöyle cevap vermiştir:

*Etkisi mali değildir, bir anlaşmanın tek taraflı feshi meselesidir. Bu durumda tabi ki Türkiye’de tek taraflı olarak kendi vecibelerinin sona ermesini isteyebilir. Bu konuda iki taraf arasındaki farklı durum, ABD Hükümetinin Kongre ile aynı fikirde olmamasından doğuyor. İşin önemli tarafı yardımın kesilmesinden ziyade, silah ambargosu konmasıdır. Ambargo bizatihi hasmane bir harekettir, dostlar arasında işlememelidir. Buna rağmen Türkiye soğukkanlı hareket etmesi tercih etmiştir. Hem ABD Hükümetinin tutumu hem de Türkiye’de kuvvetli bir hükümetin olmaması bunda etki yapmıştır; ama artık hükümet kurulmuş bulunuyor, bugünlerde bir netice alınacaktır. Ambargonun yarattığı etki mutlaka ortadan kaldırılmalıdır. Bu hali Türkiye ordusuna manevra bile yapamaz hale getirmiştir.*⁴⁸¹

Amerika'nın ambargo kararı birçok kez meclis gündemine konu olmuş ve her defasında da ağır eleştiriler almıştır. Mecliste farklı görüşleri destekleyen partiler dahi ambargo kararına tepki konusunda hemfikir olmuşlardır. Demokrat Parti grubu adına mecliste konuşan Mehmet Atınsay: “Blokler arasındaki gerginlik azalabilir ve hatta blokler eriyebilir de; fakat milletlerarasında şartların zaruri kıldığı birçok dostluklar ve ittifaklar devam eder.” Sözlerini kullanarak aslında ABD tavrını Sovyetler ile olan soğuk savaşının yumuşamasına bağlamıştır. Atınsay, Türkiye'nin her zaman

⁴⁷⁹Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 189.

⁴⁸⁰Cumhuriyet Gazetesi, “Türkiye Sola Kayarak Yeni Bir Ortadoğu Savaşında Amerikanın İsraile Yardımını Engeller”, Kosta Daponte, 10/02/1975 (Erişim Tarihi 18/10/2022)

⁴⁸¹TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 4, C.11, Toplantı 2,72. Birleşim, 586-587.

dostluklarına ve sözlerine sadık kaldığını hatırlatarak ortaklıklara tam anlamıyla teslim olmanın milli devlet felsefesiyle bağdaşmadığını söylemiştir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlik NATO ülkelerinin baş kaygısı olmalıdır. Türkiye içinde bulunduğu durum sebebiyle silahlı kuvvetlerin yenilenmesi ve güçlendirilmesi gerektiği gerçeğiyle karşı karşıyadır. Yaşanan son gelişmeler Türkiye'nin kaderini içinde bulunduğu ittifaklara bağlamaması gerektiğini göstermiştir. Türkiye, jeopolitik konumu sebebiyle Ortadoğu'da denge unsuru olan bir devlettir. Batılı devletler ile Ortadoğu ülkeleri arasında bir köprü olan Türkiye'nin önemi bilinmelidir. Eğer NATO'nun güçlü bir ortaklık olarak devam etmesi isteniyorsa güneydoğu kanadında bulunan Türkiye'yi de küstürmemek lazımdır. Atınsoy, Amerikan Kongresi'nin ambargo kararını elim ve vahim bir karar olarak nitelendirerek Türkiye'nin hem savunma sistemini hem de ABD ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğini söylemiştir.⁴⁸²

CHP grubu adına konuşan Haluk Ülman da Türkiye ile ABD arasındaki yardımlaşmanın karşılıklı olduğunu savunmuştur. Nasıl ABD, Türkiye'ye silah yardımı yapıyorsa Türkiye'nin de ona topraklarında kolaylıklar tanıdığını ifade etmiştir. Türkiye zaten son yıllarda ABD'den savaş araç gereçlerini kendi parasıyla almaktadır. Oysa şimdi yapılan bu satın almayı da önlemektedir. Bu durum dostça bir davranış olarak nitelendirilemez. Eğer Türkiye şimdi ABD'ye karşı tavır almazsa ABD'nin tepkisi giderek daha da sertleşecektir. Şu anda bulunan dönüm noktasında ya ABD Kongresi kararını değiştirmeli ya da Türkiye silahsız kalamayacağı için yeni ülke aramaya başlamalıdır. Ülman sözlerini bitirirken Ecevit'in şu sözlerine de atıfta bulunmuştur: “Bir ülkenin, değil savaş araç ve gereçlerini bu araç ve gereçlerin yedek parçalarını temin ettiği kaynağı değiştirmek zorunda kalması ülkenin izlediği dış politikayı değiştirmek zorunda kalması demektir.”⁴⁸³

Diyarbakır Meclis üyesi Hasan Değer: “Muhterem milletvekilleri, ikili anlaşmalar yürürlükte iken dünyanın hiçbir yerinde anlaşma hükümlerinin sudan sebeplerle tek taraflı kasta dayalı ihlal edildiği görülmemiştir.” Sözlerine şöyle devam etmiştir: “Kanımcı Türkiye'nin Amerika ile dostluğunun artık sona ermiş olduğu açıklık kazanmıştır.” Değer, Kore Savaşı'nı hatırlatarak henüz Kore'de şehit düşen askerin kanı kurumadan ABD'nin gaflete düştüğünü ifade etmiştir. ABD her türlü

⁴⁸²TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2,43. Birleşim, 368-369.

⁴⁸³TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 44. Birleşim, 457.

Yunanistan'dan vazgeçmeden Türkiye'nin aleyhine hareket etmiştir. Askeri yardım iki tarafında menfaatlerine dayalı dağıtılmıştır.⁴⁸⁴

Aslında bütün siyasetçilerin ortak düşüncesi Türkiye'nin artık dış politika değişikliğine gitmesi yönünde olmuştur. Milli Selamet Partisi adına konuşan İsmail Müftüoğlu, hem ambargo kararını hem de Türkiye ABD ile daha öncesinde de sıkıntı yaşadığı için hükümeti eleştirerek: “Çatlayan duvarları sıvalama yerine, duvarları yeniden örmenin gayretini, planlamasını yapmalıydı.” İfadesiyle öfkesini göstermiştir. Müftüoğlu'na göre Yunanistan'ın, NATO'nun askeri kanadından çekilmesi Güneydoğu'daki bütün yükü Türkiye'ye bırakmıştır. ABD, Türkiye'ye yardımı arttırması gereken bir zamanda yaptığı bu hareketle NATO'ya kötülük etmektedir. Türkiye'de dış politikada milli sanayisini geliştirip belirli paktlar içerisine girmeli ve Müslüman ülkelerle iyi münasebetler kurmalıdır.⁴⁸⁵

CHP grubu adına konuşan Vecdi İlhan, Türkiye ile ABD arasında yaşanan sorunların NATO çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin ABD ile yaşadığı sorunlar NATO ile ilişkilerine yansiyacaktır. Ayrıca İlhan'a göre her memleket ittifaka kendi çıkarları için katılır, başka bir devleti korumak için değil. Bir başka konu ise yardımlaşma meselesidir. Yardımlaşma istikrar ve güvene dayalıdır. Dolayısıyla tek taraflı yardımı kesme tehdidi yardımın kıymetini küçültür. İlhan'a göre, Amerikan Kongresi bu kararı Yunanistan'ı kayırma kaygısıyla almıştır. Türkiye'nin NATO'ya katkısı diğer üye devletlerden az değildir. Aksine içinde bulunduğu ekonomik şartlar düşünülünce diğerlerinden daha kıymetlidir. Türkiye'de ilelebet yardım almak istemez. Türkiye, ABD ve NATO bir araya gelerek bu konuyu incelemeli ve ortak bir karar almalıdır.⁴⁸⁶

Türkiye bu dönemde iç politikasında da sıkıntılar yaşamıştır. Hükümet değişiklikleri, anarşik ortam ve ülkedeki sağ-sol çatışmaları, sosyal-ekonomik koşulların kötüleşmesi ülkenin dış yardım ihtiyacını arttırmıştır. Ambargodan sonra soğuyan Türkiye-ABD ilişkileri dış yardıma ihtiyacın arttığı dönemde Türkiye'yi oldukça olumsuz etkilemiştir. Bu doğrultuda ABD, 1980 yılı içinde 202 milyon dolar askeri ve 98 milyon dolar ekonomik, kredi ve yardım önerisinde bulunmuş, 28 Mart

⁴⁸⁴TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 43. Birleşim, 372.

⁴⁸⁵TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 44. Birleşim, 444.

⁴⁸⁶TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 243. Birleşim, 366.

1980 yılında Türkiye ile “Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması” (SEİA) imzalanmıştır. Bu anlaşma, o zamana kadar ki iki ülke arasında yapılan en kapsamlı anlaşma özelliğini taşımaktadır. Anlaşmaya göre ABD, Türkiye’ye savunma malzemeleri ve askeri yardım konusunda destek sağlayacak, Türkiye’de topraklarında ABD’nin kuvvet bulundurmasına izin verecektir. Anlaşma 12 Eylül 1980 askeri darbesi sebebiyle 1 Şubat 1981 yılında yürürlüğe girmiştir.⁴⁸⁷

Bu yaşanan gelişmelerde dikkat çeken husus NATO kurulduktan itibaren Türkiye dışında hiçbir ülkeye ambargo uygulanmamıştır. Ayrıca ambargo kalktıktan sonra da ABD, Türkiye-Yunanistan yardımlarında 7/10 ilkesini benimsemiştir. ABD, yapacağı her yardım için Yunanistan’a Türkiye’den fazlasını vermeyi kararlaştırmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.⁴⁸⁸

Ambargonun kaldırılmasından sonra yaşanabilecek bir Sovyet saldırısında Orta Doğu’da bulunan petrollerinin korunması, Akdeniz’in savunulması gibi konularda Türkiye’nin önemi ABD tarafından anlaşılmıştır. ABD’li Jimmy Carter ülkesinin çıkarlarını korumak için “Acil Müdahale Gücü” (Rapid Deployment Force) adında bir ekibin Türkiye’ye konuşlandırılmasını istemiş ancak bu istek Demirel Hükümeti tarafından reddedilmiştir.⁴⁸⁹

Müttefikleri ABD ve NATO’ya güvenemeyeceğini anlayan Türkiye, ordusunu güçlendirme yoluna gitmiştir. 1952 yılından beri güvenliğini NATO’ya göre düzenlerken NATO Kuvvetleri dışında Ege Ordu Komutanlığı kurulmuştur. Yaşadığı ambargo sonrası savunma sanayisinin gelişmesine önem vermiştir. 1975 yılında ASELSAN kurulmuştur. Türkiye artık askeri anlamda dışa bağımlılığını azaltacak adımlar atmaya başlamıştır. Türkiye yapılan silah ambargosunun etkilerini azaltmak için yolu komşu ülkeler ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmekte bulmuştur.⁴⁹⁰

Soğuk Savaşın yumuşama evresi olan 1970’lerde Türkiye ile Sovyetler arasındaki ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. 1972 yılında iki ülke arasında “İyi Komşuluk İlkeleri Bildirgesi” imzalanmıştır. 1978 yılında yapılan “İyi Komşuluk ve Dostça İşbirliği Siyasal Belgesi” anlaşmasıyla ikili ilişkiler daha ileri bir seviyeye

⁴⁸⁷Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 189.

⁴⁸⁸Buğra Sızan, “Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)”, 116.

⁴⁸⁹Hüseyin Bağcı vd., “Türk Dış Politikası I”, 190.

⁴⁹⁰Buğra Sızan, “Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)”, 115.

taşınmıştır. Ancak Sovyetler 1979 yılında Afganistan'ı işgal ettiğinde ilişkiler tekrar soğumuş, ABD'nin silah ambargosunu kaldırması gibi sebeplerle ilişkiler bir süre daha askıya alınmıştır.⁴⁹¹

Mecliste Milli Selamet Partisi adına konuşan İstanbul Milletvekili Hasan Aksay, Kıbrıs meselesinin, bütün dünya devletleriyle iyi ilişkiler kurulması gerektiğini bir kez daha gösterdiğini savunmuştur. Türkiye bir yandan Batılı ülkeler ile ilişkilerini sürdürürken diğer yandan İslam devletleriyle de ilişkilerindeki sorunları çözmelidir.⁴⁹² Necmettin Erbakan ise bir konuşmasında, dünyada yeni dengelerin kurulduğunu ve Türkiye'nin de Bağlantısız ülkeler ile iyi ilişkiler kurmasının kendisinin faydasına olacağını söylemiştir. Türkiye, dış politikasında o zamana kadar ihmal edilen hususları tamamlamaya çalışmalıdır.⁴⁹³

Hatay Milletvekili Hasan Dönmez ABD'nin ambargo kararına tepki gösterdiği bir konuşmasında: “...Kıbrıs olayları bizim için bir dönüşüm olmuştur. Dünyadaki yerimiz şu an eskisinden çok farklıdır. Bloksuzlar, üçüncü dünya ulusları şimdi bize gerçekten eskisinden çok daha yakındır...”diyerek oda dış politika değişikliğini gündeme taşımıştır.⁴⁹⁴

Milli Selamet Partisi adına konuşan İsmail Müftüoğlu, Kıbrıs meselesi sonrası Türkiye'nin gerçek dostlarının kim olduklarını gördüğünü savunarak dost bilinen ülkelere umduğunu bulamadığından yakınmıştır.⁴⁹⁵

3.9.Sovyetler ile Olan İlişkiler

1964 yılından itibaren Türkiye, sınır veya bölge komşularıyla ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin bu dönem izlediği çok yönlülüğe geçiş politikasını Duygu Sezer “Gerçekliğe Dönüş” olarak tanımlamıştır.⁴⁹⁶ Bu dönem hem Sovyetler hem Araplar ile ilişkiler düzeltilmeye çalışılmıştır.⁴⁹⁷

⁴⁹¹Mehmet Emin Erendor, “1980-1990 Dönemi Türk Dış Politikası”, İçinde *Türk Dış Politikası*, ed. Hasan Acar, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 109-160.

⁴⁹²TBMM, *Millî Meclisi Tutanak Dergisi*, C. 13, Toplantı 13, 5.Birleşim,78.

⁴⁹³TBMM, *Millî Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 10.Birleşim, 109.

⁴⁹⁴TBMM, *Millî Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 24.Birleşim,491.

⁴⁹⁵TBMM, *Millî Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 9, Toplantı 2, 44.Birleşim,455.

⁴⁹⁶Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*,513.

⁴⁹⁷Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve Dış Politika*,511.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasındaki en önemli sorun yalnızlıktı. Sovyetlerin hem İkinci Dünya Savaşı'nda ki tutumu hem de savaş sonrası ortaya çıkan toprak talebi ve boğazlarda üs istemesi Türkiye'yi endişeye sevk etmişti. 19 Mart 1945 tarihinde Sovyetler, Türkiye'ye bir nota vererek 1925 yılında yapılmış ve süresi dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı'nı yenilemeyeceğini bildirmiş, sebep olarak da İkinci Dünya Savaşı sonrası dengelerin değiştiğini söylemiştir.⁴⁹⁸ Türkiye, Sovyetlerin bu tutumu karşısında aradığı çözümü bulamamıştır. Türk Hükümeti'nin Sovyet isteklerini reddetmesinin üzerine Sovyetler, Türkiye'ye ağır bir siyasi baskı yapmaya başlamışlardır. Sovyetler karşısında yalnız kalan Türkiye, İngiltere ve ABD'nin desteğini arkasına almaya çalışmıştır.⁴⁹⁹

Sovyetler, Türkiye'nin 1940'lı yıllarda Batı yanlısı bir politika izlemesine sebep olmuştur. Türk siyasetçi Mehmet Keçeciler bu durumu ifade ederken, Türk sağının komünizmin karşısında bu denli durmasının sebebi olarak Sovyetlerin Stalin döneminde Türkiye'den toprak ve üs talebinde bulunması olarak yorumlamıştır. Keçeciler'e göre Sovyetlerin talepleri Türkiye'yi NATO'ya girmeye mecbur bırakmıştır.⁵⁰⁰

Postdam Konferansı'nda Sovyetlerin Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklik yapılmasını istemesiyle ABD bu konferanstan sonra Türk boğazları konusundaki görüşünü değiştirmeye başlamıştır. 1946 yılında dönemin ABD Dışişleri Bakanı Byrness, Sovyetlere artık “Dur” demenin zamanı geldiğini söylemiştir. Byrness, Sovyetlerin Türkiye'yi istila etmek istediğine dikkat çekerek bu konuya el atacaklarının sinyali vermiştir.⁵⁰¹

Türkiye'de 1946 yılında Missouri gemisinin gelişinden itibaren Batı ve ABD yanlısı politikalar izlenmeye başlamış, NATO'ya girdikten sonra kendini tamamıyla ABD ve Batı ile birlik sayarak o doğrultuda hareket etmiştir. Bu değişim Türk-Sovyet ikili ilişkilerinin de bozulmasına yol açmıştır.

Sovyetler ile uyuşmazlıkların durulması 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra olmuştur. Stalin'den sonra gelen yönetim daha yumuşak politikalar izleyerek çevre

⁴⁹⁸Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*,191.

⁴⁹⁹Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*,193.

⁵⁰⁰Behlül Özkan, “1945 Türkiye-SSCB Krizi Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası”, *Türkiye Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler-Kuşku ile Komşuluk*, (der. Gencer Özkan vd.), İletişim Yayınları, 2017 İstanbul: 74: Çakır, R. ve H. Göktaş (1991), Vatan, Millet, Pragmatizm: Türk Sağındaki İdeoloji ve Politika, İstanbul, Metis Yayınları, 70.

⁵⁰¹Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*,201.

lkeler ile iŖliŖkilerini düzeltmeye alıŖmıŖtır. Dolayısıyla bu tarihten sonra Sovyetlerin Türkiye karŖısında da tavrı deęiŖmiŖ, dostluk münasebetleri kurmak için adımlar atmıŖtır.⁵⁰² Sovyetler iŖliŖkileri yumuŖatmak adına ilk olarak 30 Mayıs 1953 yılında Türkiye’den bulunduğu toprak talebinden vazgeçtiğini duyurmuŖtur. Bu davranıŖ karŖısında Türkiye ise hem hala Sovyetlere tam olarak gvenemediğinden hem de kendini Batılı bir devlet olarak gördüğünden net bir davranıŖ gstermemiŖtir.⁵⁰³

1963 yılında Kıbrıs Sorunu ortaya çıkınca Türk-Sovyet arasındaki iŖliŖkiler yumuŖamaya baŖlamıŖtır. Kıbrıs konusunda Türkiye, müttefiklerinden beklediği desteği göremeyince hayal kırıklığına uęramıŖtır.⁵⁰⁴ Sovyetler ile yakınlaŖma süreci Johnson Mektubu’ndan sonra 1964 Sonbaharında Türk DıŖıŖleri Bakanı’nın Moskova ziyaretıyla baŖlamıŖtır. Türk DıŖıŖleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 30 Ekim 1964-6 Kasım 1964 tarihleri arasında Sovyetlere ziyarette bulunarak ziyaret sonrası iyi niyet iŖliŖkilerini gösteren ortak bir bildiri yayımlanmıŖtır.⁵⁰⁵ Bu ziyareti 1965-1968 yılları arasında yapılan karŖılıklı ziyaretler takip etmiŖtir.⁵⁰⁶

1974 yılında Kıbrıs BarıŖ Harekâtı’ndan sonra ABD’nin silah ambargosu uygulamasıyla Türkiye, Sovyetler ile daha da yakınlaŖınca bu durum ABD’yi rahatsız etmiŖtir. Türkiye ile Sovyetlerin iŖliŖkisine bakıldığında ise Türkiye, Sovyetleri ABD’ye karŖı uyarıcı etki olarak kullanmayı amaçlarken Sovyetler ise Türkiye’yi ABD ve NATO’dan uzaklaŖtırmak için Türkiye’ye yaklaŖmıŖtır.⁵⁰⁷ İki tarafında çıkarlara dayalı iŖliŖkisi ABD’nin ambargoyu kaldırmasıyla azalmaya baŖlamıŖtır. Ambargonun kaldırılmasından sonra hem Sovyetlerin Afganistan’ı iŖgal etmesi hem de Türkiye’de iktidarda olan II. Milliyetçi Cephe Hükümeti’nin politikalarının da etkisiyle Türkiye’nin Sovyetler ile olan iŖliŖkileri yeniden duraklama dönemine girmiŖtir. Soğuyan iŖliŖkilere 12 Eylül 1980 yılında Türkiye’de yaŖanan darbeye eklenince iŖliŖkiler iyice gerilemiŖtir.⁵⁰⁸ Türk-Sovyet iŖliŖkileri uzun yıllar boyunca dostluk boyutuna ulaŖmamıŖtır. Ancak Ruslar, Türkiye için katı, tek yönlü ve dŖman grŖnden kurtulmuŖtur.⁵⁰⁹

⁵⁰²Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk DıŖ Politikası (1919-1990)*,396.

⁵⁰³Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk DıŖ Politikası (1919-1990)*,397.

⁵⁰⁴Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk DıŖ Politikası (1919-1990)*,422.

⁵⁰⁵Mehmet Gönlübol vd.,*Olaylarla Türk DıŖ Politikası (1919-1990)*,425.

⁵⁰⁶Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve DıŖ Politika*,513.

⁵⁰⁷Hseyin Bağcı vd., “*Türk DıŖ Politikası I*”, 192.

⁵⁰⁸Hseyin Bağcı vd., “*Türk DıŖ Politikası I*”, 193.

⁵⁰⁹Duygu Sezer, *Kamu Oyu ve DıŖ Politika*,516.

3.10.Arap-İsrail Çatışmasında Türkiye'nin Arap Yanlısı Politikası

Batı dünyası ve ABD'nin Kıbrıs meselesinde haksız olmasına rağmen Yunanistan'ı Türkiye'ye karşı desteklemeleri Türkiye için büyük hayal kırıklığı olmuştur. Bu durum Batılı devletlerin çeşitli tarihi dini ve psikolojik sebeplerle Türkiye'ye karşı negatif ayrımcılık yapıldığı yolunda eskiden beri süregelen iddiaları kuvvetlendirmiştir. Dolayısıyla yaşanan gelişmeler 1965 yılından itibaren Türk Dış Politikasında önemli değişikliklere sebep olmuştur.⁵¹⁰

Türk dış politikası, Cumhuriyet'in kurucuları Atatürk ve İnönü zamanında bağımsızlık üzerine odaklanmıştı. Bu anlayış 1950 ve özellikle 1955'ten sonra değişmeye başlamış, 1955 yılındaki Bandung Konferansı'nda Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ve Bağlantısızlar ülkelerine karşı ABD'nin savunuculuğunu yaparak ABD uydu gibi davranmıştır.⁵¹¹ Dolayısıyla Türkiye, Demokrat Parti iktidarında ABD ve Batı ile yakınlaştıkça Arap ülkeleriyle uzaklaşmış ilişkilerini sadece güvenlik çerçevesinde paktlara katılarak ilerletmiştir.

1950'li yıllarda Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler kurması aynı dönem Türkiye'yi İsrail ile de yakınlaştırmıştır. Türkiye, Kore'ye asker gönderme meselesinde Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşmelerde Arap ülkelerinin muhalefetinden rahatsızlık duymuş, İsrail'in ABD ile Kore'ye asker göndermeyi desteklemesiyle İsrail'e güveni artmıştır.⁵¹²

Özellikle 1964 yılında Kıbrıs sorununda yaşanan 'Johnson Mektubu' olayı, Türkiye'nin daha önce izlediği genel ve bölgesel dış politika anlayışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Türkiye 1960 öncesi dönemde Demokrat Parti iktidarı döneminde “kesin olarak Batı dünyası paralelinde bir Orta Doğu politikası” yerine farklı bir politika izleme yoluna koyulmuştur. ABD'nin politikaları ile her daim tam bir uyum içerisinde olamayacağını acı bir şekilde anlayan Türkiye artık Batı dünyasının izlediği İsrail

⁵¹⁰Veli Sırrım, “Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri”, *Anemon Muş Aparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2019 7(1):355-374, 360.

⁵¹¹Yeşim Demir, “1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Orta-Doğu Politikası”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İnkılapları ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007), 137; Levent Ürer, “Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası”, *Değişen Dünya ve Türkiye'nin Dış Politika Gündemi*, Haz. Murat Metinsoy-Mustafa Eroğlu, Donkişot Yayınları, İstanbul, 2004, 102-103.

⁵¹²Yeşim Demir, “1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Orta-Doğu Politikası”, 243.

yanlısı politika yerine Arap-İsrail çatışmalarında daha dengeli ve giderek daha fazla Arap ülkelerine destek veren bir tutum benimsemişlerdir.⁵¹³

Türkiye'nin yeni politikası bakımından 1967 yılında yaşanan Arap-İsrail Savaşı bir dönüm noktası oluşturmuştur. Savaş sırasında Türkiye, Arap ülkelere yakınlaşmaya çalıştığını net bir şekilde ortaya koymuştur.⁵¹⁴ Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arap Orta Doğu'suyla ilişkilerinin grafiği incelendiği takdirde bu ilişkilerin 1965 yılına kadar sürekli bir düşme gösterdiği ve 1965'den sonra nispeten düzelmeye başladığı görülmektedir. 1965'e kadar düşüşünün sebebine bakıldığında Batı faktörü, Türkiye'yi Orta Doğu Arap ülkelerinden ayıran en önemli faktör olmuştur. Türkiye, Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar uzanan tarihi perspektif içinde siyasal tercihinin Batı yönünden kullanarak Arap ülkeleriyle uzaklaşmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın döneminin başındaki uluslararası ortam ise Türkiye'nin Batı konusundaki tercihinde netlik kazandırmıştır. Bir diğer sebep de Türkiye, NATO'ya katıldıktan sonra bir dünya politikası izlemiştir. Yani Ortadoğu'da yaşanan İsrail ile olan çatışmaları bloklar arası bir sürtüşme olarak nitelendirmiştir.⁵¹⁵ Ortadoğu'da Arap ülkeleri İsrail'i ortadan kaldırmanın, İsrail ise bölgede kendi varlığını kabul ettirmenin savaşını verirken Türkiye ise Ortadoğu Sorununa Batı ittifakı gözüyle bakarak İsrail'i tanımıştır. Türkiye'yi Ortadoğu'dan ayıran temel mesele budur. Türkiye, ABD ile çatışmaya başladığı dönemde dış politikasını değiştirerek Orta Doğu ülkelerine yakınlaşıp Kıbrıs konusunda Arapların desteğini almak istemiştir.⁵¹⁶

1967 yılında Arap-İsrail (Altı Gün Savaşı) çatışmasında Türkiye, Arap ülkelere yakın davranış sergileyerek savaş sonrasında BM'de İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini öngören kararlarda Arap ülkelerinin yanında yer almıştır.⁵¹⁷ Bu dönemde Türkiye savaş sırasında Arap ülkelere ilaç ve gıda yardımında bulunmuş, önceleri ihtiyatla yaklaştığı İslam Konferansı Örgütü ile yakın temasa geçmiş ve İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanlığı Konferansı'nın Türkiye'de yapılmasını sağlamıştır.⁵¹⁸

⁵¹³Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 362.

⁵¹⁴Ömer Kürkçüoğlu, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, Sevinç Matbaası, No.340, 1972, 158.

⁵¹⁵Ömer Kürkçüoğlu, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)", 183.

⁵¹⁶Ömer Kürkçüoğlu, "Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası(1945-1970)", 184.

⁵¹⁷Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 363.

⁵¹⁸Hüseyin Bağcı vd., "Türk Dış Politikası I", 193.

BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967 tarihinde 242 sayılı karar olarak bilinen, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bölgede Arap devletlerinin İsrail'in varlığını tanımalarına ilişkin kararı almıştır.⁵¹⁹ Türkiye Arap ülkelere yaklaşırken onların tavırlarına tam anlamıyla uymamış BM'nin aldığı 242 sayılı kararı desteklemiştir.⁵²⁰ Türkiye, 'Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer.' misali, Arap ülkelere destek verse de yine de ilişkilerini belirli mesafede tutmuştur.

ABD açısından bu savaşın sonucuna bakıldığında İsrail'i desteklediği için Arap devletlerinin tepkisini almış, çoğu Arap devletinin ABD ile ilişkilerini kesmesiyle prestij kaybına uğramıştır. Sovyetler Birliği ise savaş sırasında Arap ülkelerin yanında yer alarak onlara büyük bir silah sevkiyatı gerçekleştirerek sempatisini kazanmıştır.⁵²¹

1969 yılına gelindiğinde Arap ülkeleri İslam âleminin kutsal yerlerini korumak amacıyla İslam ülkeleri arasında bir konferans yapılması gündeme getirmişlerdir. Müslüman ülkelerin içinde askeri bakımdan en güçlüsü olan Türkiye'nin de bu konferansa davet edildiği takdirde nasıl bir tutum izleyeceği merak konusu olmuştur. Çünkü Türkiye kuruluşunda Atatürk'ün laiklik ilkesi gereği din ve devlet işlerini ayırmayı benimsemişti. Dolayısıyla Türkiye'nin anayasasına ters olduğundan bu konferansa katılması konusunda ülkede görüş ayrılığı oluşacaktı. 5 Eylül 1969 tarihinde yayınlanan Cumhuriyet Gazetesi, Türkiye'nin Ortadoğu bunalımında tarafsız duruşuna rağmen Arapları desteklediğine yer vermiştir. Kıbrıs davasında Arap ülkelerinin desteğini almak ve Arap ülkeleriyle ticari anlaşmalar yapmayı planladığı için tarafsız duruşunu bozduğunu öne sürmüştür. O dönem Türkiye'de bulunan Ürdün'ün temsilcisi Ömer El Madani, Türkiye'nin İslam Konferansı'na katılmasıyla ilgili: "Ortadoğunun en büyük Müslüman ülkesi olan Türkiye'nin Zirve Toplantısına davet edileceğine ve bu daveti kabul edeceğine inanıyorum." sözlerini söylemiştir.⁵²²

Ekim 1973'de Mısır ve Suriye, İsrail'in işgal ettiği toprakları İsrail'den geri almak için yeni bir savaş başlatmışlardır. Arap ülkeleri ani saldırıya geçtiğinden İsrail birliklerini geri çekilmeye zorlamış ve ilk defa İsrail'in yenilmezlik algısını yıkmışlardır. Mısır ve Suriye'nin başarılı sayıldıkları bu operasyona diğer Arap

⁵¹⁹Çağrı Erhan, *Yumuşama*, Ortaylı İ. , (edt.), Siyasi Tarih II, 135.

⁵²⁰Faruk Sönmezoglu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 366.

⁵²¹Çağrı Erhan, *Yumuşama*, Ortaylı İ. , (edt.), Siyasi Tarih II, 136.

⁵²²Cumhuriyet Gazetesi, "Türkiye ve İslam Zirvesi", Associated Press, 5 Eylül 1969 (Erişim Tarihi 18/12/2022)

devletleri de katılmaya başlamışlardır. Bunun üzerine ABD, İsrail'e; Sovyetler, Arap devletlerine olmak üzere yardımda bulunmuştur. Savaş büyük devletlerin araya girmesiyle son bulmuştur. ABD ve Sovyetler, savaşın kendilerini içine çekmesini engellemişlerdir.⁵²³

Türkiye, 1973 yılında yapılan Arap-İsrail savaşında Arap yanlısı tutum göstererek Arap ülkelerine askeri malzeme taşıyan SSCB uçaklarının Türk hava sahasını kullanmasına izin vermiştir. Hatta İsrail'e yardım etmek isteyen ABD'nin İncirlik Hava Üssü'nü kullanmasını da engellemiştir.⁵²⁴

Arap Zirve Konferansı 13-16 Ocak 1964 tarihinde Kahire'de toplandığında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) temelleri atılmıştı. Ardından FKÖ 1964 yılında kurulmuştur.⁵²⁵ Türkiye, 1969 yılında İslam Zirve Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katıldığında FKÖ ile ilk temasını kurmuştur. Başlangıçta FKÖ'yü, Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul ederken 1974'te örgüte karşı izlediği temkinli politikasını da değiştirmiştir.⁵²⁶

Venezüella, Suudi Arabistan, Irak, İran ve Kuveyt gibi petrol rezervine elinde tutan ülkeler 1960 yılında bir araya gelmiş ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurmuşlardır. 1967 yılında ki savaşta bu ülkeler ilk defa petrolü bir silah olarak kullanmaya başlamışlardır. Herhangi bir Arap ülkesine saldıran veya İsrail'e yardımda bulunan devletlere petrol ambargosu uygulayacaklarını duyurmuşlardır. Arap devletleri öncelikle ABD ve İngiltere'ye petrol ambargosunu uygulamış ancak savaş kısa sürdüğünde ambargoda kısa sürede sona ermiştir. Yine de petrol ihraç eden Arap ülkeler bir araya gelerek bu durum sonrası 1968 yılında Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nü (OAPEC) kurmuşlardır. 1970'li yıllarda da Batı'nın petrole bağımlılığı gelişen sanayi ve teknolojinin etkisiyle artmaya başlamıştır. 1973 savaşından sonra petrol rezervine sahip Arap ülkeleri petrol ambargosu uygulamaya başlayınca ilk Petrol

⁵²³Çağrı Erhan, *Yumuşama*, Ortaylı İ. , (edt.), Siyasi Tarih II, 136-137.

⁵²⁴Yeşim Demir, "1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Orta-Doğu Politikası", s.54: Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olguları, Belgeleri Yorumlar", İletişim Yayınları İstanbul, 2001, 797.

⁵²⁵Yeşim Demir, "1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Orta-Doğu Politikası", 217: Erdal Şimşek, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s.59.

⁵²⁶Yeşim Demir, "1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Orta-Doğu Politikası", 219.

Bunalımı ortaya çıkmıştır. Bütün dünyada petrol fiyatları büyük ölçüde artış göstermiştir. Fakat bu ambargo kararı uzun sürmeyerek 1974 yılında kaldırılmıştır.⁵²⁷

Türkiye bu dönemde Arap ülkelerine yakın tutumu sebebiyle petrol krizinden çok etkilenmemiş ambargo konulan ülkelere nispeten petrolü daha ucuz fiyatıyla almıştır. Bir diğer taraftan da bu dönem Türkiye ile Arap ülkeleri arasında ekonomik ilişkiler gelişmeye başlamıştır. 1970’li yıllardan sonra Türkiye’nin Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin kötüye gitmesi ve ABD’nin silah ambargosu, Türkiye’yi daha çok Orta Doğu ülkelere yakınlaştırmıştır. 1977 yılında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı hizmete girmiştir. Bu proje hem Türkiye’ye döviz kazandırması açısından hem de petrole ilişkin konumu sebebiyle önemlidir. Bu hat ile Türkiye, Irak arasında da sınır kaynaklı ticaret gelişmeye başlamıştır. 1980 yıllarına gelindiğinde Türkiye’nin Orta Doğu ülkeleriyle olan toplam ihracatı %40 seviyelerine ulaşmıştır.⁵²⁸

1975 yılında Türkiye, BM Genel Kurulu’nda Arap ülkeleriyle birlikte Siyonizm’in bir tür ırkçılık olduğu yönündeki kararı desteklemiştir. Bu durum Arap ülkeleriyle ilişkilerin tepe noktasını gösterirken İsrail ile de olumsuz aşamalarından biri olarak gösterilmiştir. Yine de Türkiye konuyla ilgili olarak İsrail’i de doğrudan suçlama aşamasına gelmemiştir.⁵²⁹

Hem petrol krizinin etkisi hem de Batı ile durgun ilişkiler Türkiye’yi daha çok Orta Doğu Ülkeleri’ne itiyor, Türkiye’de Arap ülkeleriyle ticaretini arttırmaya çalışıyordu. 1980 yılı Ocak ayından itibaren Türkiye’de başlayan dışa açık ekonomi programı Arap ülkelerin önemini arttırmaktaydı. Bu sıralarda 1980 yılı Temmuz ayında İsrail, Kudüs’ü işgal ederek başkentini Kudüs’e taşıma kararını açıklamıştır. Bunun üzerine Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bir yandan Arap ülkelerinin temsilcileri diğer yandan koalisyon ortağı Milli Selamet Partisi etkisiyle İsrail’in bu kararını tanımadığını açıklamıştır.⁵³⁰

Bülent Ecevit, 3 Temmuz 1974 tarihinde meclisteki konuşmasında Türkiye’nin dış ilişkiler bakımından içine kapanarak geçirdiği dönemden bahsederek Türk dış politikasına bir durgunluk hâkim olduğunu söylemiştir. Ecevit: “Üyesi bulunduğumuz

⁵²⁷Çağrı Erhan, *Yumuşama*, Ortaylı İ. , (edt.), Siyasi Tarih II, 138.

⁵²⁸Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 368.

⁵²⁹Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 369.

⁵³⁰Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, 369.

topluluk içinde göreceli, nispi bir yalnızlığa ve zaafa düşmemiz bütün dış ilişkilerimizde zaaflar ve kopukluklar ortaya çıkarmıştır.” Sözleriyle NATO içerisindeki Türkiye’nin yalnızlığına dikkat çekmiştir. Türkiye önüne çıkan birçok fırsatı değerlendiremeyerek dünyadan da büyük ölçüde kopmuştur.⁵³¹ Ecevit: “Hükümetimiz orta Doğu Arap devletleriyle ekonomik ilişkilere büyük ağırlık verme kararındadır. Aramızdaki tarihi ve manevi bağlara bu ekonomik işbirliği de eklenince bundan hem Türkiye’nin hem de bütünü ile Orta Doğu’nun kazançlı çıkacağına inanmaktadır.” sözleriyle Orta Doğu ile yakınlaşmaların sinyallerini vermiştir. Ecevit yalnız Orta Doğu’yla değil Afrika ülkeleriyle de yakınlaşmaya dikkat çekmiştir. BM’de güçlü olunabilmesinin yollarından birinin de Afrika ile iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini savunmuştur. Ecevit, Afrika ülkelerinin bağımsızlık çabalarının Atatürk Türkiye’sinden örnek alınarak başladığını, dolayısıyla bu bağımsızlık çabalarının başarıya ulaşmasının Türkiye için bir bakıma manevi sorumluluk olduğuna vurgu yapmıştır.⁵³²

⁵³¹TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 6, Toplantı 1, 105.Birleşim, 362.

⁵³²TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 6, Toplantı 1, 105.Birleşim, 366.

SONUÇ

18. yy'da Osmanlı'yla ticari ilişkiler kuran ABD ile ilişkiler zamanla silah ticaretine oradan da ortaklığa dönüşerek ilerlemiştir. İlişkiler Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu düzeyde ilerlerken savaş sırasında karşıt bloklarda yer almalarıyla savaştan sonra köklü bir değişikliğe uğramıştır.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılırken, ABD ise güçlenerek çıkmıştır. Savaşa ilk zamanlar katılmayarak dışarıdan silah satışlarını gerçekleştiren ABD savaştan kazançlı çıkmıştır. Dönemin ABD Başkanı Wilson ileride kendi adıyla anılacak olan ilkelerini açıklamıştır. Bu ilkeler Osmanlı'nın içerisindeki azınlıklara kendi kaderlerini tayin etme hakkı öngörmüştür. Wilson ilkeleri doğrultusunda bazı gruplar zararlı görülen cemiyetler kurmuşlardır. Ancak bu cemiyetler zamanla etkilerini yitirmişlerdir.

Türkiye-ABD ikili ilişkilerinin yeniden başlaması Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in kuruluşuna denk gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren ABD ile yakın ilişkiler kurmaya çalışmış, onunla ters düşmemeye özen göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk, ABD ile dostane ilişkiler kurarak ABD'ye '*dost*' ve '*en büyük millet*' ifadelerini kullanmıştır.

Atatürk'ten sonra iktidara geçen İsmet İnönü zamanında İkinci Dünya Savaşı patlak vermiş ve Türkiye Cumhuriyeti gerek ABD ve müttefiklerinin gerekse Almanya ve müttefiklerinin savaşa girmesi yönündeki baskılarına karşı direnmiştir. İkinci Dünya Savaşı bitince dünya iki düşman kampa bölünmüş, Türkiye ise Batı dünyası içinde olmayı tercih etmiş, Batılı kurumlara katılmayı dış politika önceliği olarak belirlemiştir.

Türkiye devam eden Sovyet tehlikesi sebebiyle kendine sığınacak bir liman olarak ABD'yi görmüştür. Dolayısıyla yeni düzende Batı bloğunda ABD'nin yanında yer almış, Türkiye ve ABD arasında çıkarlara dayanan bir işbirliği başlamıştır.

1949 yılında ABD öncülüğünde NATO kurulunca Türkiye, NATO üyesi olmaya çalışmış ve üyelik için büyük çaba sarf etmiştir. Eğer NATO'ya katılırsa Sovyet tehlikesinin de azalacağını ummuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği ancak çok partili hayata geçtikten sonra, DP Dönemi'nde mümkün olmuştur. Bu dönemde üyelik için

Kore'ye asker gönderilmiş, dış politikada ABD yanlısı politikalar izlenmiştir. Türkiye, gerekli fedakârlıklar yapıldıktan sonra DP Dönemi'nde NATO'ya girmeyi başarmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, yıpranan Avrupa ülkelerine ekonomik yardımlar yapma kararı almıştır. Türkiye'de yardımlardan payını Truman Doktrini ve Marshall Yardımlarıyla almış ancak bu yardımlar Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hale getirmiştir. Özellikle Marshall Planı, Türk ekonomisinin dışa bağımlı hale gelmesinin resmi olarak önünü açmıştır. Marshall Planı sonrası dönemin başbakanı Türkiye'nin liberal ticaret sistemine dâhil olduğunu açıklamıştır. Türkiye dış politikasında yönünü ABD'ye çevirirken Arap ülkeleri ile olan ilişkilerini ikinci plana atmıştır. İlerleyen zamanlarda ABD'ye yakın olabilmek için İsrail'i tanımıştır.

Sovyetler Birliği'nin Arap ülkeleriyle yakınlaşmasından Sovyetlerin Ortadoğu'da yayılmaması için harekete geçerek İngiltere ve Fransa ile birlikte Türkiye'nin önderliğinde bir Bağdat Paktı kurulması için çalışmalara başlamıştır. İngiltere ve Fransa yıllardır bu bölgelerde sömürgecilik yaptıkları için Ortadoğu devletlerinin gözünde imajları kötüdür. Fakat yeni bir devlet olan ABD'nin Türkiye aracılığıyla bu bölgelere ulaşması ise mümkündür. Dolayısıyla 1955 yılında Bağdat Paktı kurulmuştur. Ancak Bağdat Paktı umut edilen etkiyi yaratmamıştır. Bölgenin o dönem en güçlü devleti olan Mısır böyle bir pakta karşı olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Suriye ise bu paktın İsrail yanlısı görünümü nedeniyle pakta dâhil olmayacağını ifade etmiştir. İlerleyen yıllarda pakt CENTO'ya dönüşmüş, ama nihayetinde belirli bir faaliyet gerçekleştiremeden dağılmıştır.

ABD, 1953 yılında Eisenhower'ın iktidara gelişiyle Ortadoğu'ya yönelik politikasını değiştirmiştir. Ortadoğu ülkelerine doğrudan değil ama dolaylı olarak müdahale hakkını elde edecek bir politika geliştirmiştir. Bu dönem Suriye, Mısır, Irak, Lübnan ve Ürdün'de çeşitli krizler yaşanmış, bu krizlerde ABD, Eisenhower Doktrini olarak bilinen planını uygulama alanı bulmuştur. Fakat bu sıralar yaşanan gelişmelerde Arap devletlerinin ABD ile sıkıntı yaşaması Türkiye'yi de Arap devletleriyle ters düşürmüştür.

1960'lı yıllarda ABD, NATO Antlaşmasına dayanarak Türkiye ile birçok ikili anlaşmalar yapmış ve üsler kurmaya başlamıştır. Antlaşmalar NATO'ya dayandığından TBMM'nin onayından geçirilmemiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin bir sonucu

olarak Adana'da ABD, İncirlik Hava Üssü'nü kurmuştur. İncirlik Üssü, Lübnan Krizi esnasında ABD tarafından, Türkiye'den habersiz ve NATO antlaşmasının çerçevesi dışında kullanılmıştır. Bu durum üslerle ilgili sıkıntıların başlangıcını oluşturmuştur.

İncirlik Hava Üssü'nden yine Türkiye'den habersiz olarak havalanan U-2 casus uçakları bir başka sorun oluşturmuştur. U-2 casus uçakları, Sovyetler üzerinde keşif yaparken düşmüş ve yaşanan durum Türkiye ile Sovyetlerin gerilmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Sovyetler ile yaşanan başka bir krizin sebebi de Jüpiter füzeleri olmuştur. Sovyetler uzaya Sputnik'i fırlattıktan sonra artık uzun menzilli füzeleri yapabileceğini ilan etmiştir. Bunun üzerine ise ABD'de orta menzilli füzelerini Sovyetlere yakın ülkelere konuşlandırarak kendini garantiye almak istemiştir. Türkiye'ye savunmasına destek olacağını söyleyerek Türkiye'ye Jüpiter füzelerini konuşlandırmıştır. Bunun üzerine Sovyetler de harekete geçerek ABD'ye yakın konumda bulunan Küba'ya füze yerleştirmek için çalışmalara başlamışlardır. Ancak durum ABD tarafından öğrenildiğinde kriz yaşanmış, neticede iki devlette görüşme yaparak füzeleri karşılıklı kaldırmıştır. Füzelerin Türkiye'ye sorulmadan onun rızası dışında kaldırılması bir başka kırgınlığın sebebi olmuştur. Tüm bu krizler yaşanırken diğer yandan Türkiye, Kıbrıs Sorunu ile uğraşmak zorunda kalmıştır.

Tezimizin temelini oluşturan Johnson Mektubunu hazırlayan gelişmeler Kıbrıs Sorunundan kaynaklıdır. Kıbrıs'ta 1955 yılında EOKA terör örgütünün başlattığı ayaklanma sebebiyle İngiltere, Kıbrıs'la ilgili politikasını değiştirerek Londra'da Yunanistan ve Türkiye'nin de yer aldığı bir konferans düzenlemiştir. Konferansta her üç devlette farklı bir görüş belirtince uzlaşma sağlanamamıştır. Devletlerin ortak bir paydada buluşamamasının sebebi İngiltere'nin Kıbrıs'ta mahalli muhtariyet verilmesini isterken, Yunanistan'ın Kıbrıs halkına self determination ve Türkiye'nin ise her ikisini de kabul etmeyerek ada da mevcut durumun muhafaza edilmesini istemesidir. Uzlaşma sağlanamayınca Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir.

19 Şubat 1959 tarihinde imzalanan Zürih Antlaşması'ndan sonra bazı meselelerin de üzeri kapatılarak 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Ancak Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması da Rumlar ve Türkler arasındaki sorunları çözememiştir. Cemaatler arası çatışmalar kanlı bir savaşa dönüşmeye başlamıştır. 1963 yılında Türkler, Rumlar tarafından katledilmeye başlanınca Türkiye, Rumların saldırılarını

durdurmak için hareket etmiştir. Türk Hava Kuvvetleri'nin uçakları 25 Aralık 1963 tarihinde Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yapmıştır. Bunun üzerine yine konferanslar toplanmış, yine bir sonuç alınamamıştır. Hem olayların şiddetinin artması hem de diğer devletlerin bu meseleleri görmezden gelişi Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır.

Türkiye her fırsatta desteklediği ABD'den ne yazık ki beklediği desteği alamamıştır. 21 Aralık 1963 tarihinde Kanlı Noel olayı yaşanınca Türkiye Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel çözümü ABD'ye mektup yazmakla bulmuştur. Gürsel'in mektubu karşılık bulamamış, ABD tarafından geçiştirilmiştir. Türkiye ne kadar ABD'nin dikkatini çekmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. İnönü bunun üzerine 2 Haziran 1964 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu'nu toplayarak Kıbrıs'a müdahale kararı almıştır. Aslında Türkiye'nin o dönem böyle bir müdahaleyi gerçekleştirecek gücü yokken İnönü bu davranışla ABD'nin meseleye el atacağını düşünmüştür. Çünkü İnönü bu karar alındıktan sonra ABD Büyükelçisi Raymond Hare'i çağırarak Kıbrıs'a müdahale yapacağını bildirmiştir. İnönü'nün hareketini ABD'nin dikkatini çekmiştir, fakat beklemediği bir sonuç doğurmuştur. ABD Başkanı Johnson müdahale kararını engellemek için '*Johnson Mektubu*'nu ele almıştır.

Mektup o kadar sert bir dille kaleme alınmıştır ki Türkiye'de şok etkisi yaratmış, Johnson, mektupta bu müdahaleden sonra Sovyetlerin tepkisi olursa sessiz kalacaklarını söylemiştir. Oysa Türkiye, Sovyet tehdidinden çekindiği için ABD'ye yakınlaşmış ve NATO'ya katılabilmek için çok bedel ödemiştir. Ancak Johnson'ın bu ifadesi Türkiye için NATO'yu hükümsüz kılmıştır. Türkiye için büyük ümitler beslediği NATO'nun ilk fırsatta arkasından çekilmesi büyük hayal kırıklığı olmuştur. Türkiye bu mektuptan sonra artık izlediği dış politikayı sorgulamanın vakti geldiğini anlamıştır. Kıbrıs'ta Makarios her türlü şiddete ve zulme başvururken Makarios'un karşısında durmayan ABD, şimdi zamanında '*dost*' diye nitelendirdiği Türkiye'nin zulme seyirci kalmasını istemiştir. Kaldı ki zaten böyle bir eylem gerçekleştirilmeyecekken sırf ABD'nin harekete geçmesi için sarf edilen bu çaba ters tepmiştir.

Bir diğer büyük darbe mektubun ilerleyen kısmında 1947 Truman Yardımı ile gelmiştir. ABD kendi temin ettiği askeri malzemeleri Türkiye'nin kullanmasına izin vermemiştir. Oysa ABD, Türkiye'ye kurdukları üslerde Türkiye'den habersiz hareket

etme hakkını kendinde görmüştür. O dönem kendi askeri malzemeleri olmayan Türkiye, ABD'nin bu tavrıyla çaresiz kalmıştır. Bu olayla Türkiye kendi silah gücünün olmamasının cezasını çekmiştir. Bu demektir ki artık Türkiye kendi askeri malzemesini üretmek için bir şeyler yapmalı, siyasi kaderini bir başka devletin iki dudağı arasına bırakmamalıdır.

Mektubun son kısmında ise Johnson bu müdahaleyi NATO ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne intikal ettirmekle İnönü'yü tehdit etmiştir. Mektup hangi açıdan bakılırsa bakılsın o kadar sert darbeler vurmuştur ki ABD bu mektupla açtığı yarayı günümüzde dahi unutturamamıştır.

İnönü, Raymond Hare aracılığıyla 13 Haziran 1964 tarihinde mektubu cevaplamıştır. İnönü, Johnson gibi sert bir üslupla değil de sadece sitemli bir mektup kaleme almıştır. Bu mektuplar o dönem kamuoyuna açıklanmasa da hissedilir bir yankı yaratmıştır. Türkiye'de büyük bir ABD karşıtlığı oluşmaya başlamıştır. Bu zamana kadar güvenilen, hayranlık duyulan '*en kıymetli dost*', duygularının yerini öfke ve nefretle değiştirmiştir. Mektuplaşmalar sonrası Johnson'ın davetiyle ABD'ye giden İnönü bu kırılganlıkları dağıtmaya çalışsa da başarılı olamamıştır. Kıbrıs'ta yapılan zulüm karşısında iyice öfkelenen Türk halkı için müdahaleye engel olan bu girişim derin bir yara açmıştır. Türk halkı hem dönemin Türk Hükümeti'ne hem de ABD'ye büyük tepki göstermiştir.

Mektuplar Süleyman Demirel zamanında kamuoyuna açıklanmıştır. Mektuplar açıklandığı zamanda en az ilk geldiği dönem kadar büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye uğruna Arap ülkelerine sırt çevirdiği, Sovyetleri kışkırttığı ABD'ye yaptığı fedakârlıkların pişmanlığını derinden hissetmiştir. O döneme kadar dış politikada tek yönlü izlenen politikanın yönünü değiştirmenin artık vakti gelmiştir.

Genel olarak bakıldığında mektup ilişkileri derinden yaralamış ama Soğuk Savaş döneminin olumsuz koşulları dolayısıyla ABD'yle ilişkiler tamamen kopmamıştır. Türkiye bu tarihten sonra kendi askeri malzemesini üretmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, Sovyetler ile Müslüman Arap ülkeleriyle ilişkilerini yeniden gözden geçirmiştir.

Türkiye mektuptan sonra öncelikli olarak ABD'ye jest olsun diye katılmak istediği MLF'ye katılmaktan vazgeçtiğini açıklamıştır. Zaten öncesinde de MLF, Türkiye için hiçbir fayda sağlamazken sırf ABD'nin oluşturduğu bir yapı olması

sebebiyle Türkiye katılmak istiyordu. Türkiye'nin yaptığı bu hareket küçük gibi görünse de dış politikası adına büyük bir adım olmuştur. Türkiye burada ilk defa ABD'ye tepkisini net bir şekilde ortaya koyabilmiştir.

Türkiye, ABD'yle yakın ilişkileri sebebiyle birden fazla ikili anlaşma yapmış ve ABD'ye topraklarında birçok imkân sağlamıştır. ABD her fırsatta Türkiye ile yapılan ikili anlaşmalara dayanarak çeşitli haklar elde etmiştir. 1965 yılından itibaren ABD'nin Türkiye'de ki varlığı göze batmaya başlayınca yapılan ikili anlaşmaların da düzenlenmesi gündeme gelmiştir. 1965 yılında iktidara gelen Süleyman Demirel bu konuda düzenleme yaparak kamuoyunun tepkisini bir ölçüde azaltmıştır.

1960'lı yıllarda ABD, Sovyetlerin, Ortadoğu ve Avrupa'da prestij kazanmasını engellemek için kendini göstermek adına dil, kültür, tıp vs. alanlarda bir çalışma yapmıştır. Yapılan çalışmada ABD, barış gönüllüsü olarak ilgili ülkeler ile yakın ilişkiler kurarak onların Sovyetlerle yakınlaşmasına engellemek istemiştir. Diğer bir ifadeyle ABD, yumuşak gücüyle ülkeler üzerinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Türkiye'ye de ilgili ABD'li Barış Gönüllüleri gelerek ülkede küçük yerleşim birimlerine kadar ulaşıp buradaki insanlar hakkında bilgi toplamaya çalışmıştır. Ancak Barış Gönüllüleri Türkiye'de bulunduğu sırada yoğun kamuoyu tepkisiyle karşılaşmıştır. Türk halkı, Barış Gönüllüleri'ni ajan olarak nitelendirip onlara, iç huzuru bozarak kargaşa yarattıkları hususunda tepki göstermiştir. Ülkede yaşanan çeşitli iç sorunlardan Barış Gönüllüleri sorumlu tutulmuştur. Gelen tepkiler üzerine ABD, Barış Gönüllülerini Türkiye'den çekmek zorunda kalmıştır.

1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye-ABD ilişkilerinde Afyon Sorunu gündeme gelmiştir. ABD'de bu yıllarda yoğun uyuşturucu tüketimi olmakta ve ABD, Türkiye'de haşhaş ekimini yasaklatmayı amaçlayarak baskı uygulamaktadır. Haşhaş geçmiş yıllardan beri Türk çiftçisi için önemli bir geçim kaynağıdır. Dünyadaki uyuşturucu güzergâhına bakıldığında afyonun başka ülkelerden geldiği görünse de ABD, Türkiye'de söz sahibi olduğunu düşünerek tüm sorunu ona yüklemiştir. O dönem ABD Başkanı olan Nixon, afyon sorunu konusunda Türkiye ile sık sık görüşmeler yaparak bir yandan da yeni bir Johnson Mektubu krizi yaşanmamasının önüne geçmeye çalışmıştır. ABD ne kadar baskı gösterse de dönemin başbakanı Süleyman Demirel haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda ABD ile uzlaşmamıştır. Demirel, haşhaş ekim alanlarını

kısıtlayarak kontrol altına alsa da bu durum ABD'yi tatmin etmemiştir. Türkiye'ye her defasında istediklerini yaptırmaya alışan ABD bu defa tavrını sertleştirerek ambargo konusunda tehditlere başlamıştır. Ancak, 12 Mart 1971'de Türk ordusu muhtıra verince Demirel hükümeti istifa ederek yerine Nihat Erim başbakan olmuştur. Nihat Erim hükümeti, seçim kaygısı taşımadığından dolayı ABD'nin baskılarına karşı direnmeyerek haşhaş ekimini yasaklamıştır. Haşhaşın yasaklanması ülkedeki 100.000'e yakın köylüyü mağdur etmiştir. Erim hükümetinden sonra yapılan seçimlerde iktidar adayları haşhaşın serbest bırakılması konusunu seçim propagandası aracı yapmıştır. Ardından, 1973 yılında koalisyon ile iktidara gelen Bülent Ecevit haşhaş ekimini serbest bırakmıştır.

Kıbrıs sorunu 1974 yılında tekrar ülkenin gündemine gelmiştir. Ardından ada da yeniden Türklere zulüm başlamıştır. Kıbrıs'ta yaşanan meselelere ABD ve Batılı Devletler sessiz kalınca Türkiye, Kıbrıs'a art arda 2 harekâta bulunmuştur. Kıbrıs'a yapılan harekâta Amerikan silahlarının kullanıldığı gerekçesiyle ABD, 1975 yılında Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır.

O zamana kadar devam eden stratejik ortaklık sanki ABD tek taraflı yardım yapıyor gibi gösterilmiş ve Türkiye cezalandırılmıştır. Bu tarihten sonra dış politikasında değişikliğe giderek komşu ülkeler ile yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu kapsamda soğuk savaşında yumuşamasının etkisiyle Sovyetler ile de ilişkilerini normalleştirme yoluna gitmiştir. O döneme kadar Sovyetler ile her anlamda karşıt fikirler barındırıp farklı bloklarda bulunurken ilişkilerin düzelmesi yönünde adımlar atılmıştır. 1970'lerde Sovyetler ile iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde 2 farklı anlaşma imzalanmıştır. Ancak Sovyetler, Afganistan'ı işgal edince Türkiye kendini biraz geri çekmiştir. Türkiye bu dönemde Sovyetler dışında bir de yakın komşularıyla ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır.

Ancak ABD ile yaşadığı Johnson Mektubu krizi Türkiye'ye uluslararası platformdaki yalnızlığını göstermiştir. Kıbrıs konusunda ABD ve Batılı Devletlerden beklediği desteği göremeyince yönünü çevirerek adeta kendine dost aramaya başlamıştır. Arap Devletleri ile ilişkilerini geliştirirse Kıbrıs konusunda onlardan destek alma umuduyla Arap Devletleri'ne yakınlaşmıştır.

Türkiye, Johnson Mektubu'na kadar Arap Devletleri'yle mesafeli bir ilişki yürütüp yeri geldiğinde onlara karşı ABD'nin temsilcisi gibi davranmıştı. Üstelik

ABD'nin etkisiyle İsrail Devleti'ni tanıyarak Arap Devletleri'nin tepkisini almıştı. 1950'li yıllarda Orta Doğu'da, ABD'nin askeri görünümünde olan Türkiye, artık ABD'nin sözcülüğünü bırakarak kendi isteğiyle Arap ülkelerine yakınlaşmaya başlamıştır. Yakınlaşmanın ilk sınavı 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda verilmiştir. Türkiye bu savaşta Arap Devletleri'ne ilaç ve gıda yardımı göndererek tarafını belli etmiştir. Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler'de Arap Devletler lehine verilen kararı destekleyerek Arap Devletleri'ne yakın davranmıştır.

Türkiye'nin dış politikasının değişiminin bir diğer örneği de Türkiye'nin zamanında Bağlantısızlar Konferansı'na çağrıldığında gidip ABD'nin reklamını yaparken ilerleyen yıllarda toplanan İslam Zirve Konferansı'na gözlemci olarak katılması olmuştur.

1973 yılında Mısır ve Suriye, İsrail ile savaştığında Türkiye taraflı davranarak Sovyetlerin Araplara yardım göndermek için Türkiye hava üssünü kullanmasına izin vermiş; ABD'nin İncirlik Hava Üssü'nden İsrail'e destek vermesine ise engel olmuştur. Öte yandan Arap Devletleri'yle ekonomik ilişkiler de günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Türkiye'nin mektubun ardından tepki gösterip çoğulcu bir dış politika izlemeye çalışsa da bu konuda istediği başarıyı sağlayamamıştır. Kısa vadede ABD'ye gösterilen tepki kalıcı olamamıştır. Mektubun kalıcı olan tek kısmı yarattığı kırınglıktır. Günümüzde bile ABD'den gelen bir nota akıllara Johnson Mektubu'nu getirmektedir. Mektubun hala unutulmamasının bir örneği 2019 yılında Dönemin ABD Başkanı Trump'ın Türkiye'ye gönderdiği mektubun Johnson mektubuyla kıyaslanması olarak gösterilebilir.

Türkiye, ABD ile yaşadığı gerilimle atıldığı yeni dış politika anlayışında başarı sağlayamayarak ilerleyen yıllarda yeniden ABD ile yakınlaşmıştır. Türkiye'nin yeni politika anlayışının başarıya ulaşmamasının sebebi benim gözlemlediğim kadarıyla Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle tam anlamıyla tarafsız bir politika yürütebilecek durumda olmamasıdır. Orta Doğu'ya olan yakınlığı sebebiyle her zaman uluslararası alanda güçlü konumdaki devletlerin dikkatini çekmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmanlı, Bağış, Elvin ve Gür; “Diplomasi Tanımı ve Uluslararası Konjonktürde Mevcut Olan Diplomasi Türleri”, *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3 Sayı 1, (2021): 140-160.
- Açıkses, Gür, Erdal ve Ebru; “Türkiye İle ABD Arasında yapılan 1927 Tarihli Modus Vivendi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 180, Haziran 2009, s.101-128.
- Açıkses, Ağır, Erdal ve Ömer, “Eğitimin Dış Politikada Yumuşak Güç Olarak Kullanılması Örneği: Amerikan Barış Gönüllüleri Örgütü”, *Birey ve Toplum*, Cilt 10, Sayı 20, 2020: s. 209-238.
- Agun, Hüseyin; “Demokrat Parti İktidarının Kıbrıs Politikası”, *Demokrat Kulübü Yayınları*, No:13, Ankara, 1997.
- Akalın, Cüneyt; “Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Cilt 0, S. 3, 2003.
- Akıl, Bahattin; “Truman Doktrini ve Marshall Planının Türk Basınındaki Yansımaları”, *Yüksek Lisans Tezi*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, 2020.
- Akıllı, Erman; “Türkiye’de Devlet Kimliği ve Dış Politika”, *Nobel Akademi Yayıncılık*, İkinci Baskı, Ankara, Ocak 2016.
- Akkor, Mahmut; “II. Dünya Savaşının Sonu ve Truman Doktrininin Ortaya Çıkışı”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, S. 2, 2017, (1-17).
- Akman, Halil; “Kıbrıs Cumhuriyeti İlanından Johnson Mektubuna, Kıbrıs Sorunu (1960-1964)”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Yıl 2012 s.65-98.
- Akşam Gazetesi, “Hala mı Dostluk?” 7 Haziran 1964.
- Alpay, Emine; “Sosyal İnşacılık Kuramı Çerçevesinde Türk ve Bulgar Kimliği”, 978-605-281-141-2, Birinci Baskı, İstanbul, 2018.
- Alptekin, Gözde; “Johnson Mektubunun Basındaki Yansımaları: Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme”, *Danışman: Prof. Dr. Ömer Özer, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*, 2019.
- Altun, Ulaş; “Marshall Yardımı ve Türkiye”, *Danışman: Yrd. Doç. Dr. A. Emin Yaman, Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi*, 2007.
- Armaoğlu, Fahir; “Atatürk Döneminde Türk-ABDn İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XIII, S.38, Temmuz 1997, s.631-647.
- Arı, Tayyar, “Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Analizi”, 975-316-061-5, Beşinci Baskı, İstanbul, 2004.
- Atagenç, İhsan Ömer; “1960-1980 Dönemi Türkiye Solunun Kıbrıs Politikası”, *Danışman: Doç Dr. Soyalp Tamçelik, Ankara Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi*, 2015.
- Ataöv, Türkkaya, *ABD, NATO ve Türkiye*, Aydınlık Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1969.
- Atatürk, M. Kemal, *Nutuk*, 28. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, İstanbul.
- Avcıoğlu, Doğan, “Kıbrıs ve Ötesi”, *Yön Dergisi*, S.144, 31 Aralık 1965.

- Ay, İsmail; "II. Dünya Savaşı Ulusal Planlama Faaliyetleri: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın Karşılaştırmalı Analizi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 62, S. 1, 2012, (147-172).
- Ayata, Yücel, Ali ve Gökberk;Yeni Küresel Düzendeki Türk Dış Politikasının Kimlik Anlayışı, 1. Basım, Ankara, 2015.
- Aydın, Mehmet Korkud,"Türkiye ve Bağdat Paktı", *International Journal of Social Science Research*, Yıl 2020, Cilt 9, Sayı 2, s. 135-153.
- Bağcı, Hüseyin, Kemal Yakut, Murat Erdoğan, *Türk Dış Politikası I*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayını No:2693, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:1659.
- Başak, Zafer Z.; "Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970", C 16, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Başlamışlı, Macide, "Amerikan Belgelerine Göre 12 Mart Muhtırası'na Giden Yolda Haşhaş Sorunu", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi İlkbahar 2018*, 5(14): s. 351-376.
- Bilgi, Nejdet; "Wilson Prensipleri'nin Taşrada Küçük Bir Yansıması: Vilson Gazetesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:33, S.33/1, 2018, s. 1-19.
- Bilgiç, Veysel K.; "İç Politika-Dış Politika Etkileşimi", İdris Bal (edt.), 21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası, İstanbul, Alfa Yayınları, Üçüncü Baskı, 2006.
- Bozkurt, İbrahim;"Türk Kamuoyunda ABD İmgesi (1945-1980)", Danışman: Prof. Dr. Ergün Aybars, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Bölme, Selin M.;"İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye", İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2012.
- Cender, İlker; "The Times Gazetesine Göre İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası", (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2013).
- Cumhuriyet Gazetesi, "Küskün bir Türkiye ve NATO", 1 Mayıs 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Missouri Büyük İlgi ve Sevgiyle Karşılandı", 6 Nisan 1946.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Milli Şef'in Başkan Truman'a Mesajı", 10 Nisan 1946.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Ball Kıbrısta Makarios ve Dr. Küçük ile görüştü", 13 Şubat 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "İngiliz Amerikan Planının Son Şekli" 13 Şubat 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Güvenlik Konseyi Kıbrıs Krizini Görüşmeye Başladı", 19 Şubat 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Kabine Gerektiği Zaman Kıbrıs'a Müdahale Etme Salahiyetini Aldı", 17 Mart 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Hükümete Salahiyet Verilmesi Rumları Telaşlandırdı", 18 Mart 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Makarios 42.000 Kişilik Bir 'Rum Ordusu,, Kuruyor", 1 Nisan 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Türk Alayının Garnizona Dönmesi Teklifi Reddedildi", 2 Nisan 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, "Makarios Garanti Anlaşmasını Dün Tek Taraflı Olarak Feshetti" 5 Nisan 1964.

- Cumhuriyet Gazetesi, “*Hükümetimiz Anlaşmaları Fesih Kararını Tanımıyor*” 6 Nisan 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Feridun Cemal Erkin, İnönü’nün Mesajını L.B. Johnson’a Götürüyor*”, 20 Nisan 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Amerika Kıbrıs İhtilafına Resmen Müdahalede Bulundu*”, 12 Haziran 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Başbakan İnönü Meclisten Güvenoyu Talep Etti*”, 16 Haziran 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*İnönü-Johnson Görüşmesi 50 Dakika Sürdü*”, 23 Haziran 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Başbakan İnönü Paris’te*”, 1 Temmuz 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*İnönü ‘Temaslarımızda Görüşümüze Uygun Bir Zemin Bulduk’ dedi*”, 3 Temmuz 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Amerikayla ikili anlaşmalarımız tek anlaşma haline gelecek*”, 6 Nisan 1966.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Üslerin Mülkiyeti Türkiye’nin*”, 4 Temmuz 1969.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Türkiye’de kışkırtıcı tesis yoktur*”, 8 Şubat 1970.
- Cumhuriyet Gazetesi, Erol Gürakar ve Ali Peker, “*Barış Gönüllüleri*”, 20 Eylül 1965.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Sampson İstifa Etti, Klerides Geçici Başkan Oldu*”, 24/07/1974.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Ateş-kes Kabul Edildi*”, 23 Temmuz 1974.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Cenevre Görüşmesi Çıkmaza Giriyor*”, 27 Temmuz 1974.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Barışçı Önerilerimizi Yunanistan Reddetti*”, 14 Ağustos 1974.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*ABD ile İkili İlişkiler Yeniden Ele Alınacak*”, 05 Şubat 1975.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Güvenlik Konseyi*”, 27 Şubat 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*U-Thant Dün Makarios’a Kesin Bir İhtar Gönderdi*”, 12 Mart 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Rumlar 10 Türk Köyüne Saldırdı*” 13 Mart, 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Kanada Birliklerinin İlk Öncü Grubu Bu Sabah Kıbrıs Adasına İndiriliyor*”, 14 Mart 1964.
- Cumhuriyet Gazetesi, “*Türkiye ve İslam Zirvesi*”, Associated Press, 5 Eylül 1969.
- Çağrı, Erhan; “*Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı*”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 51, S. 01, 1996.
- Çağrı, Erhan; “*Türkiye-ABD İlişkilerinin Mantıksal Çerçevesi*”, içinde *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris BAL (139-150), Ankara, 2006.
- “*Yumuşama*”, içinde *Siyasi Tarih II*, Eskişehir Açık Öğretim Fakültesi Yayını No: 1975.
- Deniş, Halil Emre; *Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)*, içinde *Türk Dış Politikası*, (53-88), H.Acar (edt.), Ankara, 2020.
- Karaağaç, Gönül; Yunus ve Özkan; *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923-1938)*, içinde *Türk Dış Politikası*, (1-27), H. Acar (edt.), Ankara, 2020.
- Kanat, Vedat; *II. Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası (1938-1950)*, içinde *Türk Dış Politikası*, (29-52), H. Acar (edt.), Ankara, 2020.

- Karadeli, Cem; *Nato ve SSCB İlişkileri Kapsamında Türk Dış Politikası (1960-1970)*, içinde Türk Dış Politikası (89-108), H.Acar (edt.), Ankara, 2020.
- Demir, Yeşim, “1960-1980 Yılları Arası Türkiye’nin Orta-Doğu Politikası”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İnkılapları ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2007.
- Dolanbay, Hacer, “1975-1984 Arası Gündem: Kıbrıs Barış Harekâtı ve Türkiye’nin Dış Politikası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 5/3, (2019): s.851-862.
- Dosti, Ömer Oğuzhan; “Yabancı ve Türk Basınında Missouri’nin İstanbul Ziyareti ve Yankıları”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.
- Dönüşüm Gazetesi, “*Amerikan Ajanlarını Açıkliyoruz*”, 15 Aralık 1966.
- Duman, Sabit; “Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960)”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Eylül 1990.
- Efegil, Ertan; “*Dış Politika Analizi: Ders Notları*”, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Efegil, Ertan, Gündoğan, Eren; “*Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi*” Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2017.
- Erhan, Çağrı; “Yumuşama”, içinde *Siyasi Tarih II*, (118-143), İlber Ortaylı (edt.), Eskişehir, 2013.
- Erim, Nihat, *Günlükler 1925-1979*, Cilt 2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Erişen, Cengiz, Kesgin, Barış, Efegil, Ertan ; “*Dış Politika Analizi*”, Murat Erdoğan (edt.), Anadolu Üniversitesi, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2947, Birinci Basım, Ankara, Ocak 2013.
- Erkanlı, Orhan, “Milli Ordumuz Milli Harb Sanayimiz Olmalıdır” , *Yön Dergisi*, S. 147, 21 Ocak 1966.
- Erken, Ali, "Türkiye’de Barış Gönüllüleri Programına Bir Bakış: 1961-1970", *Avrasya Etüdleri*, 48 (2015): s. 39-63.
- Erkmen, Ayşe, “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Üyeliğin TBMM’de Kabulü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17, Cilt 17, Sayı 2, 20 Ekim 2020.
- Erşan, Mesut; “Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, S. 3, Aralık, 2006, s. 40-50.
- Ertem, Barış; “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 12, S. 21, 2009, 377-397.
- Eşsiz, Fatma Pınar; “*AB’de Ekonomik-Parasal Birlik ve AB Ekonomi Politikası*”, Cengiz Dinç (edt.), Avrupa Birliği Kurumlar ve Politikalar, s.361-384, Ankara, 2020.
- Eyertaş, Tuğba; “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’nin Dış Politikası (1939-1945)”, (Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, 2019)
- Feridunoğlu, İsmail Cem; “Hürriyet Gazetesi’nce 1964 Johnson Mektubu Süreci’nde Kullanılan Dilin Milliyetçi Söylem Bağlamında Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2017, s. 371-394.

- Gönlübol, Mehmet ve diğerleri; *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995*, 7.Baskı, Ankara, 1989.
- Grew, Joseph; “*Atatürk ve İnönü Amerikanın İlk Türkiye Büyükelçisi John Grew’in Anıları*” çev. Muzaffer Aşkın, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şti. Yayınları, İstanbul, 1966.
- Güler, Halil, “Kıbrıs Meselesi Üzerinden Türkiye-Amerikan İlişkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2020)
- Güler, Yavuz; “Marshall Planı ve Türkiye’de Marshall Planı’nın Uygulanışı”, Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi, 2009)
- Gürel, Nurhak; “Dış Politika Analizi ve Uluslararası ilişkiler Disiplinin Sorunlarına Katkıları Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Politik Araştırma Dergisi*, Cilt 4, Sayı 3, Aralık 2018.
- Gürün, Kamuran; “*Dış İlişkiler ve Türk Politikası*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sayı 531, Ankara, Yıl 1983.
- Güven, Çağdaş; “Bölgesel Çatışmalar İçinde Kıbrıs ve Johnson Mektubu’nun Türk Dış Politikasındaki Yeri”, (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2009)
- Habertürk, “*Johnson’un Meşhur Mektubunun Resmi Tercümesini, Yazılmasından Tam 55 Yıl Sonra Yayınliyorum*”, Murat Bardakçı, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2534577-johnsonun-meshur-mektubunun-resmi-tercumesini-yazilmasindan-tam-55-yil-sonra-yayinliyorum>
- Heywood, Andrew; “*Küresel Siyaset*”, çev. Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir, Adres Yayınları, Dördüncü Baskı, Nisan 2016.
- Hürriyet Gazetesi, “İnönü’ye Gelen Mektup Sarsıcı Bulundu”, 19 Ocak 1966.
- İlhan, Metin; “Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması (1958-1974)”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 25, S. 2, 2015, s. 255-280.
- İnan, Kamran; “*Dış Politika*”, Timaş Yayınları, İstanbul 1999.
- Kantarıcı, Şenol; “Türk Dış Politikasında Büyük Güçler”, içinde *Politik Psikoloji Boyutuyla Türk Dış Politikası*, Ş. Kantarcı (edt.), (465-518), Ankara, 2020.
- Kalyon, Levent; “Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt 6, S. 11, 2010.
- Kesiktaş, Fatmagül; “Kıbrıs Sorunu’nun Türk Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)”, (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, 2005)
- Kılavuz, Nuran; Chester Demir Yolu Projesi”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt: 1, S. 1, 2012, s.1035-1045.
- Kılıç, Kürşat; “1945-1960 Yılları Arasında Türkiye’de ABD İmgesi (Amerikalılaştıran Türkiye)”, (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2017)
- Kılıç, Recep; “Truman Doktrini ve Marshall Planı’nın Türk Basınına Yansımaları (1947-1951)”, (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2015)
- Koca, Mehmet; “Türk Sağının Türk Soluna Bakışı (1960-1971)”, (Doktora Tezi, Malatya İnönü Üniversitesi, 2019)
- Kocatürk, Kıymet; “İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Üzerindeki Baskılar”, (Yüksek Lisans Tezi, Bolu İzzet Baysal Üniversitesi, 2019)

- Koçak, Cemil; “Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1939-1945)”, *İletişim Yayınları*, Cilt 1, 1. Baskı, İstanbul, 1996.
- ”Rejim Krizi Türkiye’de iki Partili Siyasi sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)”, *İletişim Yayınları*, Cilt 3, Birinci Baskı, İstanbul 2013.
- Korkmazcan, N. Selcen. “Truman Doktrini ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”. (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005)
- Kürkçüoğlu, Ömer, “Türkiye’nin *Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*(1945-1970)” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, No.340, 1972.
- Mahmut Aslan, “Bir Siyasinin Evrakı Metrukesi”, 27.12.2020 <http://hayyamaslan.blogspot.com/2015/01/truman-doktrini-ve-uygulanmasi.html>
- Metintaş, Kayran, Mustafa Yahya, Mehmet; “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2008, s. 155-184.
- Milliyet Gazetesi, “ABD Zirhlisinin Tarihi Ziyareti”, 5 Nisan 2020.
- Milliyet Gazetesi. “ABD Zirhlisinin Tarihi Ziyareti”, 25.12.2020, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/abd-zirhlisinin-tarihi-ziyareti-6181493>
- Milliyet Gazetesi, “*ABD’nin Kıbrıs politikası Bekle-Gör*”, 13 Nisan 1964.
- Milliyet Gazetesi, “*İnönü Times Dergisine Konuştu*”, 16 Nisan 1964.
- Mucuk, Şükrü; “Johnson Mektubu ve Türk Kamuoyu,(Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2013)
- Oran, Baskın; “Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar”, *İletişim Yayınları*, Cilt: 1, 15. Baskı, 2009.
- Özçelik, Mücahit; “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, S. 29, 2019, s. 259-269.
- Özer, M. Halis; “Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, S.26, Güz 2008.
- Özgiray, Ahmet; “Atatürk ile ABD Arasındaki Siyasi İlişkiler (1923-1938)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 15, S. 43, Mart, 1999, s. 53-73.
- Öztürk, Osman Metin; “*Dış Politikada Kriz Yönetimi*”, Odak Yayınları, Birinci Baskı, Ankara, 2004.
- Sander, Oral; “*Siyasi Tarih 1918-1994*”, İmge Yayınları, Cilt 2, 21. Baskı, Ankara, Nisan 2012.
- “*Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*”, İmge Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Mart 2016.
- Seçim, “1965 Genel Seçimleri”, <https://secim.haberler.com/1965/> (Erişim Tarihi 11/04/2021)
- Selçuk, İlhan; “Yıkarak ve Yaparak”, *Yön Dergisi*, S.130, 24 Eylül 1965.
- Sever, Ayşegül; “Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı 01, Cilt 52, Yıl 1997, s. 647-660.
- Sezer, Duygu; “*Kamuoyu ve Dış Politika*”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 339, Ankara, Sevinç Matbaası, 1972.
- Soysal, İsmail; “*Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)*”, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

- “1955 Bağdat Paktı”, *Belleten*, Sayı 212’den ayrı basım, Nisan 1991, s.179-238.
- Soysal, Murat, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 56, Bahar 2015: s. 113-146.
- “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri (1962-1972)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010)
- Sönmezoğlu, Faruk;“*II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası*”, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- “Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi”, Der Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 2000.
- Şahin, Güneş; “Türk Basını’nın 1964 Kıbrıs Olaylarına Bakışı”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 3, 2017, s. 1474-1494.
- Şahin, Haluk;“*Johnson Mektubu*”, Kırmızıkeçi Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Şahin, Serkan;“Marshall Planı Ekseninde Türkiye”, (Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014)
- Şahingöz, Keleşyılmaz, Mehmet ve Vahdet; “Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12, S. 35, Temmuz, 1996, s. 357-378.
- Sırrım, Veli; “Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri”, *Anemon Muş Apartsan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2019 7(1):s.355-374.
- Sızan, Buğra;“Çok Boyutlu Dış Politikada Türk-ABD İlişkileri (1964-1978)”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Ufuk Üniversitesi, 2019)
- “Afyon Sorunundan Silah Ambargosuna Türk-Amerikan İlişkileri (1971-1978)”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 10, Sayı 20, 2021: s.107-121.
- Talas, Mustafa; “Örnek Bir Dış Siyaset Modeli Olarak Atatürk’ün ‘Yurtta Barış Dünyada Barış’ Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, 2004.
- TBMM, *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 17, Toplantı 3, 20.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 3, Toplantı 3, 6.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 21, Toplantı 3, 77.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 1, C. 34, Toplantı 4, 39.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.13, Toplantı 13, 5. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, C.13, Toplantı 13, 4. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 24.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.11, Toplantı 2, 72. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 43. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 44. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 43. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 44. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C.9, Toplantı 2, 243. Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 6, Toplantı 1, 105.Birleşim.

- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi* , C. 13, Toplantı 13, 5.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 10.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 7, Toplantı 2, 24.Birleşim.
- TBMM, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 9, Toplantı 2, 44.Birleşim.
- Toker, Metin; “Türkiye Yol Ağzında”, *Akis Dergisi*, Cilt 29, S. 511, Yıl 10, 4 Nisan 1964.
- “Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965”, Bilgi Yayınları, Birinci Basım, Ankara, 1969.
- Türk, İsmail; “Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri(1920-1938)”, (Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, 2006)
- Türkman, Sayım; “ABD, Orta Doğu ve Türkiye”, Nobel Yayın Dağıtım, 1. Basım, Temmuz 2007.
- Uslu, Nasuh;“Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri”, Nobel Yayıncılık, Ocak 2016.
- Ülman, A. Haluk; “Nato ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Yıl 1967, Cilt 22, Sayı 04.
- Varlı, Dursun, “1962 Küba Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri”, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2006)
- Yanık, Lerna K.; “Liberalizm: Bir Yazın Değerlendirmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 12, Sayı 46, Eylül, 2015.
- Yavuzalp, Ercüment; “Liderlerimiz ve Dış Politika”, Bilgi Yayınları 80, Birinci Basım, Eylül 1996.
- Yayla, Atilla; “Siyasi Düşünce Sözlüğü”, Adres Yayınevi, Beşinci Baskı, Ankara, Aralık 2011.
- Yenikeçeci, Muhittin; “Dış Politika Analizinde Neo Klasik Realist Yaklaşım: Türkiye’nin Suriye Politikası”, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020)
- Yentük, Yüksel; “II. Dünya Savaşı Dönemi’nde Türk Dış Politikası ve Denge Siyaseti”, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016)
- Yeşilbursa, Behçet Kemal; “*Bağdat Paketi:İngiltere ile ABD’nin Ortadoğu Savunma Politikaları 1950-1959*”,(Çev.: Nur Nirven), Vakıfbank Kültür Yayınları,1.Baskı, Mayıs 2019.
- Yılmaz, Hasan; “Adnan Menderes Dönemi Türkiye OrtaDoğu İlişkileri”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı, 2.yıl 2016, s. 203-231.
- Yücel, İrem;“Marshall Planı’nın Türkiye’ye Etkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2018)
32. Gün Arşivi, Demirkırat Belgeseli”, 6. Bölüm, (Erişim Tarihi 27.11.2021)
<https://www.youtube.com/watch?v=2Pgc61TqZY>
32. Gün Arşivi, “Demirkırat Belgeseli”, 3. Bölüm, (Erişim Tarihi13.12.2021)
<https://www.youtube.com/watch?v=wm8dOfQQ3Ns&t=548s>

32. Gün Arşivi, “Johnson Mektubu Nedir?”,(Erişim Tarihi 05.02.2021)
<https://www.youtube.com/watch?v=YsqcWUkWB8Q3>

EKLER

EK 1.: Marshall Yardımı'nın Maddeleri

“ 1. ABD, Türkiye Hükümeti'nin veya Hükümet tarafından gösterilen herhangi bir kişinin ya da kurumun istediği oluşumun gerçekleşmesi için talep edilen ve ABD tarafından onaylanan yardımı yapmayı kabul edecek, Türkiye'de süreç içerisinde Avrupa'nın kalkınmasına yardım edecektir. Ayrıca Türkiye yapılan yardımların uygun bir şekilde kullanılması için ABD ile işbirliği yapacaktır.

1. *Türkiye, belirli bir kalkınma evresini yürütebilmek için ABD'den alacağı yardımların belirlenen amaçlar doğrultusunda kullanabilmek için azami gayret sarf edecektir.*

2. *Türkiye ve ABD Hükümetleri, içlerinden birinin talebi üzerine, ABD'nin para transferleri sağlayabileceği Türkiye'ye ilişkin uygun projeler hakkında fikir alışverişinde bulunacaklardır. Bu yardıma karşılık Türkiye, ABD'ye tahsis edilen Türk lirası meblağlarının veya kredilerinin ABD'nin mülkü olarak tanınacağını kabul eder.*

3. *Türkiye Hükümeti, ABD kaynaklarındaki eksiklikler sonucunda ABD tarafından ihtiyaç duyulup da Türkiye'de var olan malzemenin ABD'ye satışını kolaylaştıracak, gerekli tedbirleri alacak ve müzakerelere girişecektir.*

4. *Türkiye Hükümeti, ABD vatandaşlarının, plana katılan memleketlerde seyahatini kolaylaştırmak için ABD Hükümeti ile işbirliği yapacaktır.*

5. a) *İki hükümet, içlerinden birinin talebi doğrultusunda anlaşmanın uygulanması hususunda görüş alışverişinde bulunacaklardır*

b) *Türkiye Hükümeti, anlaşma hükümlerini yerine getirmek üzere kabul ettiği projeler, programlar ve tedbirler hakkında tafsilatlı malumatı, her üç ayda yayınlayacağı raporları ve ayrıca Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın etkisini görebilmek için ihtiyaç duyacağı Türk ekonomisi hakkındaki malumatı, ABD'ye bildirecektir.*

c) Türkiye Hükümeti, dördüncü maddede bahsi geçen malzeme ile ilgili olarak, şart koşulan uygulamaların tatbiki için gerekli malumatı elde edebilmesi için ABD'ye yardım edecektir.

6. Türkiye ve ABD Hükümetleri, yapılan yardımlar hakkında geniş bir yayın yapmanın gerekliliğini kabul eder. ABD Hükümeti, bu tür yayınları teşvik edecek ve yayın vasıtalarını Türkiye'nin emrine verecektir. Türkiye, gerek doğrudan gerek dolaylı olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı vasıtasıyla bu yayını yapacaktır. Ayrıca yayının yapılmasını sağlayacak malzemeyi temin için her türlü tedbiri alacaktır. Türkiye, yardımdan alınan paralar, mallar veya hizmetlerin kullanım şekli hakkında ve bu anlaşma gereğince yapılan işler hakkında açıklamaları üç ayda bir Türkiye'de yayınlayacaktır.

7. Türkiye Hükümeti, ABD'nin anlaşma gereğince üstlendiği görevleri Türkiye'de yerine getirecek olan bir Özel İktisadi İşbirliği Misyonunu kabul edecektir. ABD Büyükelçisi'nin ihbarı üzerine Özel Misyon ile Özel Misyon personelini ve Avrupa'daki Birleşik Devletler temsilcisini Büyükelçiliğin bir parçası kabul edecektir. Ayrıca Türkiye Hükümeti, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'ndaki temsilcileri vasıtasıyla Özel Misyonu, ABD özel temsilcisi ve maiyetine ve ortak komite üyeleri ile memurlarına tam işbirliği sağlayacaktır.

8. Her iki hükümet, alınan tedbirler sonucunda ortaya çıkan zarara karşı borç para verilmesi için iki hükümetten veya hükümetin kendi halkından birisinin, öteki hükümet aleyhine desteklediği herhangi bir talebi Uluslararası Adalet Divanı'nın kararına bırakmayı kabul ederler. Ancak her iki hükümetin anlaşması durumunda ortaya çıkan talebi Uluslararası Adalet Divanı yerine herhangi bir hakem mahkemeye götürebileceklerini kabul ederler.

9. Bu anlaşmada kullanılan "Katılan Memleket" tabiri,

a) 22 Eylül 1947'de Paris'te Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'nin raporunu imzalayan memleketler ile bu memleketlerin uluslararası bakımdan sorumlu olduğu ve ABD ile imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın uygulandığı topraklar

b) *Almanya'nın işgal bölgelerinden herhangi birisi*

c) *Uluslararası idare altındaki alanlar ve Trieste serbest toprağı veya Trieste serbest Toprağının bölgelerinden birisi dâhil olmak üzere kısmen veya tamamen Avrupa'da bulunan diğer bir memleket ile onun idaresi altında bulunan bağı topraklar anlamına gelir.*

10. a) *Bu anlaşma TBMM'nin onayına sunulacak ve onaylanması ABD hükümetine bildirildiği gün yürürlüğe girecektir. Anlaşma, 30 Haziran 1953'e kadar yürürlükte kalacak, yürürlük süresi bitmeden altı ay önce, taraflardan biri anlaşmanın son verilmesine dair bir tebligat iletmedikçe tebligatın yapıldığı tarihten itibaren altı ay sonra anlaşma bitecektir.*

b) *İki hükümetten birisi, bu anlaşmanın dayandığı esaslar üzerinde önemli değişiklikler olduğu düşüncesinde bulunursa diğer hükümete bildirecek ve bunun üzerine iki hükümet anlaşmanın düzenlenmesi, ekleme yapılması ya da anlaşmaya son verilmesi hususunda fikir alışverişinde bulunacaklardır.*

11. *Bu anlaşmaya uygun olarak görüşülen ikincil anlaşmalar ve uygulamalar, anlaşmanın sona erme tarihini kendi hükümleri düzenleyecektir.*"⁵³³

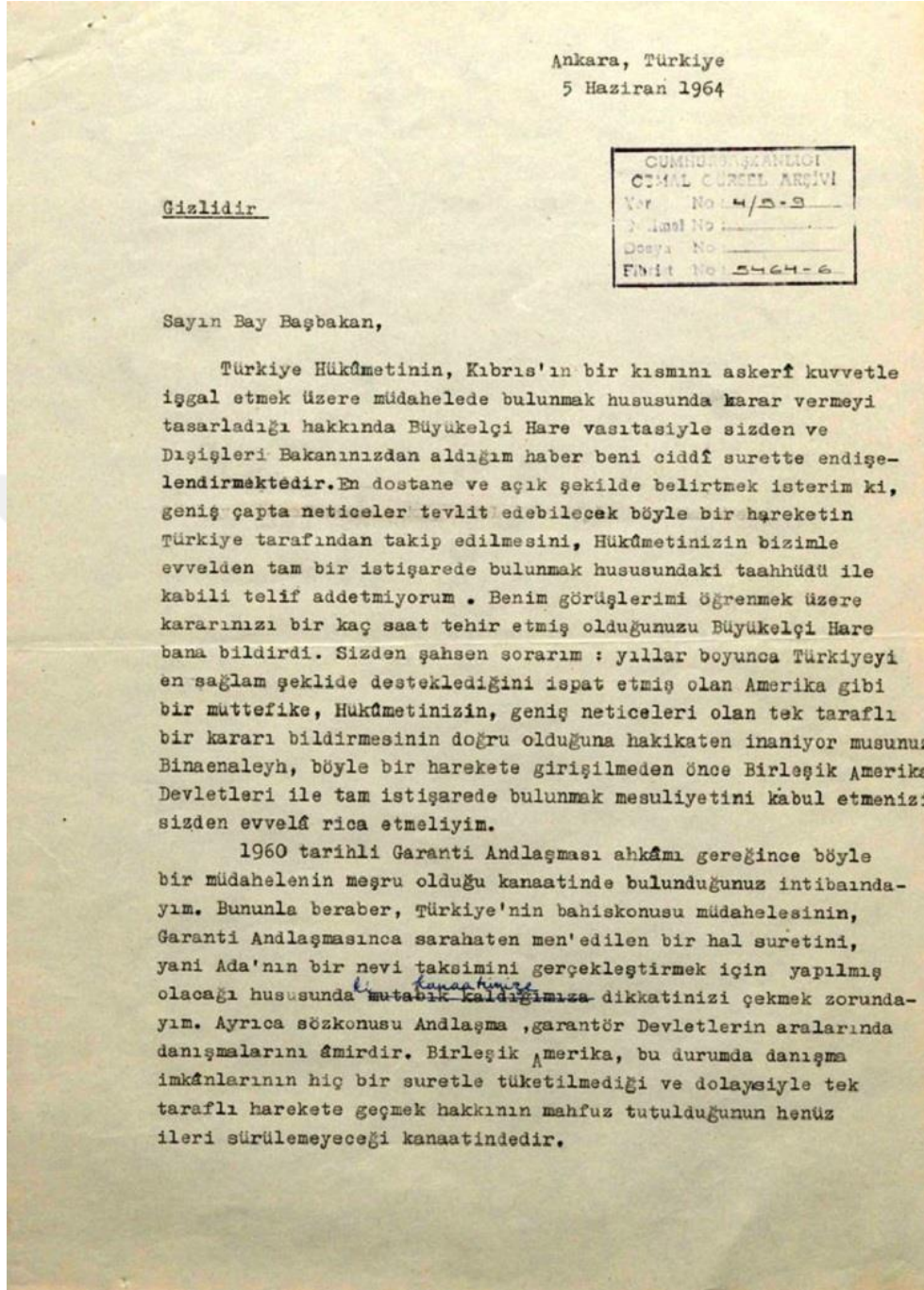
⁵³³Serkan Şahin, *Marshall Planı Ekseninde Türkiye*, (Yüksek Lisans Tezi, Trabzon Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014) s. 61-64; TC Resmi Gazete, (6956), 13.7.1948, s. 14398-14402; <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6956.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6956.pdf>, (26.06.2013).

EK 2.: Cumhuriyet Gazetesi Perşembe 5 Mart 1964⁵³⁴

⁵³⁴Cumhuriyet Gazetesi, 5 Mart 1964 (Erişim Tarihi 10/11/2022).

EK 3.: Johnson Mektubu Tam Metni:⁵³⁵

⁵³⁵Habertürk, “Johnson’un Meşhur Mektubunun Resmi Tercümesini, Yazılmasından Tam 55 Yıl Sonra Yayınliyorum”, Murat Bardakçı, <https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2534577-johnsonun-meshur-mektubunun-resmi-tercumesini-yazilmasindan-tam-55-yil-sonra-yayinliyorum> (27.01.2021).

CEMAL CEMAL ARSAL
4/5-3
5464-3

Bay Başbakan, NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek zorundayım. Kıbrıs'a vaki olacak Türk müdahalesinin, Türk-Yunan kuvvetleri arasında askerî bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olamaz. Dışışleri Bakanı Rusk, La Haye'de yapılan son NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin " kelimenin tam manasiyle düşünülemez" olarak telakki edilmesi gerektiğini beyan etmişti. NATO'ya katılmak, esasî icabı olarak, NATO memleketlerinin birbirleriyle harp etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya ve Fransa, NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık muhasemat ve düşmanlıklarını görmüşlerdir; aynı şeyin Yunanistan ve Türkiye'den de beklenmesi gerekir. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale meseleye doğrudan doğruya Sovyetler Birliğinin de dahil olmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam ve muvafakatlari olmadan Türkiyenin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesi karşısında Türkiyeyi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir huyuracağınız kanaatindeyim.

Ayrıca, Bay Başbakan, Birleşmiş Milletler üyesi olmak hasebiyle Türkiye'nin vecibeleri de beni düşündürmektedir. Birleşmiş Milletler sulhu korumak için Ada'da kuvvet bulundurmaktadır.

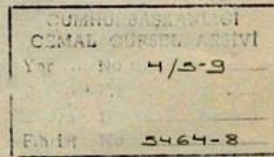
✓

Vazifeleri zor olmuştur fakat, geçen son birkaç hafta zarfında bu adadaki şiddet ~~hazırkılar~~ hareketlerinin azaltılmasında tedrici bir şekilde muvaffak olmuşlardır. Birleşmiş Milletler Arabulucusu henüz işini bitirmemiştir. Hiç şüphem yoktur ki, Birleşmiş Milletler Üyelerinin çoğunluğu, Birleşmiş Milletlerin gayretlerini baltalayacak/ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve sulhçu bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek her hangi bir ümidi yıkacak olar, Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert bir şekilde tepki gösterecektir.

Aynı zamanda, Bay Başbakan, askerî yardım konusunda Türkiye ve Birleşik Devletler arasındaki iki taraflı ~~iki~~ ~~ix~~ anlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile olan Temmuz 1947 tarihli Anlaşmanın IV üncü maddesi mucibince, askerî yardımı, bu yardımın verilmiş maksatlarından ~~k~~ gayrı gayelerle kullanması için, Hükümetinizin, Birleşik Devletlerin rızasını alması icap etmektedir. Hükümetiniz, muhtelif vesilerle sizin bu şartı tamamen anlamış bulunduğunuzu Birleşik Devletlere bildirmiştir. Bütün samimiyetimle size söylemek mecburiyetindeyim ki, Birleşik Devletler, mevcut şartlar tahtında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş askerî malzemenin kullanılmasına rıza göstermiyecektir.

Düşünölmekte olan Türk hareketinin ameli neticelerine temasla, böyle bir Türk hareketinin Kıbrıs adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türkün katledilmesine yol açacağı vakıasına en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyetini hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete tevessül edilmesi, infiali mucip olacak ve tarafınızdan girişilecek ~~bir~~ askerî hareket vasıtasıyla, himaye etmeğe çalıştığınız kimselerin pek çoğunun toptan imhasını önleyecek, yeter derecede müessir bir yol bulunamayacaktır.

/.

Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin mevcudiyeti böyle bir felâketi önleyememiştir.

Sözlerimi çok sert bulabilir ve bizim, Kıbrıs meselesinde Türkiyenin ilgisine karşı bigâne olduğumuzu düşünebilirsiniz. Durumun böyle olmadığı hususunda sizi temin etmek isterim. Gerek alenen gerekse hususi olarak, Kıbrıslı Türklerin emniyetini sağlamağa ve Kıbrıs meselesinin nihâf'hâl tarzının, konuyla doğrudan doğruya ilgili tarafların rızasına dayanması hususu üzerinde ısrar etmeğe gayret gösterdik. Amerika Birleşik Devletlerinin, sizin lehinize olarak yeter derecede faal olmadığı zehabına kapılmanız mümkündür. Fakat şunu da biliyorsunuz ki, bizim politikamız Atınada en sert şekilde infiâle yol açmış (bizim aleyhimize nümayişler yapılmış) ve Amerika Birleşik Devletleri ile Başpiskopos Makarios arasında önemli bir soğukluk meydana gelmiştir. Birkaç hafta önce yaptığımız görüşme sırasında Dışişleri Bakanınıza da söylediğim gibi, Türkiye ile olan münasebetlerimize çok büyük bir değer atfetmekteyiz. Sizi, kendisiyle temel ortak menfaatlerimiz olan büyük bir müttefik telakki etmişizdir. Sizin güvenlik ve refahınız, Amerikan halkı için ciddi bir endişe konusu olagelmış ve bu endişe bizim tara-
XXXXXXXXX fımızdan en açık şekilde ifade olunmuştur. Siz ve biz, komünist dünyasının ihtiraslarına karşı koymak üzere birlikte dövüştük. Bu dayanışma bizim için büyük bir anlam taşımaktadır. Bunun , Hükûmetiniz ve halkınız için de aynı derecede bir anlam haiz olduğunu ümit ederim. Kıbrıs ile ilgili olarak, Türk cemaatini tehlikeye maruz bırakacak herhangi bir hal tarzını desteklemeyi düşünmüyoruz. Nihaf bir çözüm yolu bulmağa muvaffak olamadık. Zira, teslim edilmelidir ki bu, yeryüzündeki en girift meselelerden biridir. Fakat Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin menfaatleri konusunda ciddi şekilde alakadar olduğumuz ve alakadar kalacağımız hususunda sizi temin etmek isterim.

CUMHURBAŞKANLIĞI	
CEMAL GÜRSEL ARSIVI	
Yer	No: 4/5-3
Orjinal No	
Dosya No	
Fihrist No	5464-3

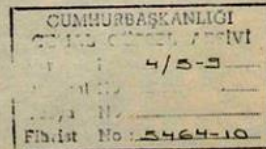
1/

Sayfa 5

Son olarak, Bay Başbakan, harp ve barışın en ciddi meselelerini vazetmiş bulunduğumuzu size bildirmek zorundayım. Bu meseleler Türkiye ve Birleşik Amerika arasındaki iki taraflı münasebetlerin hududunu pek aşmaktadır. Bu meseleler, sadece Türkiye ve Yunanistan arasında bir harbi muhakkak olarak münceer kılmakla kalmayacak, fakat Kıbrıs'a tek taraflı bir müdahalenin doğuracağı, önceden kestirilemeyen neticeler sebebiyle, daha geniş çapta muhasematı tevhit edebilecektir. Siz, Türkiye Hükümetinin Başbakanı olarak vazife ve mes'uliyetlere sahipsiniz; benim de Birleşik Amerika Başkanı olarak mes'uliyetlerim var. Bu sebeple en derin dostluk içinde size şunu bildirmek isterim ki, bizimle yeniden ve en geniş şekilde istişare etmeksizin böyle bir harekete tevessül etmeyeceğinize ~~mi~~ dair bana taahhüt vermediğiniz takdirde, Büyükelçi Hare'a meselenin gizli tutulması hususundaki talebinizi kabul edemem ve NATO Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin şcilen toplantıya çağırılmasını istemek zorundayım. Bu durum hakkında şahsen sizinle görülebilmemizin mümkün olmasını isterdim. Maatüessüf, mevcut Anayasa hükümlerimizin icabı yüzünden, Birleşik Amerika'dan ayrılamamak durumundayım. Teferruatlı müzakereler için siz buraya gelebilerseniz bunu memnuniyetle karşılıyorum. Genel barış ve Kıbrıs meselesinin akıllı selim ve sulh yoluyla halli hususlarında sizinle benim çok ağır bir mes'uliyet taşımakta olduğumuza eminim. Bu itibarla, siz ve ben en geniş manasında ve en samimi şekilde istişarelerde bulunmadıkça, sizinle meslekdaşlarınızın düşünmekte olduğunuz her türlü kararları geri bırakmanızı ~~rica~~ ^{istiyorum} etmekteyim.

Hürmetlerimle

Lyndon B. Johnson

EK 4.: İsmet İnönü'nün Cevabının Tam Metni:

Sayın Bay Başkan,

5 Haziran tarihli mesajınızı Büyükelçi Hare'in delaletiyle almış bulunuyorum. Kıbrıs'ta Garanti Anlaşması gereğince ferdi hareket hakkını kullanma kararını arzunuz veçhile, geri bıraktık. Mesajınıza hakim olduğumu buyurduğunuz açık kalplilik ve dostluk hislerine dayanarak, ben de size cevabımda durumu ve düşündüklerimizi tam bir samimiyetle izaha çalışacağım.

Bay Başkan,

Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından ABD ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak münasebetlerine değinin muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir. Gerek bu ayrılıkların, gerek mesajın umumi havasının sadece çok sıkışık bir zamanda acele toplanmış verilere dayanarak yapılmış iyi niyetli bir teşebbüsün telaşında doğmuş hususlardan ibaret olmasını yürekten dilerim.

İlk önce, Garanti Anlaşması icabı olarak Kıbrıs'a bir askeri müdahale zarureti görüldüğü zaman ABD ile istişare etmekte kusur ettiğimiz önemle belirtilmektedir. 1963 sonundan beri Kıbrıs'ta askeri müdahale ihtiyacı, bu seferle beraber, dördüncü oluyor. Başından beri bu konuda ABD ile istişare ettik. 25 Aralık 1963'te ilk buhran patladığı vakit, Garantör Devletlerle temasa geçtiğimizde, derhal ABD'yi haberdar ettik ve ABD bize bu meselede kendisinin bir taraf teşkil etmediği cevabını verdi. Ondan sonra müdahale müzakeresini İngiltere ve Yunanistan ile yaptık ve bildiğiniz gibi 25 Aralıkta İngiliz komutası altında üçlü bir askeri idare kuruldu. Londra Konferansının ve İngiliz-Amerikan müşterek tekliflerinin Makarios'un tutumu yüzünden başarısızlığa uğraması ve Ada'da Türklere saldırıların devamı dolayısıyla Şubat ayında çok buhranlı günler geçirdik ve durumun vahametinden ABD'yi, Ankara'ya ziyaret etmiş olan Mr. Ball vasıtasıyla haberdar ettik. İngiliz-

Amerikan tekliflerinin reddi ile doğan boşluk dolayısıyla Ada'da nizamı tesis için müdahalenin zarureti anlatıldı ve her an müdahale mecburiyetinde kalacağımızı size bildirdik. Hatta sizden belli meseleler için teminatlar istedik. Bunlara müspet cevap verdiniz. Buna rağmen, bizden müdahale etmememizi istediniz ve Makarios'a Birleşmiş Milletlerde lüzumlu dersin verileceğini ve Türk hak ve menfaatlerinin tamamıyla korunmasını sağlayan bir plan hazırlandığını ifade ettiniz.

Bu talebinize uyduk; fakat Birleşmiş Milletlerde arzu edilen netice sağlanamadı. Üstelik Güvenlik Konseyinin kurulmasına karar verdiği Birleşmiş Milletler Kuvveti'nin teşkili birinci mesele halini aldı. İşte üçüncü defa müdahale ihtiyacı 4 Mart Güvenlik Konseyi kararından sonra, Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin teşekkül edip etmeyeceği hakikaten tereddüt uyandırdığı günlerde, Kıbrıs'taki tedhişçilerin cesareti artınca, tecavüzlerine karşı Türk Cemaati'ni korumak için yeniden ortaya çıktı. Fakat Birleşmiş Milletler Kuvveti'nin en kısa zamanda teşkil edeceğini bize temin ederek, Güvenlik Konseyi kararından sonra müdahale yapmamamızda ısrar ettiniz. Teşebbüsümüzü tekrar tehir ederek Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nin vazife almasını bekledik.

Sayın Başkan,

Kıbrıs'taki mezalim devrinin, bütün tedbirleri tesirsiz kılan hususi bir karakteri vardır. Başından beri emniyeti korumak için yapılan müzakereler ve geçirilen muvakkat evreler, hepsi yalnız Makarios idaresinin tecavüzünü ve tahribatını arttırmağa hizmet etmiştir.

Son defa Kıbrıs Hükümeti açıktan silahlanmaya başladı ve Birleşmiş Milletlerin kendi zulmünü ve anayasa dışı idaresini takviye edecek yardımcı bir vasıta gibi farz etti. Birleşmiş Milletlerin Anayasa nizamını iade ve tecavüzleri durdurmak için salâhiyetlerinin ve müdahale niyetlerinin eksik olduğu aşikâr bir gerçek halini almıştır. Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs idaresini nasıl teşvik ettiğini biliyorsunuz. Bu ahval içinde Kıbrıs'ta mezalimi durdurmak için bir müdahaleye mecbur

olacağımızı ABD’de sizin huzurunuzda konuşurken söyledik. Lahey’de Hariciye Nazırınıza böyle bir ihtimal için ABD’nin bizi destekleyip desteklemeyeceğini sorduk. Bir cevap vermediniz. Kıbrıs’ta muhtelif vesilelerle müdahale kaçınılmazlığının kaç defa, ne suretle geçtiğini hikâye etmiş oluyorum.

Her defasında sizi haberdar ettik ve sizin iyice bildiğini tahmin ediyorum. Birleşik ABD’nin ittifak manzumesi içinde hususi sorumluluğunu ve ittifak manzumesini mütesanit bir surette yürütebilmesi için ona ayrıca dikkatli ve yardımcı olmak lazım geldiğini takdir ettiğimizi yüksek derecede yetkili memurlarınıza birkaç kere söylediğimi iyice hatırlarım.

Görüyorsunuz ki, sizi tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakmak eğilimi bizde yoktur. Bizim şikâyetimiz aylardan beri hat bir suretle ıstırapı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan’la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmanızdandır.

Sayın Başkan,

Yine mesajınızda, Türkiye’nin münferiden harekete geçmeden önce, antlaşma hükümleri mucibince diğer teminatçı iki devletle istişare etmek vecibesini belirtiyorsunuz. Türkiye, bu vecibesini tamamıyla kavramıştır. Altı aydan beri bu vecibenin icaplarını samimiyetle yerine getirdik. Fakat Kıbrıslı Rum sorumlularının, Milletlerarası Antlaşmaları ayaklar altına almaları karşısında Türkiye’nin bu gidişe son verme çarelerinin müştereken araştırılması için Yunanistan’a yaptığı teşebbüsleri bu devlet neticesiz bırakmakla kalmayıp, bilakis Kıbrıslı Rum sorumluların hukuk ve insanlık dışı fiillerini savunmuş ve hatta onları teşvik etmiştir.

Yunanistan Hükümeti bizzat kendisi dâhil, imzaladığı Milletlerarası Antlaşmaların artık yürürlükte olmadığını resmen beyan eylemekten çekilmemiştir. Bu hususta çeşitli misaller, zamanında Dışişleri Bakanlığı’na yazılı ve şifahi olarak tafsilatı ile bildirilmiştir.

Teminatçı Devletlerden İngiltere Hükümeti ile de devamlı istişare vecibelerimizi yerine getirdik. Birçok hallerde İngiltere Hükümeti ile

birlikte Kıbrıs Hükümeti nezdinde, Anayasa düzenini ihyaya matuf müşterek teşebbüslerde bulunduk. Fakat maalesef bu teşebbüsler Kıbrıslı Rum sorumluların menfi tutumları yüzünden hiçbir müspet netice vermedi.

Görüyorsunuz ki Türkiye, diğer Teminatçı iki Devletle devamlı istişare ve gerektiğinde müşterek hareket etme imkânlarını ciddiyetle aramıştır. Bu durum da, Türkiye'nin münferiden harekete geçmeden evvel diğer Teminatçı iki Devlet ile istişare etmek vecibesini yerine getirmedeği iddia edilebilir mi?

Türkiye'ye samimiyetle ve sadakatle yerine getirdiği istişare vecibesini hatırlatmağa lüzum hisseden ABD Hükümetinin, imzaladığı Antlaşmaları reddeden Yunanistan'a Milletlerarası Hukukun temeli olan 'Pacta Sunt Servanda' kuralına saygı zorunluluğunu hatırlatması icap etmez mi? Daha 15 gün önce bizzat Sayın Dışişleri Bakanımız tarafından 'American Law Institute' da söylenen nutukta en derin anlamlı bir tarzda 'beka'nın temeli' olarak vasıflandırılan bu kural bugün maalesef NATO müttefikimiz Yunanistan ve Kıbrıs'taki Rum sorumlular tarafından hiçe sayılmaktadır.

Sayın Başkan,

Mesajınızda üstü kapalı belirttiğiniz gibi, Garanti Antlaşmasının IV. maddesi hükümleri, üç Teminatçı Devlete antlaşma hükümlerinin ihlali halinde, antlaşma ile yaratılan düzeni tekrar kurmak münhasır maksadıyla, ortaklaşa bu mümkün olmadığı takdirde de tek başına harekete geçmek hakkını vermektedir. Garanti Antlaşması, bu anlayışı bütün imzalayan taraflarca paylaşılarak imzalanmıştır. Nitekim Türkiye ve Yunanistan'ın o zamanki Dışişleri Bakanları arasında 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da imzalanmış olan 'Gentlemen's Agreement (Centilmenlik Antlaşması)' da bu müşterek anlayışın bir delilidir.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Teşkilatına Kıbrıs Cumhuriyeti, bütün milletlerarası taahhüt ve vecibeleri Teşkilatın üyelerince bilinerek ve hiçbir itiraza uğramadan kabul edilmiştir. Buna ilaveten, Kıbrıs

hakkında 4 Mart 1964 tarihli kararla sonuçlanan Güvenlik Konseyi müzakereleri sırasında birçok temsilciler arasında ABD Temsilcileri de Birleşmiş Milletlerin Milletlerarası Antlaşmaları iptal veya tadil yetkisi bulunmadığını açıkça beyan etmiştir.

Mesajınızın, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi Ada'yı taksim gayesi ile vuku bulacağı kanaatinde olduğuna dair ifadelerini büyük bir hayret ve derin bir üzüntü ile karşıladım. Hayretim, Türkiye'nin niyetleri ile ilgili olarak size temin edilen mütalaanın, defalarca tarafımızdan açıklanmış olan gerçeklerden nasıl bu kadar uzak kalabilmiş bulunmasından doğmaktadır. Üzüntümün sebebi ise şimdiye kadar Milletlerarası Hukuka, taahhütlerine ve vecibelerine mutlak sadakatini, ABD Hükümetinin yakinen bildiği çeşitli hallerde fiili deliller ile ispat etmiş bulunan Türkiye'nin dış siyasetinin temelini teşkil eden bu prensipten ayrılabilceğinin müttefik ABD Hükümetince düşünülebilmiş olmasıdır.

Size en kesin ve açık bir suretle temin etmek isterim ki eğer Türkiye bir gün Kıbrıs'a askeri müdahale zorunluluğunda bırakılırsa, bu tamamıyla Milletlerarası Antlaşmaların hükümlerine ve gayelerine uygun olarak yapılacaktır.

Bu münasebetle Bay Başkan, kararımızın tehirinin tabiatıyla Garanti Anlaşması'nın 4'üncü maddesinin Türkiye'ye verdiği haklara hiçbir suretle halel getirmediğini belirtmeme müsaade buyurunuz.

Bay Başkan,

Mesajınızda NATO taahhütlerine temas ederek, NATO müttefiklerinin birbirlerine karşı harp etmemelerinin NATO'nun ruhunu teşkil ettiğini, Kıbrıs'a bir Türk müdahalesinin Türk-Yunan Silahlı Kuvvetleri arasında çarpışmalara götüreceğini ifade ediyorsunuz.

İfadelerinizin birinci kısmıyla tam mutabakat halindeyim. Fakat NATO Müttefiklerinin birbirleriyle imzaladıkları Milletlerarası Antlaşmalara yekdiğerinin akdi haklarına, karşılıklı vecibelerine riayet mükellefiyetlerini de ittifakın aynı derecede hayati önemde bir icabıdır.

Yekdiğerine karşı ahdî vecibelerini, taahhütlerini istediğı zaman reddeden devletlerarasında bir ittifak tasavvur edilebilir mi?

Türkiye'nin Milletlerarası Antlaşmalarda tasrih edilmiş hal ve vecibelerine uygun olarak, Kıbrıs'a müdahalesi halinde bir Türk-Yunan harbinin çıkacağı hakkında izhar eylediğiniz endişeye gelince; Türkiye Kıbrıs'a karşı askeri harekete münhasıran antlaşmaların tasrih ettiği şartlar ve gayeler içinde girecektir. Bu itibarla Sayın Dean Rusk'ın gayet yerinde olarak tasavvur edilemez dediğı Türk-Yunan harbi ancak, Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırısı halinde vukuu bulabilir. Müdahale halinde bizim düşüncemiz, Teminatçı Devletler sıfatıyla Yunanistan ve İngiltere'yi Kıbrıs'ta anayasa düzenini canlandırma amacıyla fiili işbirliğine davet etmektedir. Davetimize ve ahdî taahhütlerimize rağmen Yunanistan, Türkiye'ye saldırırsa doğacak neticelerin sorumluluğı Türkiye'ye yüklenebilir mi? Ümit etmek isterim ki bu hususlarda Yunan Hükümetinin dikkatini önemle çekmiş bulunuyorsunuz.

Mesajınızın, Kıbrıs'ta gireceğı bir hareket neticesinde Sovyetlerin müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt gösteren kısmı, NATO ittifakının niteliğini ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük bir görüş farkı olduğu intibainı vermektedir. İtiraf edeyim ki, bu bizim için büyük bir üzüntü ve ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. NATO müttefiklerinin herhangi birine yapılacak saldırı, saldıran tarafından tabiatıyla daima haklı gösterilmeye çalışılacaktır. NATO'nun bünyesi, saldırganın iddialarına kapılacak kadar zayıfsa, hakikaten tedaviye muhtaç demektir.

Bizim anlayışımıza göre Atlantik Antlaşması, üye devletlere taarruza uğrayan üyeye derhal yardım etmek vecibesini yüklemektedir. Her üye devletin takdirine bırakılmış olan bu husus, bu yardımın sadece niteliğı ve genişliğidir. Şayet diğer üyeler, Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediğı gibi hususları münakaşaya kalkışılar ve münakaşa

neticesine göre yardım mükellefiyetleri olup olmadığının tespitine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur. Yardım vecibesinin manası olabilmesi için bu vecibenin maruz kalınan saldırıyla birlikte derhal doğması gerekir. Bunun içindir ki Kuzey Atlantik Antlaşmasının 5'inci maddesi, bir üyeye karşı girişilen tecavüzü bütün üye devletlere karşı girişilmiş saymakta ve lüzumlu göreceklere harekete hemen girişmek suretiyle kendilerine saldırıya uğrayan tarafa yardım etmek vecibesini yüklemektedir.

Bu münasebetle şu noktayı da belirtmekte fayda görüyorum: Kıbrıs'la ilgili antlaşmalar, değil 1963 Aralık ayı olaylarının patlak vermesinden sonra hatta Kıbrıs Devletinin kurulmasından evvelki devreden de önce, daha Birleşmiş Milletlerde mesele görüşme safhasında iken bu görüşmelere muvazi olarak NATO Konseyinin onayından geçmiştir. Hatırlanacağı üzere, Ada'daki durum ve Kıbrıs'ın statüsü bakımından Antlaşmaların meşrutiye dayanak olmaya devam ettiği, bundan 3 hafta evvel Lahey'de NATO Bakanlar Konseyi toplantısında da teslim edilmiştir. Hal böyle iken, taraflardan birinin açıkça Ada'da hukuk dışı hareketleri neticesi bu antlaşmalar ihlal edilince, sanki yürürlükten düşmüşler gibi Türkiye'nin adı geçen antlaşmaya dayanan hakları ve vecibeleri bilinmez görünmek manası çıkmaktadır. Yani bu eğilime göre hadise çıkmadığı müddetçe antlaşmalar yürürlüktedir. Aksi halde hükümden düşmüş sayılmaktadır. Böyle bir hukuki anlayışın benimsenmemesi gerektiğinde benimle birleşeceğinize ve Türkiye'nin hiçbir surette indî addedilmeyecek bir hareketi dolayısıyla hâsıl olacak durumda onun, NATO ittifakı çerçevesinde korunması hususun bir şüphe konusu olabileceği görüşüne katılmayacağınıza inanıyorum. Aksi bir düşünce tarzı, yalnız hukuk mefhumumu ve Birleşmiş Milletler Yasasının 51'incimadde hükümlerini ret ve inkârla kalmaz.

Mesajınızda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler üyesi sıfatı ile mükellefiyetleri bakımından endişe ihzar ediliyor. Paylaşmadığım bu endişenin esassız olduğunu söylersem, bilhassa şu sebeplerle eminim ki, bana hak vereceksiniz: Türkiye kuruluşundan beri Birleşmiş Milletlerin

en sadık birkaç üyesinden biri olmakla temayüz etmiştir. Türk Milleti Birleşmiş Milletler Yasası prensiplerinin korunmasını kanını da dökerek yerine getirmiş bir millettir. Teşkilatın aksamadan çalışılabilmesini teminen, mali imkânlarının en sıkışık olduğu zamanlarda dahi onu. Manen olduğu gibi maddeten de büyük fedakârlıklar pahasına desteklemekten geri kalmamıştır. Hükümetimin Birleşmiş Milletlere bağlılığı ve ona gösterdiği itibar, son defa Garanti Antlaşmasının kendisine tanıdığı sarîh yetki ve imkâna rağmen Güvenlik Konseyinin 4 Mart 1964 tarihli kararını kabul etmesi ve bu karara öncelik tanımasıyla da tanık olmaktadır. Şayet Birleşmiş Milletlere Ada'da verilmiş görev, mesajınızda kaydedildiği gibi, adım adım başarılı bir şekilde yürütülebilmiş olsaydı bugün sizi ve beni bu derece endişeye sevk eden bir durum doğmazdı. Hâlbuki Birleşmiş Milletlerin Ada'daki faaliyeti zulüm idaresini durduramamıştır. Son birkaç hafta içinde nispi bir sükûn görülmesi, ancak Rumların yeni hazırlıklarının başlangıcıdır. Mahsur köyler devam ediyor, Birleşmiş Milletlerin kuvvetleri Türkleri teskin ederken, Rumların mahsullerini kaldırmalarını sağlıyorlar. Türklerin, mahsullerini kaldırabilmeleri için Rumların sakin durmalarını temin etmiyor ve Rum saldırılarına seyirci kalıyorlar. Hayati ehemmiyeti haiz olan bu teferruat yüksek bilginize gelmeyebilir ama biz, her gün bu faciaların hikâyesi içinde yaşıyoruz.

Güvenlik Konseyi 15 Haziranda Genel Sekreterin raporunu öğrenecektir. Bu toplantıda, 4 Mart'ta hep beraber uğradığımız hezimetin yeni şekline uğrayıp uğramayacağından ciddi olarak endişe etmekteyim. Makarios, 4 Mart Toplantısı'ndan antlaşmanın kendisi için mevcut olmadığı inancını güçlendirmiş olarak çıkmış, Birleşmiş Milletler Güçlerini emri altına alarak yönetmeye başlamış, o zamandan beri rehinelerin idamı, mahsur yerlerin devamı gibi olaylar artmıştır.

Sayın Başkan,

Kıbrıs davasının takibinde hakem ve idareci mevkiinde bulunan müttefiklerimiz esaslı bir hatadan davayı kurtaramamışlardır. Kıbrıs

faciası, Kıbrıs Cumhuriyetinin antlaşmaları iptal ederek ve Anayasayı kaldırmak gibi tasarlanmış politikasından çıkmıştır. Güvenlik tesisi, Kıbrıs Hükümetinin üstünde bir otoritenin işlemesiyle mümkündür. Oysaki Kıbrıs'ta emniyet tesisi için, Kıbrıs Hükümetinin razı olabileceği bir tedbirle çare bulunma çalışılıyor. İngiliz idaresi, İngiliz-ABD teklifleri ve nihayet Birleşmiş Milletler idaresi, hep bu sakat temel üzerine kurulmuştur ve netice olarak Makarios'un razı olabileceği her tedbir en azından kısır kalmış, genel olarak zulmü ve saldırıyı arttırmıştır.

Sayın Başkan,

Takip buyurduğunuz politikanın Yunanistan'da kızgınlık yaratmış olmasını, bana karşı delil olarak gösteriyorsunuz. Yunanistan Kıbrıs meselesinde antlaşmaları tamamıyla iptal edilinceye kadar her surette tesir etmeye çalışacak bir mizaçta ve yoldadır. Biz, müttefiklerimize haklı davalarımız için ıstıraplarımızı anlatamıyoruz. Kızgınlık gösterilerinden istifade aramamıza da mizacımız elverişli olmuyor. Sizi temin ederim, ıstırabımız derindir; haklı durumumuzu anlatamıyoruz ve sizin meseleye layık olduğu ehemmiyeti verip bu meselenin bünyesinde sakladığı tehlikeleri önlemek için bütün gayretinizi ve otoritenizi kullanmanız lazım geldiğini kabul ettiremiyoruz.

Fransa ile Almanya arasındaki düşmanlığın bırakılması güzel bir misal. Fakat biz, bu imtihani, bütün Anadolu'yu yangın yerine çeviren mezalimden sonra Yunanlılarla dostluk kurmak suretiyle 40 yıl evvel geniş ölçüde geçirmiş bir milletiz.

Sayın Başkan,

Vazifelerini, haklarını bilen bir millet olarak ittifak manzumesi içinde bulunuyoruz. Kıbrıs davasının antlaşmalara riayet edilmek suretiyle halinden başka bir gaye takip etmiyoruz. Yardımcı olursanız, Amerikan milletinin tabiatında bulunan adalet hissini kudretli otoritenizle tatbik ettirerseniz meselenin çözümü mümkündür.

Sayın Başkan,

ABD'nin Türkiye ile olan münasebetlerine atfettiği kıymeti belirten ifadeleriniz Türk Milleti hakkındaki güzel sözleriniz için teşekkürlerimi sunarım. Kıbrıs meselesi üzerinde sizinle görüşmek üzere ABD'ye gitmekten bahtiyar olacağım. 17 Haziran'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanacaktır. Bu arada NATO Genel Sekreteri Mr. Dirk Stikker'in memleketimizi ziyaret edecektir. Ayrıca, arabulucu Mr. Tuomioja'da Genel Sekretere raporunu verecektir. Bu gelişmelerle yeni bir vaziyet hâsıl olabilir. 20 Haziran'ı takip eden günlerde sizce uygun görülecek bir tarihte size mülaki olmak üzere seyahate çıkmaklığım mümkün olacaktır.

Kıbrıs meselesi hakkında belirtilmiş olan düşünce ve tasavvurlarınız mevcut ise bunları bana şimdiden bildirmeniz, Washington'a bunlar üzerinde düşünmüş olarak, hazırlıklı gitmem bakımından çok faydalı olacaktır.

Bu mesajımı size göndermek üzere için Mr. George Ball'ın Ankara'yı ziyaretinde kendisiyle yaptığımız açık, faydalı ve ümit verici görüşmelerden duyduğum memnuniyeti bu vesileyle belirtmek isterim.

Saygılarımla.

İsmet İnönü⁵³⁶

⁵³⁶ Şükrü Mucuk, EK-III "Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün ABD Başbakanı LyndonBaines Johnson'a Cevap Mektubu": Birincil kaynaktan yani İsmet İnönü'nün Johnson'a mektubunun aslı elde edilemediğinden, ikincil kaynaklardan ele alınarak incelenmiş olup, konu hakkında şu kaynaklara bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-ABDn Münasebetleri**, s.270-276; Nihat Erim , **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, s.310-321; Haluk Şahin, **Johnson Mektubu**, s.127-137; Kısmen bkz.**Milliyet**, 14 Ocak 1966;**Hürriyet**, 16 Ocak 1966.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Dilaray KOYUPINAR	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Adnan Menderes Üniversitesi
Fakülte	Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	